ЛЫДМЫ КНИГӒ

ТӸНГӒЛТӸШ ШКОЛЫШТЫ ТЫМЕНЬШӸВЛӒЛӒН

II ЧАСТЯ

СОСТАВИТЕЛЬВЛӒЖЫ:
С.М.БРАИЛОВСКАЯ дӓ М.А.РЫБНИКОВА

УЧПЕДГИЗ * 1938

Мар. г.
3-24/2

ЛЫДМЫ КНИГӒ

ТӸНГАЛТӸШ ШКОЛЫН
НӸЛӸМШӸ КЛАССЫШТЫ
ТЫМЕНЬШӸВЛӒЛӒН

II ЧАСТЯ

составительвлӓжӹ: *С. М. Браиловская*
дӓ *М. А. Рыбникова*

РСФСР Наркомпрос утверждайымы рушла кудымшы издани книгӓ гӹц сӓрӹмӹм Марийский АССР Наркомпрос утверждаен

ГОС
Публичная
Б-ка
Ленинград

Inv. n: 1365

РСФСР НАРКОМПРОСЫН ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УЧЕБНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО
МОСКВА ★ 1938

КНИГА ДЛЯ ЧТЕНИЯ часть II для 4 класса начальной школы,
составили С. М. Браиловская и М. А. Рыбникова.
На горно марийском языке.

Перевод *К. И. Беляева.*
Государственное Учебно-Педагогическое Издательство Наркомпроса РСФСР
Москва, 1938 г.

Отв. редактор перевода *В. П. Петрова.*
Техн. редактор *В. П. Рожин.*
Корректор *С. А. Фирсов.*

Сдано в набор 7/IX 1938 г. Подписано к печати 16/XII 1938 г.
Формат 60×92/16. Тираж 3 500 экз.
Изд. листов 10 3/4. Бум. листов 5 7/8. Авт. листов 8,45.
71 232 тип. зн. в 1 бум. листе.
Бумага ф-ки „Сокол".

Индекс У. 1. н. Учгиз 11183.
Уполн. Главлита Б-15500.

Заказ № 3665.
17-я ф-ка нац. книги Огиза РСФСР треста «Полиграфкнига».
Москва, Шлюзовая наб., д. 10.

ЯМАКВЛӒ.

„Мужик дон барин“, „Иван-дурачок“, „Мужик дон поп“ — незер хресӓньвлӓн ямаквлӓ ылыт. Ти ямаквлӓм незер хресӓньвлӓ перви тоштынок, шукердӹ шанен лыктыныт.

Великий пролетарский революци якте солашты школ чӹдӹ ылын, книгӓвлӓжӓт уке гӓньок ылын. Кугижӓн правительство солам тыменьтӹмӹмок коден. Незер хресӓньвлӓ книгӓ гӹц паснаок мырым мыренӹт, ямаквлӓм, загадкывлӓм колтенӹт, пословицывлӓм попенӹт. Тидӹвлӓм книгӓ лыдын пӓлӹделыт, ик эдемлӓн вес эдем попымы мычкы пӓлёнӹт.

Ямаквлӓштӹжӹ незер хресӓнь ӹшке пӹзӹртӹшӹвлӓжӹм—бариным, попым — ужын кердтӹмӹжӹм анжыктен дӓ паян эдемӹм сӹнген шокташ манын уанен.

Ямаквлӓштӹ лачокшат, лачок агылжат (тумаен лыкмывлӓӓт) ылыт.

Мужик дон барин.

Ик барин кого именьяштыжы ӹлен ылын. Тидӹ докы тамахань деладон мужик миӓ. Баринын тома докы шоэш веле, тидӹн вӹкӹ баринын яратымы пижӹ кечӓлтеш. Мужик пиш когон лӹдӹн колта. Мужикын кидӹштӹжӹ панды ылын. Вӹкӹжӹ пи кечӓлтмӹкӹ тидӹ ма кердмӹн пим пандыдон лывшал колта дӓ, пи колен кеӓ. Барин ти гишӓн пӓлен нӓлеш, мужикшат келесӓ дӓ простяш сарвалаш тӹнгӓлеш. Баринлан пижӹ пиш ӹжӓл. Пижӹ тидӹн именьяжым пиш яжон орола ылын. Барин ӹнежӹ простьы ылын, мужикым судышкы пуэн.

Теве нинӹм судышкы шӱдӓт. Судьявлӓ барин гӹц лӹдӹт, дӓ баринлан керӓллӓ суен пунештӹ. Судьявлӓ гӹц ядыт:

— Тӹнь, барин, тидӹм мам ӹштӹнет? — маныт.

Баринжы попа:

— Мӹнь тенге шанем: пиэм мӹньӹн яжо ылы, мӹлӓнем пиш шергӓкӓн, цилӓ именьяэм перегӓ, мӹньӹмӓт перегӓ ылы, теве ти мужик ӹнде пиэм вӓреш лижӹ, кудвичӹштемок ӹлӹжӹ, эдемлӓ ӹнжӹ попы, со пилӓ веле оптыжы дӓ именьяэм перегӹжӹ, ӹшкӹмемӹмӓт перегӹжӹ. Мӹнь тидӹлӓн шокшырак выргемӹм чиктем, ӹшке пиэмлӓн пукшаш шӱдӹмлӓок яжон пукшаш шӱдем. Тидӹ йыдым ӹнжӹ амалы, йыд йӹде пилӓ оптыжы дӓ именьяэм оролыжы,— манеш.

Судьявлӓ тенге ӹштӓш линӹт, мужикшы барин ваштареш нимат попаш смейӹде.

Теве мужик баринын кудвичӹштӹ ӹлӓш тӹнгӓлеш, пилӓ опта. Тидӹ яжон опта, йыд вашт ак амалы, кудвичӹ мычкы кыргыжталеш, баринын окня турежӹ чӹньӹрӓк опта. Баринлан „пи“ ярал лин. Дӓ барин приказывая:

— Яжоракын „пим“ пукшыда! — манеш.

Теве мужик ӹнде иктӓ пел иӓт утларак пилӓ оптен ӹленӓт, шолывлӓдон тосым кычен. Шолывлӓжӹлӓн попен, тымден:

— Тӓ пӹцкемӹш йыдым баринын шергӓкӓн хӓдӹрвлӓжӹлӓн толда, мӹньӹ тиштӹ кӹлвлӓм колтем, пачам; мӹнь чӹньӹрӓк оптем гӹнят, тӓ идӓ лӱд, толькы хӓдӹрвлӓжӹм нӓлӹлдӓлдӓӓт, йӹлерӓк мӹнгеш кен колтыда, вара мӹньӹм тӓ идӓ монды, идӓ обижӓйӹ, — манеш.

Шолывлӓ тенгеок и ӹштенӹт. „Пижӹ“ тӹ йыдым пиш чӹнь оптен кудвичӹ мычкы кыргыжталын, баринлан амалашат ирӹкӹм путе: тенге чӹнь оптен. Баринет тумая: „Пиэм“ яжон опта. Эче яжоракын пукшаш шӱдӓш келеш“,— манеш.

Слугавлӓжӹ ирок кӹньӹлӹнӹтӓт, анжат — кӹлӓт амаса пыдыртымы, товра ямын. Баринлан келесӓт. Товражым переген кердтӹм гишӓн барин „пи“ вӹкӹ пиш когон шӹдешкен колта. „Пим“ судышкы пуа.

Теве судьявлӓ барин дон „пим“ судышкы шӱдӓт. Баринет попа:

— Теве „пи“ мӹньӹн кудвичӹшкем шолывлӓм пыртен,— манеш.

Судьявлӓжӹ тӹдӹ гӹц ядыт:

— Барин, „пиэт“ тӹ йыдым оптен вара?— маныт.

— Пиш оптен, амалашат ирӹкӹм путе; мӹньӹ эче яжоракын пукшаш шӱдӹнем ылыы вӓк,— манеш барин.

Судьявлӓжӹ тӹшӓкен:

— Вот, барин, „пиэт“ тӹ йыдым пиш оптен ылын. Тӹнӓмжӹ, кӱм гӹнят, слугавл этӹм кудвичӹшкӹ анжалаш лӓктӓш шӱдӓш келеш ылын. Мам тенге „пи“ пиш оптен— анжалаш келеш ылын. Тидӹлӓн вет эдемлӓ попаш шӱдӹмӹ агал ылын,— маныт.

— „Пи“ виноват агыл,— маныт судьявлӓ.

Барин мужик вӹкӹ пиш когон шӹдешкен. Первиш права годым барин мужикым судтеок острогышкы (тюрьмашкы) шӹнден кердеш ылын. Баринет ӹнде тумая:

— Ӹшкеок тидӹм нӓнгеемӓт, сӹнзӓ анзылнемок острогышкы шӹндӹктем, — манеш.

Теве барин ӹнде ти мужикым нӓнгеӓ. Острог яктежӹ иктӓ вӹцлӹ уштышым кемӹлӓ ылын. Вадеш нинӹлӓн шим шӹргӹдон кеӓш попазен. Барин ӹшке имним виктӓрӓ. Мужик анжа — анзылны ик кож важге-молге мардежеш сӹмӹрлен вазын. Важшы кӱшкӹлӓ лин шӹнзӹн. Тидӹм ужын колтаат, мужик ӹшкӹлӓнжӹ керӹлӹм тумаен колта. Трӱк сӓпӹм хватяат, сӹгӹрӓл колта:

— Тыр, тыр, тыр! — манеш.

Барин когон лӱдӹн колта:

— Ма вара?— манеш.

Мужик лӱдмӹ юкдон попа:

— Батюшка барин, батюшка барин анжалай, анжалай, анжалай, мӧскӓ кок яла шалга.

Тӹшӓк баринат ужын колта. Когон лӱдӹн колта. Баринет талаша:

— Айда мӹнгеш сӓрӓл! Айда мӹнгеш сӓрӓл! — манеш.

— Мужикшы попа:

Барин, барин, тенге ак яры: мӧскӓ лӱдмӹнӓм ужешӓт, поктен шоэш дӓ мӓмнӓм тодын кӹшкӓ,— манеш.

Барин попа:

— Мам вара ӹне ӹштенӓ! Мам вара ӹне ӹштенӓ?— манеш.

Мужикшы тӹшӓкен:

— Барин, пи оптым гӹц мӧскӓ пиш лӱдеш,— манеш.

— Оптемӓ йӹлерӓк, колаш мондышы,— манеш, барин сӹгӹрӓл колта.

Мужикшы попа:

— Мӹнь ӹнде оптен ам мышты, юкемжӓт уке,— манеш.— Ӹшкежӹ эче бариным лӱдӹктӓ:

— Барин, барин, мӧскӓ тишкӹлӓ лишӹлемеш,— манеш.

— Баринлан нимам ӹштӓш — ӹшке пилӓ опташ тӹнгӓлеш.

— Чӹньӹрӓк опташ келеш,— манеш мужикет.

Барин эче чӹньӹрӓк опташ тӹнгӓлеш.

Мужикшы попа:

— Мӧскӓэт лӱдеш, шайыкыла цӓкнӓ,— манеш.

Баринет оптен янгылен шӹнзӹн дӓ мужиклан шӱдӓ:

— Оптай, вует лишӓшлык! — манеш.

Мужик опташ тӹнгӓлеш:

— Хам, хам!— манеш.

Нигыцеӓт оптен ак керд, ӹшке бариным эче лӱдӹктӓ:

— Барин, барин, мӧскӓ лишӹлемеш веле!— манеш.

Барин йыд вашт пилӓ опта. Юкшат воксе ямын шӹнзӹн, оптенӓт ак керд.

Сотемӓш тӹнгӓлеш, мужикет ӹнде попа:

— Барин, тпдӹ мӧскӓ агыл ылын,— манеш.

— Ма вара ӹне!— манеш тӹдӹжӹ.

— Мардежеш кож йӧрӹлт вазын. Тидӹн важшы кӱшкӹлӓ лин шӹнзӹн . . . Мӹньӹ пӓлӹшӹм — мӧскӓ агыл.

Барин шӹдешкен колта:

— Ах, вует шӹрӓншӓшлык! Мӹнь тӹньӹм острогышты эче шукырак шӹнзӹктем,— манеш.

— Барин, хыть мам ӹштӹ. Тӹнь — пи ылат, йыд вашт пилӓ оптенӓт.

Баринет эче когон шӹдешкен колта. Мужикшы со попа:

— Мӹнь тӹнь гӹцетӓт яжоракын оптен мыштем ылыы, шӹм опты веле,— манеш.— Тӹньӹм йыд вашт оптыктынем ылыы. Ӹнде мӹньӹ цилӓлӓн шайышт пуэм — мӹньӹн баринем йыд вашт пилӓ оптен! Мӹньӹ тидӹлӓн оптыктенӓм манам! — манеш.

Барин эче когон шӧдешкен колта. Тидӹ ӹшкӹланжӹ худа лӹмӹм ӹнежӹ лык. Мужикым кыце ӹш лӱдӹктӹ гӹнят, тӹдӹжӹ со попа:

— Хыть мам ӹштӹ, соикток шайыштам,— манеш.

Барин ужеш, дела яжо агыл. Мужик гӹц ядеш:

— Мам тӹлӓт пушаш? Мам пумыкем ат попы?— манеш.

Мужикшы тидӹлӓн:

— Мӹньӹм простьы дӓ острогышкы ит шӹндӹ, ик яжо ышкалым, кок мешӓк шӓдӓнгӹм пу, дӓ токем ӹлӓш колты. Мӹньӹ тӹлӓт таум келесем, тӹньӹм хваляш тӹнгӓлӓм: „Уке, баринем пилӓ оптыде манам!“— манеш.

Ядмашвлӓ.

1. Баринын худа, костан ылмыжы кышец каеш? Тидӹ гишӓн сирӹм вӓрвлӓм шайышт пуда.

2. Кыцелӓ мужик барин доны ӹлен, ямакышты кыце анжыктымы?

3. Мам барин мужиклан ӹштӹктӹнежӹ ылын. Мужикшы баринлан мам ӹштӹктӹнежӹ ылын? Кыдышты вӹк линӹт, сӹнгенӹт?

4. Техень ямакым кӱ тумаен лыктын: барин äль мужик? Ямак дорцшок тидӹ гишӓн пӓлӓш лиэш?

План семӹнь ровота.

Ямакыштыш частявлӓн примерный лӹмвлӓ:

1. Мужик баринын пим пуштын.
2. Мужиклан пи вӓреш лиäш.
3. Мужик пи вӓреш лиэш.
4. Баринын пурлыкшым шолыштыныт.
5. Судын решӹмäш: пи виноват агыл.
6. Мужик бариным мӧскӓдон лӱдӹктен.
7. Барин пилӓ опташ тӹнгӓлӹн.
8. Барин тӱлӹде кердте.

Тиштӹ анжыктым частявлӓ махань вӓрӹштӹ пӹтӓт?

Изи частявлӓм махань кого частявлäшкӹ цымыраш лиэш? Маняр кого частя лиэш? Частявлӓм кыце лӹмдӹмлӓ?

Иван-дурачок.

Папа дон тьотя ӹленӹт ылын. Ким эргӹштӹ нинӹн ылын: коктыжы — ышанвлӓ, кымшы эргӹштӹ — Иван-дурачок ылын. Ышанвлӓжӹ нырышты шарыквлӓм кӹтӓт, ородыжы нимат ак ӹштӹ: со камака вӹлнӹ шӹнзӓ дӓ арашӹнгӓвлӓм лоа ылын.

Икӓнӓ ӓвӓжӹ шапы цынгам шолтен шӹнденӓт, ороды эргӹжӹлӓн попа: „Нӓ-ӓй, ти цынгам ӹзӓтвлӓ докы качкашышты нӓнгеӓй“,— манеш. Ик коршокым цицок оптен шӹндӓ дӓ эргӹжӹлӓн кычыкта. Ородет ӹзӓвлӓжӹ докы ашкедеш. Кечӹжӹ аяран ылын. Капка тӱгӹ веле Иван лӓктӹлдӓлеш, сагажы ӹмӹлжӹм ужын колта дӓ тумая. „Махань эдем вара тидӹ сагаэмок ашкедеш, ик ашкылымат мӹнь гӹцем ак код ужат? Цынгам качнежӹ векӓт!“— манеш, тидӹ тумая. Ик цынгам шуа, весӹм шуа, иктӹ кодтеок таки цынгавлӓжӹм ӹмӹлӹшкӹжӹ кӹшкен пӹтӓрӓ. Анжа, ӹмӹлжӹ со сагажы ашкедеш. „Ужат махань темтӹм логер!— манеш Иван. Шӹдешкен колтаат, ӹмӹл вӹкӹжӹ коршокшым шуэн шелеш. Коршок пыдыргывлӓжӹ веле цилӓ векӹ шӓпнен кеӓт. Теве охыр кидӓ ӹзӓвлӓжӹ докы миэн шагалеш. „Тӹнь, ороды, малын толынат?“—маныт, ӹзӓвлӓжӹ тидӹ гӹц ядыт.— „Тӓлӓндӓ качкаш кандышым“,— манеш тӹдӹжӹ.— „Кышты качкышетшӹ? Кадемӓ йӹлерӓк!“—маныт. — „Тӹвеш тамахань эдем корнышты сагаэм пижӹн дӓ цилӓ качкын колтыш“,— манеш Иван. „Махань — техень эдем?— „Тевеш ылеш! Кӹзӹтӓт сагаэмок шалга“,— манеш Иванет! Ӹзӓвлӓжӹ тидӹм вырсаш, шиӓш тӹнгӓлӹт. Шин шӹндӓтӓт, ӹшкежӹ токышты качкаш кеӓт, шоляштым шарык кӹтӓш шагалтен кодат.

Ородет кӹтӓш тӹнгӓлеш. Анжа, шарыквлӓжӹ ныр кымдыкеш шӓлӓнен кенӹт. Давай кычен-кычен сӹнзӓштӹм капаен лыкташ тӹнгӓлеш. Цилӓ шарыкым кычен-кычен, сӹнзӓштӹм лыктын кӹшкӓӓт, кӹтӧжӹм ик арашкы цымырен шагалта, ӹшкежӹ сусу лин шӹнзеш. Теве ӹзӓвлӓжӹ качкылдалытат, нырышкы мӹнгешок толыт: „Мам вара тӹньӹ ороды, ӹштенӓт? Малын шарыквлӓ слӧпӧй линӹт?“— маныт.— „Сӹнзӓштӹ малын келеш вара? Тӓ кен колтымыкыда шарыквлӓ цилӓн цилӓ векӹ шӓлӓнен кевӹ. Мам ӹштӹмӹлӓ? Вара тумаен лыктым: кычен-кычен ик арашкы погаш дӓ сӹнзӓштӹм капаен-капаен лыкташ тӹнгӓльӹм.

Теве кыце янгылен шӹнзӹнäм!“ — манеш ородет.— „Тырлы доко, эче тенге веле ат янгылы!“ — манып ӹзäвлäжӹ дä давай тидӹм шиäш тӹнгäлӹт. Яжонок ородетлäн шулангаэшӹжӹ тӹкнӹш.

Шукы веремäät ак эртӹ, Иван-дурачокым äтяжӹ халашкы праздникеш мам-шон нäлäш колта. Цилä нäлӹн шӹндä: стӧлет, савалавлäет, цäшкävлäэт, санзал — тамаат улы; ик возым циц оптен шӹндä. Теве токыжыла ӹнде кыдалеш. Имнижӹ виднӹ нинӹн пишок пӹсӹ агыл ылын, ни шывшеш — ни агеш, кекälä! „Ма вара, имни нӹл яланыш, стӧлӹнät нӹл ял; стӧлжӹ ӹшкеок миэн шоэш!“ — манеш, Иван тумая. Стӧлӹм кычаат, корны вӹлäн шагалтен и кода. Кыдалеш-кыдалеш, тамазаррак мӹндӹркӹ кен шокта, анжа— караквлä йӹржӹ чонгештӹлӹт, саслат. „Шыжарвлäэмӹн мӹшкӹрӹштӹ шужен векät, пиш саслатыш!“ — манеш Иван турешӹжӹ дä ма-шон тотлы качкышым, нäлмӹжӹм цилä рок вӹлäн шӹнден пуа: „Качток-качток, шыжарвлäэм!“— манеш. Ӹшке со анзыкыла кыдалеш. Теве Иван шӹргӹшкӹ пыра. Корны сага йылыш тангатавлä шӹнзен кеät. „Эх, ӹрвезӹвлäн калпакыштат укеш, кижät вет!“ — манеш. Нäлешät, коршоквлäжӹм цилä тангатавлä вуеш чиктен кода. Кеä-кеäät, äнгӹр тӹрӹшкӹ шоэш, имнижӹм йӱктäш тӹнгäлеш. Имнижӹ ак йӱ. „Санзалте ӹнежӹ йӱ векät!“— манеш. Давай вӹдӹшкӹ санзалым йӧräш. Ик мешäк санзалым йӧрäл колта. Имни со ак йӱ. „Тӹнь ма вара ат йӱ? Такеш мӹньӹ ик мешäк санзалым йӧрäл шушым ма?“ — манеш. Поленäм нäлешät, имним вуй гӹц пытлоц шелеш. Имни колен кеä. Ӹнде Иванын ик мешäк санзалжы веле киэн кодын, тӹдӹжӹм пулыш качшы сäкäät намал кеä. Корны мычкы ашкедеш. Савалавлäжӹ шайылныжы: шыгыр-шыгыр-шыгыр!— шактат. Иванет — савалавлä тидӹм мыскылат: „Иван-дурачок!“ — манып машана. Шуэн колта дä савалавлäжӹм ташкаш тӹнгäлеш: „Теве täländä Иван-дурачок! Теве täländä Иван-дурачок! Эче, ярдымашвлä, мыскылаш тумаен колтенӹт!“ — манеш.

Токыжы толешät, ӹзäвлäжӹлäн попа: „Цилä нäльӹм, ӹзäвлäэм!“ — манеш. „Тау ородак-силтäк, кышты вара нäлметшӹ!“ — манып, нӹнӹштӹ ядыт.— „Стӧл паштекем толеш дä изиш кодылдалын виднӹ, цäшкävлä гӹц шыжарвлä качкыт, коршоквлäм дä корцаквлäм шӹргӹштӹ ӹрвезӹвлäлäн чиктен-чиктен кодышым, санзалдон имнилäн йӱк-

таш вӹдӹм санзалтышым, савалавлӓжӹ мыскылатат, корнеш шуэн кодышым“,— манеш. „Ке, ороды, йӹлерӓк, мам кӹшкен коденӓт, поген канды“,— манын нӹнӹштӹ. Иван шӹргӹшкӹ кеӓ, коршоквлӓм йылыш тангатавлӓ гӹц кыдашешӓт, пындашвлӓштӹм пыдыртен кӹшкӓ дӓ иктӓ дюжин коршокым, изиге когӧге пандеш шерлӓ чиктен-чиктен шӹндӓ, токыжы ашкедеш. Ӹзӓвлӓжӹ тидӹм шин шӹндӓт: ӹшкежӹ халашкы хӓдӹрвлӓм нӓлӓш кеӓт, ородедӹм пӧрт оролаш кодат. Иван колыштеш — пецкӓштӹ сыра пуштке веле шуэш. „Сыра, ит шу! Ородым ит мыскылы!“— манеш Иван. Уке, сыра тидӹн шамакым ак колышт. Шӹдешкен колтаат, Иванет сырам цилӓ йоктарен и колта. Ӹшкежӹ тӓгӓнӓэш шӹнзешӓт, пӧрт мычкы катая, мырым веле мыралтен колта.

Ӹзӓвлӓжӹ сӓрнен толыт дӓ, пиш когон шӹдешкен колтат. Иваным кычатат, кульы кӧргеш ырген шӹндӓт, ӓнгӹр тӹрӹш шывшын кеӓт. Кульым сир тӹреш пиштӓт, ӹшкежӹ вӓк анжаш кен колтат. Тӹ веремӓн тамахань барин, кым хӹрӓш алашам кӹцкен шӹнденӓт, тройкадон тӹдӹн туре эртӓ ылын. Иван ужешӓт, давай сослаш: „Мӹньӹм воеводствеш шӹндӹнештӹ, мӹньжӹ суенӓт, рӓенӓт ам мышты!“— манеш.—„Тырлай, ороды! — манеш баринет,— мӹнь суенӓт, рӓенӓт мыштем! кулет гӹц лӓкӓй!“— манеш барин. Иванет куль гӹц лӓктеш дӓ бариным кулеш ырген шӹндӓ, ӹшкежӹ тӹдӹн повозкаш кузен шӹнзешӓт, пакыла кыдалеш. Ӹзӓвлӓжӹ толытат, кульым и лӹвӓкӹ цикен колтат, вӹдӹштӹжӹ буль-буль-буль-буль!— шакта. Ӹзӓвлӓэт колышталытат, токыштыла ашкедӹт. Ваштарешӹштӹ теве Иван тагышец тройкадон кыдалеш, ӹшкежӹ хвалял колта: „Теве махань имнивлӓм кычышым! Эче тӹшӓкен хыла имни коды,— пиш яжо! “— манеш. Ӹзӓштӹн йӓнгӹштӹ йылен колта дӓ Иваплан попат: „Ӹнде мӓмнӓм куль кӧргеш ырген шӹндӹ, вӓкӹшкӹ колгы! Мӓ гӹцнӓ ти хыла имни ак шӹл!“— манын. Иванет нинӹм вӓкӹшкӹ колталтаат, токыжы сыражым йӱӓш дӓ ӹзӓвлӓжӹм помыняш кыдалеш.

Иванын ылын коловец, тӹштӹ ӹлен кол елӗц, ямаклан-немжӓт конец.

Ядмашвлӓ.

1. Иванын ородыжы кышец каеш?

2. Тидӹн ӹзӓвлӓжӹн дӓ баринын ӹшкӹмӹштӹм Иван гӹц ышанеш шотлымышты кышец каеш?

3. Перви кӱ солашты хресаньвлӓ лошты ӹшкӹмжӹм „когоэш“ пиштен ылын? Кыцелӓ тидӹн мычкы Иванын „ӹзӓвлӓжӹм“ ынгылаш лиэш?

4. Иван ӹзӓвлӓжӹм дӓ бариным кыце, махань ородеш лыктын?

Поп дон мужик.

Ӹлен ылын поп. Ӹшлӓнжӹ работникым тӓрлен, тӹдӹм токыжы канден.

— Ну, работник, яжон служы, мӹнь тӹньӹм ам коды.

Работник ӓрня нӓрӹ ӹлен колта, шуды ӹштӓш веремӓ шоэш.

— Ну,— манеш поп,— йымы пуа гӹнь, тырынок амаленӓ, ирокым вычен шоктенӓ дӓ иргодым шуды салаш кенӓ.

— Яра, батюшка.

Ирокым вычен шоктат, ир кӹньӹлӹт. Поп вӓтӹжӹлӓн попа:

— Ӓвӓжӹ, мӓлӓннӓ качкылдалаш пуай, мӓ шуды салаш нырышкы кенӓ.

Поп вӓтӹ качкышым лыктеш. Нинӹ коктын стӧл лошкы шӹнзӹт дӓ теммешкок качкыт. Поп работниклан попа:

— Ӓлӓй кечӹвӓл качкышымат кӹзӹток качкына дӓ вара обед якте кӓнӹдеок саленӓ.

— Тӹлӓт кыце яжо, батюшка, качкылдалына векӓт ӹне.

— Ӓвӓжӹ, кечӹвӓл качкышым стӧл вӹкӹ лыкок,— поп вӓтӹжӹлӓн шӱдӓ.

Поп вӓтӹ кечӹвӓл качкышым нӹнӹлӓн лыктеш. Нӹнӹ ик савалам, вес савалам подылалыт, темӹнӹтӓт.

Поп работниклан попа:

— Ӓлӓй полдник качкышым, кӹзӹток качкына, вара вады качкыш якте ровотаенӓ.

— Кыце тӹлӓт яжо, батюшка, полдник качкышым качшаш гӹнь, качшаш ӹне.

Поп вӓтӹ стӧл вӹкӹ полдник качкышым лыктеш. Нӹнӹ эчеӓт ик савалам, вес савалам подылалыт, темӹнӹтӓт.

— Ӓлӧк вады качкышыжымат кӹзӹток качкына, вара нырышток амаленӓ дӓ иргодым роводашкы ир поспеенӓ.

— Ӓлӹмӓ ӹне, батюшка.

Поп вӓтӹ вады качкышым лыктеш. Нӹнӹ ик кок гӓнӓ подылалытат, стӧл логӹц кӹньӹлӹт.

Работник мӹжӓржӹм роалта дӓ лӓктӓш шагалеш.

— Тӹнь кыш кет вара?— поп ядеш.

— Кыце кышкы? Тӹнь ӹшкеок пӓлет, батюшка, вады качкышым качмыкы амалаш вацмыла.

Сарайыш кеӓӓт, сотеммешкӹ амален шӹндӓ.

Тӹнӓмшен вара поп работникшылан ир качкышым, кечӹвӓл качкышым, полдник качкышым дӓ вады качкышым икӓнӓштӹ пукшаш цӓрнен.

Ядмашвлӓ.

1. Попын шыкшы кышец каеш?
2. Ямакышты работникым маханьым анжыктымы?

И. А. КРЫЛОВ

(1768 — 1844).

Иван Андреевич Крылов паянок агыл ылшы дворянский семьяэш шачын. Крыловвлäн ӹшке поместьешты уке ылын. Äтяжӹ офицерскиӹ служба гӹц карангынат, изи чиновник лин. Äтяжӹ колымыкы, Крыловын семья когон незерӹн ӹлäш тӹнгäлӹн. Баснописец лишäшлык ӹрвезӹлäн 10 иäшӹжӹ годшенок пумагавлäм переписывайымаш пäшäм ӹштäш дä оксам ровотаяш вäрештӹн. 15 иäш лимӹкӹжӹ Крылов Петербургышты служаш тӹнгäлӹн. Школышты тыменьмäшӹм тидӹ нигнамат пäлӹде. Пӹтäриш произведенижым (комедим) Крылов 15 иäш ылмыжы годым сирен.

Тидӹ ӹшкӹмжӹн пӹтäриш произведенивлäштӹжӹ дворянский обществым ваштылын.

Тӹ веремäштӹш шукы молы писательвлä докы дä Крылов докат полицейскийвлä придираялтыныт. Тидӹ гишäнок ик маняр веремäэш тидӹ сирӹмäш пäшäжӹм ӹштäш цäрнен ылын.

1806 и гӹц Крылов лӹмлӹ баснописец лин. Ӹшкӹмжӹн басньывлäжӹдон эдемвлäн акситӹвлäм, акярывлäм анжыктен: шыклаңымашым, алтален хвальымашым, алгалымашым, пуры ылтымашым дä молымат. Тидӹн басньывлäштӹш действующий лицäвлäжӹ шукыжок: пирӹвлä, пивлä дä молы животныйвлä ылыт.

Крылов 200 утла басньым сирен.

Куку дон Äптäн.

— „Яратым Äптäнем, тӹнь пиш чӹнь дä яжон мырет!“
— „А тӹньжӹ, мӹньӹн Кукуэм,
Пиш тошнан, кужын мырен мыштет:
Цилä шӹргӹ мычкыжат техень мырызы уке!“
— „Кумаэм, мӹнь тӹньӹм курымем колышнем“.
— „А тӹнь, цеверем, цуратат,

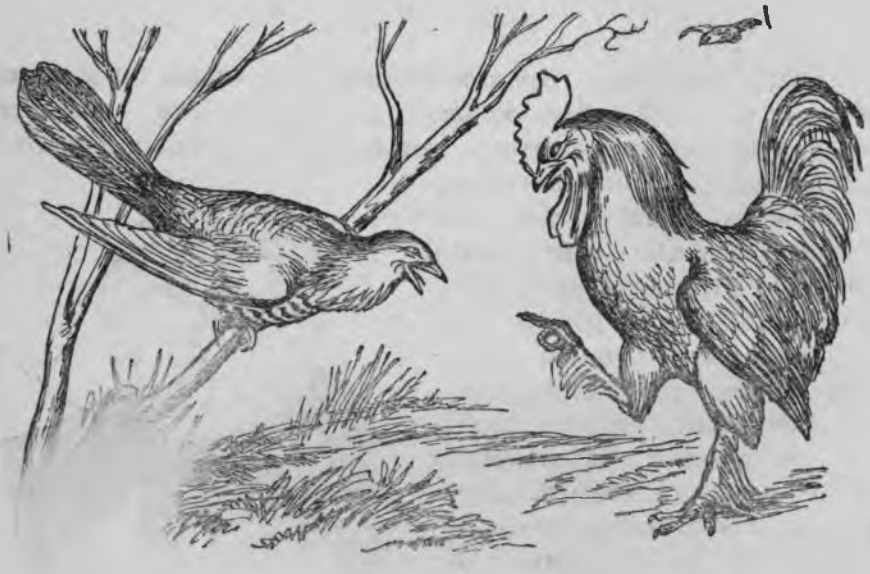

Изишеш мыраш цäрнет, тӹнгäлмедӹм тырхыде вычем,—
Эчеät мырымедӹм колышнем . . .
Кышец техень яжо юкетшӹ läктеш?
Йонгата, кӱкшӹ, шӹмä юк! . .
Тä шачынок техень ылыда: ӹшкежӹ кого ат ыл,
Мыретшӹ гӹнь, шӹжвӹкӹн гань!“
— „Тау, кумаэм; тӧржӹм попышаш гӹнь,
Тӹнь яжон мырет райыштыш кек гӹцät.
Тӹнге тӹньӹм попат цилäнät“.
Оравн тӹштӹ колыштын дä нӹнӹлäн келесен:
— „Шумбелкäвлä,
Юкта яммеш иктӹ-весӹдäм хвальыда,—
Музыктажы тämдäн соикток худа! . .“

———

Малын вара, сулык гӹц лӱдтеок,

Кукужы Äптäнжым хваля тыргачок?
Хвальыде мам ыштä, Äптäнжät вет кӱселä
Кукужым хваля пыток.

И. А. Крылов.

Ядмашвлä.

1. Малын кукужы äптäным хваля! Басньыштыш шамакдонок келесен пуда.

2. Лачокшым гынь куку дон äптäн кыце мырат? Иканä-иктышты̆м лачокок хвальымашеш шотлаш лиэш вара?

3. Äптäн дон кукун попымыштым коктын лыдта.

Луды карак дон Ӹрвӹж.

Луды караклан йымы тагышец шелым колтен.
Луды карак кож укшыш кузен,
Завтрак качкаш йämдылен шынден,
Мам-шон шаным лошты ышмашты шелым урден.
Дä ты лишны Ӹрвӹж йойын анжылт кен,
Шел пыш ти ырвӹжым тышäк шагалтен:
Ӹрвӹж шелым ужын, тыдым шел аздарен.
Ӹрвӹж тышкы олен пушäнгы лишкы миэн,
Луды каракым анжен, пачым пый-вый ыштä,
Олен, цуц шӱлäлтен, пыжген пелештä:
„Луды каракем, махань цевер ылат!
Ну, шӱэтшы махань, сынзäэтшы махань!
Шайышташ гынь, лач ямакыштыш гань!
Пынвлäэтшы махань, дä неретшы махань!
Юкетшät лишäшлык ангелын гань.
Ит шекläны, мыралты. Йä техень сестрица,
Техень цевер кекшы, сек яжо мырызы,
Мä донына тынь царь-птица линет!“
Хвальымашеш каракын вуйжат сärнäл кен,
Сусу пардон логерымät тама кыдештен,—
Ӹрвӹжын хвальым шамакеш
Луды карак ышмам когон кäрен,
Мыралтен дä шелжым кенвацтен.
Ӹрвӹжшы сусун шелым роалтен.

И. А. Крылов.

Ядмашвлӓ.

1. Малын ӹрвӹж луды каракым алтален хваля?
2. Луды каракым алтален хваляш ӹрвӹж махань шамаквлӓм попа?
3. Ӹрвӹж попым ганьок вара луды каракшы яжо ылеш дӓ тӹдӹн юкшат яжо вара?
4. Луды каракым ӹрвӹж алтален кердӹн вара?
Хвален алталымыжыдон тӹдӹ мам нӓлӹн кердӹн?
5. Карак дон махань эдемӹм дӓ ӹрвӹж дон махань эдемӹм Крылов сирен анжыктен?
6. Хвален алталымым сирӹмӓн вес басньым келесен пуда.

Кок пецкӓ.

Кок пецкӓ кенӹт: иктӹжӹ ӓрӓкӓн пецкӓ,
Весӹжӹ —
Пуста пецкӓ.
Ик пецкӓжӹ юкте олен кеӓ,
Весӹ тӹрген кыдал кеӓ;
Хӹдӹртӓ, ружга, ӧлцӓ мыч
Пырак шагалеш.
Тидӹн юкым колын, корны кешӹ ӧрӹн,
Ӧрдӹш кыргыж шӹлеш.
Пецкӓн юкшы кого гӹнят,
Ӓрӓкӓ пецкӓн нӓр пользыжы уке изишӓт.

Хоть кӳ йӓллӓн делажым цӓрнӹдӗ попа гӹнь,
Тӹдӹн чӹдӹ толкыжы.

И. А. Крылов.

Ядмашвлӓ.

1. Охыр пецкӓ гишӓн басньышты мам попымы?
2. Б:сньым колыштшывлӓлӓн пецкӓ махань шанымашым кода? Басньын шамаквлӓдонок келесӹдӓ.
3. Охыр пецкӓ гишӓн сирӹмӹжӹдон Крылов кӳм ваштылнежӹ ылын?
4. Жава-путешественница дон охыр пецкӓ ма шотышты икань ылыт?

Упражнени.

Басньын содержанижым ӹшке шамактадон сирӹдӓ.

Пословицывлӓ.

1. Кид кидӹм мышкеш, алталышы алталышым леведеш.
2. Ырген дӓ мышкын, коштен дӓ утюжен, цилӓ йӹлмӹдон веле.
3. Охыр пецкӓштӹ мӱгӓлтмӓшӓт большы.

Упражнени.

Каждый пословица тӓ пӓлӹмдӓ махань баснеш толкеш толеш, келесӹдӓ.

Хресӓнь дон работник.

(Басня.)

Шонгы хресӓнь батракшыдон коктын
Шуды гӹц токышты толмы годым,
Вады векӹлӓ шӹргӹ лодон ашкедӹт,
Шӹргеш мӧскӓм вӓш лин шагалыт.
Шонгет охат манын ӹш керд,
Мӧска тидӹм тодыл пиштӹш.
Пӹзӹрӓл пиштен, тодеш, шывшедӓ,
Кышец тӹнгӓлӓш — вӓрӹм айыра.
Шонгы тьотян ӹлӹмӓш пӹтӓ.
— „Степанем, туан шумбелем, палшалтай!“ —
Тьотя мӧскӓ лӹвец батраклан попалта.
Вот у Геркулесет, силажым погалтен,
Ма улы силажыдон пиш пыток кычен,
Мӧскӓн вуй лум тавардон роальы.
Мӧскӓн мӹшкӹрӹм шеньӹкдон шыралы.
Мӧскӓ урмыж колтыш, кенвазы:
Мӧскӓэм мӹньӹн кола.
Лӱдӹш эртӹш. Тьотя кӹньӹлы,
Дӓ батракым вырсаш тӹнгӓлы.
Мӹньӹн Степан цудейӓ веле.
— „Малын? Малын йӓ, вырсет мӹньӹм?“.
— „Малын, малын? Ородылан со малын?
Ородешӹжӹ сусу лин? Ужат?
Цилӓ каващтым локтылынат!“

И. А. Крылов.

Геркулес — силан эдем. Геркулес — шукершы греческий ямаквлӓн геройышты.

Ядмашвлд.

1. Хозалан махань беда лин ылын?
2. Кӱ да кыце тидӹм беда гӹц ытарен?
3. Бедашты ылмыжы годым хоза работникшыдон кыце попен, беда гӹц лакмӹкӹжӹ кыце попаш тӹнгалӹн?
4. Хоза работникшылан „таум“ кыце ӹштен? Тенге „тау“ ӹштӹмӹжӹм мадон ынгылдараш лиэш?

А. С. ПУШКИН

(1799—1837).

Александр Сергеевич Пушкин русский гениальный поэт ылеш. Тидын произведенивлажы ты веремаштыш яжо писательвлаланат образец ылынат. Кызытшы писательвлаат Пушкин гыц тыменьыт.

Пушкин ты верема годшы эдемвла лошты сек образованный, сек анзыц кешы адемвла шотышты ылын.

Пушкин ышкымжын произведенивлаштыжы кугижан власть ваштареш сирен, крепостной права годым хресаньвлалан ылаш лелы ылмым анжыктен.

Ышке стихотворенивлажыдон ылымашын торжым лудтеок анжыктымжы гишан, Пушкиным столица гыц икана веле агыл кугижа выселяен. Пушкин таманяр и ссылкышты ылен. Ссылкышты ылмыжы годым тидын шукы яжо произведеним сирен. Ти произведенивла шотышкы „Узник" стихотвореният пыра.

Пушкин ямаквлам яратен, ышкымжын нянькажы Арина Родионовна гыц ямаквлам колыштын да ты ямаквлам художественно обрабатываен. Техень ямаквла шотышкы „Поп гишан да Балда работник гишан" ямакат шотлалтеш.

Пушкин колымжы яктеок полицин надзорышты ылын.

Пушкин цилäжы 38 и веле ылен. 1837 ин кугижä дä кугижä векы ылшывлä затравляймы Пушкиным Дантес офицер дуэлеш[1] пуштын.

Поп гишän дä балда работник гишän ямак.

I.

Ылен ылын поп,
Лепкä кымда — лоп.
Поп пазарыш келдäлеш,
Ма-шон хäдырым анжалеш.
Тышты Балдам вäш лиэш,
Балда тагыш ашкедеш.
Поп гыц ядеш: „Ма ир кыньылынät?
Мам тынь кычälät?“
Попшы тидылän: „Мылäм келеш работник —
Стрäпкä, конюх дä плотник.
Кышты техень шулдыракым
Мошаш вäл работникым?“
Балдажы попалта:
„Яжон служем мынь тыläнет,
Цилä ыштем, тынь мам шудет,
Годеш тылät кым чивалтыш,
Мылäм лижы шыräш качкыш“.
Попет шаналталеш.
Лепкäм ыдыралеш.
Чивымдон чивымы тöр агыл дä,
Поп änятläн ыняна,
Балдалан попалта: „Яра,
Когыляннат ладна лижы вара.
Мынь донем ылен анжай,
Ыштен кердмедым анжыктай“.

II.

Поп томаштты Балда ылä,
Олым выльны амала,

[1] Дуэль — шпагыдон äль пистолетдон кредäлмäш. XVIII дä XIX курымыштат дворянвлä лошты соредäлмäшым тенге решät ылын.

Качкеш нӹл эдем нӓрӹ,
Ровотая шӹм эдем нӓрӹ;
Кӹньӹлеш сотеммешкӓт,
Куштылгын кеӓ пӓшӓжӓт.
Имним кӹцкӓлтӓлеш,
Ӓнгӓм кыралалеш,
Камакам олта, цилӓ йӓмдӹлӓ.
Керӓлӹм цилӓ нӓлӹн канда,
Мыным кӱктӓ, ӹшкеок итрӓйӓ.
Поп вӓтӹ Балдам пиш хваля,
Поп ӹдӹр Балдам ойхыралеш,
Поп эргӹ тидӹм ӓти манеш;
Балда шӹрӓшӹмӓт шолта,
Попын ӓзӓм анжа.
Поп веле иктӹ ак яраты,
Нигнам тидӹм ак семӓлӹ,
Тӱлӹмӓш гишӓн шӹрен шана;
Срокшы шоэш, мӹндӹрнӓт агыл.
Поп ак кач, ак йӱ, ак амалы:
Лепкӓжӹ анзыц шелмӹ ганьы.
Теве вӓтӹжӹлӓн попет шайыштеш:
„Тенге — тенге, мам ӹштӹшӓш?“ — манеш.
Вӓтӹн ыш вет цаклышы ылеш,
Цилӓ статян йой лин кердеш.
Попын вӓтӹ попалталеш:
„Ти ойхы гӹц ытлаш йӧньӹм пӓлем,
Мам ӹштӓш келеш мӹньӹ цаклем:
Ӹштен кердтӹм пӓшӓм Балдалан пу дӓ
Келесӹметвлӓм цилӓ ӹштӓш шӱдӹ,
Лепкӓмӓт тидӹндон тӹньӹ ытарет,
Балдамат тӓртеок лыктын колтет“.
Попын йӓнгешӓт куштылгынок чучеш,
Балда вӹкӓт шеклӓнӹдеок анжалеш,
Теве попет Балдам ӱжеш,
Токыжыла сӹгӹрӓлеш:
— „Толай тишкӹ Балдаэм,
Тӧр служыш работникем.
Колышт доко: колымешкем оброкым
Чортвлӓ тӱлӹш линӹт.
Доходшат ӹнежӹ кел ӹлнежӹ дӓ
Кым и годшен тӱлӹделыт,

Шӹраш качкын теммӹкет,
Чортвлӓ докы тӹньӹ ке дӓ
Цилӓ оброкым поген канды.

III.

Балдаэт, попдон спорыде,
Кеӓ, тангыж тӹреш шӹнзеш;
Тӹштӓкен керемӹм пынаш тӹнгӓлеш
Дӓ керем мычашым тангыжеш нӧртӹш.
Теве тангыж гӹц шонгы чорт лӓктеш.
„Малын тӹнь, Балда, тиш толынат?“— манеш.
— „Керемдон тангыжым ӓрен мӹнь нӓлӓм,
Тӓмдӓм, чорт йыхым кыптырташ тӹнгӓлӓм“.
Шонгы чортым ойхы нӓлӹн, ӧреш.—
„Келесӓй, ма гишӓн тенге ӹштӓш сӧрет?“
— „Кыцелӓ, ма гишӓн? Ада тӱлӹ оброктам,
Монден шуэндӓ тӓ сроктам;
Теве мӓлӓннӓ потикаэт лиэш,
Тӓлӓндӓ, пивлӓлӓн ойхет лиэш“.
— „Тырлай, Балда, тангыжым ит пыдраты,
Оброкым цилӓ плучает выртоk.
Вычалай, токет ыныкаэм колтем“.
Балда шана: „Тӹдӹжӹм чиктӓш куштылгы!“
Теве лӓктеш колтым чорт игӹ,
Шужыш коти игӹлӓ лавыжалеш:
„Балда-мужичок, пургечӹ лижӹ;
Махань оброкым кӹчет тӹньӹ?
Оброк гишӓн курымат колтелна,
Техень ойхым мӓ чортвлӓ ужтелна.
Ну, яра — нӓл, толькы уговордон,
Кыргыж анженӓ тӹньдонет коктын,—
Анзыкыла иктӹлӓнӓт ойхы ӹнжӹ ли:
Кӱ анзыц тангыж йӹр кыргыж толеш,
Ик мешӓк оброкым тӹдӹ нӓлеш,
Тӹ нӱжвец тӹштӹ оксам оптат“.
Балда мыскылымла ваштыл колта:
„Ма, тӹнь, ородыш кенӓт векӓт,
Мӹньдонем — Балдадон тӓнгӓшӹнет?
Ужат махань супостатым колтенӹт!
Теве вычалай изи шумбелемӹм“.

Лишӹл шӹргӹш Балда кеӓ,
Кок мореным кычен, мешӓкӹш пиштен,
Тангыж тӹрӹшкӹ тидӹ толеш.
Келтӹмӓш игӹм тӹшӓкен моэш,
Ик моренжым Балда
Пӹлӹш гӹц кыча:
„Мӓмнӓн шактым семдон тӹньӹ куштай.
Тӹнь, келтӹмӓш игӹ, эче изи ылат,
Мӹньдонем тӓнгӓшӓш слапка ылат —
Такеш веле веремӓм эртӓрӹмлӓ,
Шоляэмдон кыргыж пӹтӓри.
Иктӹ, кокты, кымыт! Пектен шоок".
Морен дон келтӹмӓш игӹ кеӓт пишок:
Келтӹмӓш игӹ тангыж тӹрдон,
Морен токыжы шӹргӹ лодон.
Теве тангыж йӹр кыргыж сӓрнен,
Вуйым лӱктен, йӹлмӹм лыктын шӹнден,
Шӱлештӹлеш веле, келтӹмӓш игӹ кыргыж толеш,
Ньоц пӱжӓлт шӹнзӹн, лапажыдон ӹштӹлеш.
Балдам сӹнген кердӓм —
Манын тидӹ шана.
Анжа — Балда шоляжым ниӓлтӹлеш:
„Изиэм, яратым шоляэм", — манеш —
„Когон янгыленӓт сӓй, изиш кӓнӓлток!"
Келтӹмӓш игӹ тырлен колта,
Пачым льӹпцӹртӓлеш, тӹрвӹ льырге вала,
Балдан шоля вӹкӹ тӹрӹнь анжа.
„Оброклан кен толам," — манеш — „вычал".
Тьотяжы докы миӓ: „Пуры агыл!
Балдан шоляжы мӹньӹм эртӹш!" — манеш.
Шонгы келтӹмӓш тумаяш тӹнгӓлеш.
А Балдает тӹ нӱжвец шумым тӓрвӓтен,
Тангыжат вӓк коэштӓлтӹн.
Келтӹмӓш игӹ лӓктеш: „Ситӓ, цӓрнемӓ,
Оброкедӹм цилӓ кандена.
Толькы колыштал. Пандым теве ужат?
Шуэн колты, кышкевек шоат.
Кӱ мӹндӹркӹ шуэн кердеш,
Пускай тӹдӹ оброкым нӓлеш.
Яра? Кидет маклештмӓш гӹц лӱдӓт?
Мам тӹнь вычет? — „Тӹве пӹл толеш;

Тӹшкӹ пандедӹм мырыктем,
Вара тӓлӓндӓ масакым анжыктем".
Келтӹмӓш игӹ лӱдӹн колта — тьотяжы докы.
Балдан сӹнгӹмӹм шайышташ кеӓ,
А Балджы шумым тӓрвӓтӓ,
Чортвлӓм керемдон тидӹ лӱдӹктӓ.
Келтӹмӓш игӹ эче лӓктеш: „Мам ӹштӹнет?
Нӓлнеток гӹнь, лиэш оброкет"...
„Уке", — манеш Балда, —
„Ӹнде мӹньӹн церотем.
Условим ӹшке мӹнь ӹштем,
Тӹлӓнет, вражонок, задачым пуэм.
Ужына махань силан ылат!
Ош вӹлӹм теве тӹнь ужат?
Тӹ вӹлӹм тӹнь лӱктӓлӓй,
Пел уштышым намалай;
Намал кердӓт, оброк уж тӹньӹн;
Ат керд лиэш, оброкшы мӹньӹн".
Келтӹмӓш игӹ тӹнӓм
Вӹлӹ лӹвӓкӹ пырен кен,
Кичкӹжӓлеш,
Цӹркӹнӓлеш,
Вӹлӹм лӱктӓлеш, кок ашкылым ашкылталеш,
Кымшежӹжӹ кенвазеш,
Ялым веле йошт колта.
Балда тидӹлӓн:—„Э, ороды келтӹмӓш!
Тӹлӓт вара мӓдонна тӓнгӓшӓш?
Кидетдонат нӓнген шӹц керд,
Мӹньӹм анжал, кок ял лээш намал нӓнгём".
Вӹлӹ вӹкӹ Балда шӹнзеш.
Уштышым кеӓ, пырак шалга кыдалеш.
Келтӹмӓш игӹ лӱдӹн колта,
Тьотяжы докы чӹнь колтыкта,
Балда сӹнгӹмӹм цилӓ попа.
Мам ӹштет—оброкым полный погат,
Балда тупеш мешӓкӹм пиштен пуат.

IV.

Балда толеш, кичкӹжӓл колта,
А попшы тидӹм ужын, лӱдӹн колта,

Вӓтӹжӹ шайык тидӹ шӹлеш,
Лӱдӹн шӹнзӹн, пӹзӹргӹлеш.
Балда тидӹм тӹшӓк моэш,
Оброкым пуа, тӓрӹм кӹчӓш тӹнгӓлеш.
Поп лӱдеш гӹнят,
Лепкӓжӹм чивыкташ виктӓ:
Пӹтӓри чивалмашеш
Поп тӹргештӓ потолык якте;
Вес гӓнӓ чивалмашеш
Попын йӹлмӹжӹ ямын кеӓ;
Кымшы гӓнӓк чивалмашеш
Шонгы ыш гӹц кеӓ.
А Балдажы сотарен попа:
— Шулдӓкӓнӹм кӹчӓлшӓш агыл.

А. С. Пушкин.

Ядмашвлӓ.

1. Пушкин кӱн векӹ ылеш — поп векӹ ӓль Балда векӹ?
2. Пушкинын ямакыштыш поп дон хресӓньвлӓн ямакыштыш шык поп иканьок ылыт вара? Маштыдон нинӹ икань ылыт?
3. Поп вӓтӹ поплан кыце палша?
4. Балда ровотайымы гишӓн ямакышты мам келесӹмӹ?
5. Чортвлӓ доны ылмыжы годым кыце ӹшкӹмжӹм Балда анжыктен?
6. Ти ямакышты мажы шанен лыкмы, мажы ӹлӹмӓшӹштӹ лин кердеш?

Попвлӓн шыкланым гишӓн пословицывлӓ.

1. Попын сӹнзӓжӹ темӹн кердтӹмӹ, кидшӹ ӹшке докыжы ыдырышы.
2. Поплан хыть кӹлтем, хыть капнам пу — соикток чӹдӹ манеш.
3. Сырам шолтет — попым поктен лыктын ат керд.
4. Кӹшӓнет охыр гӹнь, попат тӹньӹм ак кол.
5. Колышы улы гӹнь, йӓлӓн ойхы, поплан окса.
6. Юкшыдон мӓгӹрӹшӹлӓ каеш, шӱмжӹдон кагыльым выча.
7. Земля ярата намозым, поп тӹдӹлӓн нӓлӹн мимӹм.
8. Хресӓньӹн пӱжвӹддон попвлӓӓт темӹн ӹлӓт.

Ядмашвлӓ.

1. Ти пословицывлӓ дон Пушкинын поп гишӓн дӓ Балда работник гишӓн ямак лошты махань связь улы?

2. Ти пословицывлӓ шотышты махань пословицывлӓжӹ попын шыкланымаш гишӓн хресӓньвлӓн ямакышты улы?

Шӹжӹ.

Шӹжӹлӓ кайын пӹлгом шӱлен,
Кечӓт аяртен шоэн анжен,
Кечӓт вӓк кайын мытыкемеш,
Цӹрежӹ шӹргӹн чӹнь вашталтеш,
Сылыкан юкдон ӹлӹштӓш вилеш,
Тӹтӹрӓ ныр кымдыкеш вазын,
Кекомбы полкы югышкыла
Чонгештӓт: скучна жеп лишемеш;
Ноябрь уш кудвичӹш толын.

Пӹл шайыц жерӓ куза олен:
Ныр вӹлнӹ пӓшӓ шӹпок цӓрнен;
Шык пирӹ ӓвӓ пирӹжӹдон
Нырышкы корны вӹкӹ лӓктӹт;
Дӓ кешӹ имни пирӹм шижӹн,
Хозажы имним кырык вӹкӹ
Сӓрӓлӹн, кердмӹн тӹшкӹ кыдалын;
Ир жерӓ годым кӹтӧзӓт
Кӹтӧжӹм кӹтӓш акат покты,
Кечӹвӓл годым пычымат
Кӹтӧжӹм погаш акат шакты;
Тел йыдын тӓнгӹм — лӧценӓ тылым
Пӧртӹштӹжӹ, ӹдыр чӱктен,
Шӹдырен шӹнзӓ, мырым мыра.

А. С. Пушкин.

Ядмашвлӓ.

1. Пушкин ӹшке стихотвореништыжы шӹжӹ природын махань явленивлӓм сирен?

2. Пӹлвлӓ гишӓн, ӹлӹштӓш вилмӹ гишӓн, кеквлӓ чонгештен кемӹ гишӓн махань шамаквлӓдон тидӹ попа?

Шӹжӹ.

И. Левитан художникын картин.

3. Хресäньӹн труен ӹлӹмäшӹжӹм шӹжӹ кыце вашталтен? Стихотвореништӹ тидӹ гишäн кыды кытлаштӹ дä кыце келесӹмӹ?

Тел.

Вот север, пӹлӹм поктыл толеш,
Шӱлäлтä, шишка — теве ӹшке
Тележäт волшебницана толеш.
Кымдӹкеш ош лым лымын шӹнден;
Тум укшеш ошын кечäлт шӹнзӹн;
Нырышты, дä неркäвлä йӹр
Ош лымжы вашток кӧвӧр гань,
Рекä дон сирӹм төп-төремден
Пышкыды лымдон левед шӹнден;
Ӱштäт ли, Телӹн кайышвлäлäн
Мä сусу линнä цилäн.

Телät!.. Имнижӹм хресäнь кӹцкä,
Тирдонжы корным уэмдäрä;
Имнижӹ, тӹдӹн, лымым шижӹн,
Кыдалаш цаца рисӹн чӹнь.
Пышкыды лымым пыргет кеен,
Кибиткä вӹсä, кыдалеш чӹнь;
Тылыпым йäмшӹк чиэн шӹнден,
Якшар кушакым ӹштäл шӹнден.
Дворовый ӹрвезӹ кыргыжталеш,
Ӹшкӹмжӹм тидӹ имним ӹштен;
Шалуныи парням ӱштӹ качкын:
Парняжы каршта дä потикä,
Äвäжӹ вырса окня вашок...

А. С. Пушкин.

Ядмашвлä.

1. Поэт телӹм живой существон махань действивлäжӹдон тäнгäштäрä? Стихотвореништӹ ти действивлäм махань глаголвлädон сирен анжыктымы?

2. Ӱштӹ, поран дä лым гишäн Пушкин махань шаявлädон попа?

3. Тел толмылан кӱ сусу лиэш, малын сусу лиэш? Тидӹ гишäн Пушкин кыце попа?

4. Теве ти строкавлäм лыдта: („Шыжы“ стихотвореништъ) *Лöценä тылым пöртыштыжы ыдыр чүктен*, („Тел“ стихотвореништъ) *Дворовый ырвезь кыргыжталеш.* Кызытшы поэт ышке сирымаштыжы техень подробностьвлäм сирä вара?

Узник.

Решоткан лывыргы тюрьмашты шынзäлтем,
Мынь питырен урдымы рвезы орелжы,
Тäнгемжы сылыкын выштkалта шылдыржым,
Окняэм лывäлны чынгäлеш выр пайым.
Чынгäлеш дä шуа, окняшкем анжалеш,
Машанет мыньдонем икышын тумая.
Анжалмыжы, юкшы вет мыньым сыгырä,
Дä тиды маннежы: „Äлдä чонгештенä!
Мä кеквлä, шумбелкä, воляшты ылена:
Äлдä чонгештенä кырыкышкы кўшкы,
Äлдä чонгештенä мä тангыж тырышкы,
Кыштакен мардеж дон мынь веле ылына!“

А. С. Пушкин.

Ядмашвлä.

1. Махань шамаквлädон узникын свободыш лäктäш шанымыжым келесымы?

2. Узник дон орелым (кучкыжым) тäнгäштäрымжыдон Пушкин мам келесынежы?

Шошымшы юр.

Якшар салым гань
Жера валгалт кеш;
Земля вӹлӓн вашт
Тытырӓ шӓрлен кеш.
Сотыгечым кечы
Сотемдӓрӹш пиш.
Тытыражы кузыш
Кырык нер гӹц кӱш,
Пылгомеш кӱшӓн
Шим пыл погыныш.
Шим пыл погыныш
Шӹдӹн анжальы.
Шӹдӓн шим пылжы
Мам тумая вӓл,
Ӹшке родиныжым
Шанен шӹндым гань...
Ош сандалык мычкы
Тидым мардеж намалеш,
Мардеж семӹнь пылжы
Цилӓ векы каштеш...

Теве хӹдӹртӹш
Ружген тӓрвӓнӓ,
Тылан-валгынзыш
Сотын валгалтара;
Кымдыкеш пыл нӓльы,
Кымдыкеш шӓрлӹш,
Рашкалтыш тыр-дур —
Ложге юреш юр.
Шалдыра сынзӓвӹд гань
Юржат колталтыш,
Землян кымда онгыш
Вилеш ваштыр гань.
Пылгом кырык шайыц
Кечы анжа сотын,
Земля яжон йӱэш
Ситымешкы вӹдым.
Ыжар садывлӓжым,
Ыжар нырвлӓжым
Сола эдемвлӓжы
Пиш сусу лин анжат.

А. В. Кольцов.

Шошым вӹд.

Лымат ныр вӹлнӹ эче шукы,
А вӹдшы шошым юкла шужга,
Амалыш сирым, шужген — шужга,
Шонгештеш, цилӓлӓн келесӓ —
Кымдыкеш тидын юкшы сӓрнӓ:
„Вет шошым толеш, шошым толеш!
Мӓ рвезӹ шошымын гонецвлӓ,[1]
Мамнӓжым шошым анзыц колтен“.

[1] **Гонецвлӓ** — увертӓрышывлӓ.

Вет шошым толеш, шошым толеш!
Май тылзын тыр дä шокшы кечын
Ыдырвлä, рвезывлä хороводыш
Веселäн шукын погынат.

Ф. И. Тютчев.

Ядмашвлä.

1. Поэт кувлäм „шошымын гонецвлä" манын лымден?
2. Сирым малын „амалышы" манын сирымы?
3. Пытäриш строкавläштын махань шошым гишäн сирымы?
4. Эдемын махань действивлäжым поэт выдлäн, сир тырлäн, шошымлан, майский кечывлäлäн ваштен сирен?

Упражненивлä.

1. Шошым тынгäлмы гишäн ышке шамактадон келесен пуда.
2. Стихотвореним сирен нäлдä дä вес семынь келесен сирымы, (переносный смыслан) выраженивлäм лывäц ыдырал мидä.

Ирок йäр тырыштын.

Соты ирок. Лып мардежшы
Шокшын пуалеш;
Жаргы алык бархат ганьы,
Кечеш валгалтеш.
Тышкäн-тышкäн шалген кеät
Сämырык ракит,
Шукы цыреäн тыла йäржы
Иолгыжалтеш пиш.
Тыр дон кечылäн сусу ылыт,
Тыр выд мыч цилäн,
Кидеш тымдым йувксы полкы
Ладнан йогалтат.
Теве икты шылдырвлäжым
Шäрäлтäл севäльы,
Жемчуг ганьы выд пырцывлä
Иырым-йыр шäпнäльы.
Ракитвлäэш пышым ялштен,
Марывлä коктын,
Амыж лишны, шывшыт лелын
Выд мычкы сетьым.
Цäрä яла, тыгыр велä
Калялт шынчшы рвезывлä
Ваштыр кышкыж сир тыр мычкы
Тырген кеät сусувлä.
Нины вылецын пужвыд патька,

Лицаштат вак йыла.
Ваштылмышты мындырк
шакта,
Юкыштат тяргата:
„Ну, йа мыньым поктен
шома!“
А шалунвлä выкыжы
Тышкä шайыц ыдыр анжа,
Нины сага маднежы.
„Шывшыт, шывшыт!“
сыгыралыт
Ырвезывлäжы тышак:
„Шукым сай ынде кычышта,
Таты колым, нужшымат“.
Тевe сирыш морда лактеш,
Морда веле ырзäлтеш.

„Пачкал шуда, йылерäк,
Анжаш ситä цäшырäк!“
Тыштыт тьотя тенге маньы,
Ышкежы викок сöдöй.
Выкы лäкшы кымда онган,
Кужы, кого пандашан.
Начкы мордам лыктын
пиштät
Дружнан коллоэцвлä,
Ошма вылны тырге
тыргät
Алангы дä таты.
Рвезывлäжы сусун саслат:
„Кечы мычкеш ситä“.
Ялым поген пырен шынзыт,
Мешакыш колым оптат.

И. С. Никитин.

Упражнени.

Соты ирок. **Лып мардежшы.**
Шокшын **пуалеш.**

Жаргы алык **бархат ганьы,**
Кечы валгалтеш.

Махань строкавлäн мычашышты икань шактат (рифмы улы)? Стихотвореним сирен нäлдä, рифман шамаквлäм ыдыралда дä ударенивлäм шындыдä.

Н. А. Некрасов

(1821 — 1877).

Николай Алексеевич Некрасов хресäньвлä помещиквлäн кидӹштӹ крепостной ылмышты веремäн ылен. Хресäньвлäлäн „ирӹк пумымат“ тидӹ ужын.

Изижӹ годым тидӹ ätяжӹн именьяшты Йыл тӹрӹшгӹш Грешнево солашты ылен.

Помещиквлä хресäньвлäм пиш зорайымым, когон ясыландарымым шукы тидӹ ужын, хресäньвлäм ӹшке ätяжӹ обижäйӹмӹмät ужын. Некрасов хресäньвлä дä хресäнь тетявлä лошты ылен, нӹнӹн ясы ылӹмäшӹштӹ гишäн тидӹ шукы сирен.

„Хресäнь тетявлä“ стихотвореништыжы Некрасов ӹрвезӹвлäн изинекок пäшä ӹштӹмӹштӹм дä мадмыштым анжыкта. „Солаштыш кулак“ стихотвореништы Некрасов кулакын кыце дä мадон паян лимӹжӹм раскыдын анжыкта.

Хресäньвлäлäн лачок ирӹк пумы верц кредäлшӹвлä Некрасовын произведенивлäжӹм сек когон яратат ылын. Некрасовын стихотворенивлäжӹм хресäньвлä, студентвлä мыры вäреш мыренӹт, тюрьмашты шӹнзӹшӹ революционервлä, катыргышты ылӹшӹвлä яктеät тидӹн стихотворенивлäжӹ шоныт, тӹштät ти стихотворенивлäм мыренӹт.

Владимир Ильич Ленин Некрасовын произведенивлäжӹм пиш ярата ылын. Надежда Константиновна ӹшке äшӹндäрӹмäштӹжӹ тенге сирä: Сибирьышкы Пушкинын дон Некрасовын произведенивлäм нälӹн миэнämät, Владимир Ильич кроватьшы сага стӧл вӹлäн пиштен дä вады йӹде пачаш-пачаш лыдеш ыльы,— манеш.

ГОС Публичная б-ка Ленинграда

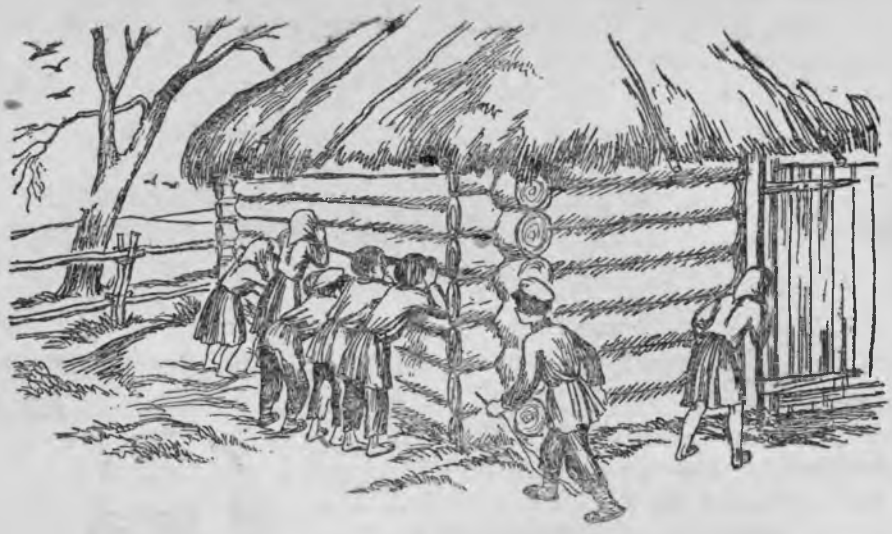

Хресäнь тетявлä.

Эче мӹнь солашты ылам. Охотыш каштам,
Виршмвлäм сирäлтем, куштылгын ӹлäлтем.
Тенгечӹ куп мычкы кашмашеш янгыленäм,
Сарайышкы вазымат йыд амаленäм.
Мӹнь шижӹм: сарайын кымда шелӹквлäшкӹ
Кечӹ ялвлäжӹм веселäн колтен шӹнден,
Кäдӹ хытыра; сарай левäш турежӹ
Шим карак игӹвлä саслат кердмӹн.
Тӹшток тамахань вес кекäт чонгештен кеш.
Ӹмӹлжӹ дорцок пäлӹшӹм — луды карак.
Тырлай! „пӹж-вӹж-вӹж“ шакта... Тӹвеш
Шелӹк ваштет сӹнзävлä цырге анжат.
Лудыжы, шимӹжӹ, кловой сӹнзäжӹ —
Нырыштыш пеледӹшвлä ганьы кайыт.
Кыце нинӹ ирӹкӹн, ладнан дä ласкон анжат,
Махань нинӹ пуры ылыт!
Ӹрвезӹн сӹнзä анжалтышым мӹнь пиш яратем,
Хыть кынамат мӹнь тӹдӹм пäлем.
Мӹнь шӹп лим: яжон чучы йäнгешем...
Тырлай! эче пӹжгät!

Пӹтäриш юк:

Пандашыжы!

Весы:
А барин, маневы!

Кымшы:
Оленрäк, шайтанвлä!

Весы:
Баринвлäн пандаш уке,— уси веле.

Пытäриш юк:
Ялжат махань кужы, ровны равывлä!

Ныльымшы:
Анжалда, калпак вылны цäшыжы — тыве!

Вызымшы:
Ой, махань яжо!

Кудымшы:
Цепшäт шöртнин...

Шымшы:
Шергäкäн векät?

Кäндäкшымшы:
Кечы гань йылгыжеш!

Ындекшымшы:
Анжалда, тыве пижы махань кого!
Йылмыжы гыц выд йога.

Вызымшы:
Пичäлжы! анжалда доко: пычшы кокты,
Сравачвлäжы маханьы...

Кымшы (*лудын*):
Анжа!

Ныльымшы:
Ит саслы, яра! Эче шалгалалына, Кöрик!

Кымшы.
Шин шындä...

Шпионемвлӓ лӱдӹн колтевӹ,
Эдемӹм колын, кыргыж шӹлевӹ,
Ӓрвӓ гӹц орави полкы тенге вӹсен кеӓт.
Йывышт мӹнь лим. сӹнзӓэм кымышым.
Изи сӹнзӓвлӓ шелӹк вашт анжат эчеӓт.
Сагаэм маэм улы, цилӓ анжен цӱдеевӹ.
Тенгелӓн попалтат мӹнь гишӓнем:
„Техень комбылан мам куп мычкы кашмыла!
Камака вӹлнӹ веле кимӹлӓ!
Барин агыл видны: Кӓврик дон иквӓреш
Куп гӹцӹн толын гӹнь“... „Ит саслы, колеш!“

Изи пӹрцӹкемвлӓ! Кӱ нинӹм ужын шӹрен,
Тӹдӹ — хресӓнь тетявлӓм ярата, мӹнь йынянем...
Мӹнь нинӹ сага калявонгы погаш каштынам:
Тангата тӹнг йылӹштӓшвлӓм пыргедӹнӓм,
Калявонган вӓрвлӓм цаклаш цаценӓм,
Ирокеш нигыце тӹ вӓрвлӓм мотелам.
„Анжал доко Савося, колцажы махань!“
Коктынат пӱгӹнӓлӹн роалтен нӓлнӓ гӹнь —
Кӹшкӹ! Тӹргештӹшӹм, карштарен чӹнгӓльӹ!
Савося ваштылеш: „Такешок попазыш!“
Йшкӹмӹштӹмӓт мӓ пӱлӓ вара пуштна.
Кӹвер пылдыр вӹлӓн мӓ рядӹн оптышна.
Патыр ылмынам хвальышым выченнӓ тама.
Кого корны вӹлнӹ мӓ шалгенӓ ылыы:
Рабочий эдемвлӓ тӹштӹ каштыт.
Йыл тӹр эдемвлӓ — канава капайышы,
Луйышы, ыргызы, миж лӱлшӹ,
Ӓль монастирьӹш, халашты йылӹшӹ,
Ыдылаш праздник анзыц кыдалеш.
Шукершӹ лаштра цолнавлӓн ӹмӹлеш
Янгылыш эдемвлӓ кӓнӓш шӹнзӹлдӓлӹт.
Йрвезӹвлӓ погынат, шаям тӹнгӓлӹт:
Киев гишӓн, турка гишӓн, яжо зверьвлӓ гишӓнӓт.
Рабочий хӓдӹрвлӓжӹм шӓрген пиштӓ, анжыкта —
Ембӹлвлӓм, подпилкавлӓм, толотавлӓм, кӹзӹмӓт:
„Анжыда, чорт игӹвлӓ!“ Йрвезӹвлӓжӹ сусу ылыт,
Кыце пилет, кыце лует — нинӹлӓн анжыкты цилӓмок.
Корны кешет ваштылмы лошток амален тӹ кеӓ,
Йрвезӹвлӓ пилаш, пыжараш тӹнгӓлӹт!

Пилажым нӹшкемдӓт — суткаштат шымен ат шокты!
Пыром кӹрӹн шуатат — лӱдӹн вара кыргыжыт.
Южнамжы тиштӓкен кечӹ мычкат шалгылтыт.
Маняр корны кешӹ, тӹнӓр у шая лӓктеш...
— Ситӓ, Иванем! Мадын каштыц пӱлӓ,
Пӓшӓ ӹштӓш тӹлӓт яра тӹнгӓлӓш! —
Пӹтӓри пӓшӓжӓт Иван докыла
Цевер монгыржыдон сӓрнӓлеш:
Иван ужеш, кыце ӓтяжӹ нырым пышкыдемдӓ,
Кыце выжгата рокеш пӹрцӹм ӱден каштеш,
Кыце вара ныржы ыжаргаш тӹнгӓлеш,
Кыце азым вуянгеш, пӹрцӹм темӓ.
Поспеен шагалмык сарладон тредӹт,
Кӹлтевлӓм пидӹтӓт, йӹдӹмӹш нӓнгеӓт,
Коштатат, шит, сепандыдон лывшат,
Вӓкш доны янгыштат, сыкырым кӱештӹт.
У киндӹ сыкырым ӹревезӹ тотештеш,
Ӓтяжӹ сага ныръш сусуракын кыргыжеш.
Шуды аравам оптат, Иваным кӱшкӹ шӹндӓт.
Солашкыжы Ивэн кугижӓ гань толеш...
Тенге дӓ, дворян тетянӹм
Йӓнгжӹм йылатарышаш агыл.
Ӹнде мӓ медальын
Вес монгыржым анжыктышашлык ылына.
Хресӓнь тетя воляшты ирӹкӹн,
Нимат тыменьте кушкеш гӹнят,
Кушкын шоэш йымы палша гӹнь.
Йӹыле тидӹ кердеш ямынат.
Керек шӹргӹ корнывлӓм пӓлӹжӹ,
Мыктен кыдалыштшы, вӹд гӹцӓт ӹнжӹ лӱд,
Когон качкеш тидӹм ӹвӹрӓ,
Пӓшӓвлӓжӹм изинекок тидӹ пӓлӓ...
Кӹлмӹктӹшӹ ӱштӹ тел годым ӹшкетем
Шӹргӹ гӹц мӹнь лӓктӹм. А телжӹ пиш ӱштӹ,
Дӓ ужам: кырыкышкы олен имнижӹ
Пу возым кузыкта, цӹркӹнен пыт шывшеш,
Хозажы — изи мары, пиш ладнан ташкалеш,
Паштекшӹ имнижӹм лавшем гӹц шывшылеш.
Мижгемжӹ пиш кого, пижгомжы пиш кужы,
Дӓ ыжга пинжӓкӓн... ӹшкежӹ — кӹч кыташ!
— Здорово, кого мары! — „Кеок корнетдон!“

— Ой — ой махань, костан тӹнь ылат, ужамат!
Кышецӹн пум шывштет? — „Пӓлӹмӓн, шӹргӹ гӹц;
Колат, ӓтям роа, а мӹнь тевеш, шывштем".
(Шӹргӹштӹ тавар юк мӹндӹрц шактен колтыш.)
— Ӓтятшӹн семьяжы кого мол вара?
— „Семьяжы кого, пӱэргӹжӹ кок мары веле:
Ӓтям дӓ тевеш мӹнь, ылына..."
— Да, тӹнге ылыныш! Лӹметшӹ кыце?
— „Влас".
Маняр ийш ылат. — „Куд и эртен кен...
Ну, мӧртвый!" — ӹрвезӹ сӹгӹрӓльӹ басдон,
Лавшемжӹм шывшылят, дӓ чӹнь ташкал кеш.
Ти картиным тенге кечӹ сотемдӓрӹш,
Ӹрвезӹжӹ техень потикӓлӓ изи ыльы,
Цилӓ тидӹ кардон гӹц ӹштӹм гань,
Ӹрвезӹ театрыш попазым гань!
Ӹрвезӹ лачок ӹрвезок, пиш пӹсӹ,
Цӓрӓ тиржӓт, сӓвӹжӓт, хӹраш имнижӓт,
Окнядон тӧр лым мӱдӹмӹ солажат —
Тел кечӹн ӱштӹ аяржат —
Цилӓ, цилӓ лачок русский ыльы.

Ӹнде тӹнгӓлтӹшнӓ докат сӓрнӓлӓш веремӓ.
Ӹрвезӹвлӓн шеклӓнӓш пырахымым цаклен:
„Эй! шолывлӓ толыт! — сӹгӹрӓльӹм пиэмлӓн.
— Шолышт кеӓт! Тайы йӹлерӓк!"
Фингалем шӹдешкӹмлӓ лепкӓм кыптыртен,
Цилӓ хӓдӹрвлӓэм шуды лошкы тайыш,
Лыдывлӓэм стараен шудыдон мӱдӓлтӹш,
Ял мычашеш вазы дӓ шӹдӹн мырлалтыш.
Пи наукым, махань улы, цилӓ
Пиэм тымень шошы ылеш дӓ
Техень масаквлӓм анжыктылаш тӹнгӓльӹ.
Халык утен кемешкӹ ваштылеш.
Цӱдейӓт, ваштылыт! Лӱдӹшӓт пӹтен кен!
Ӹшкеок шӱдӓт: „Фингалка колы!"
— Ит мӱдӹ, Серге! Ит шӹкедӹл, Кузьма тӹнь!
— Анжалда, анжалда пидӓ кола!
Мӹнь ӹшкеӓт шуды вӹлнӹ кимӓштем,
Нинӹн сага ващтыльым. Трӱкок сарайышты

Пӹцкемӹш ли: сценышты тенге йӹле лиэш,
Юр лишӓшлыкым тенге анжыкта.
Лачокок: сарай туре кӹдӹртен колтыш,
Сарайышкы юр вӹд йогаш тӹнгӓльӹ,
Актерем чӹнь опташ тӹнгӓльӹ,
Анжышывлӓнӓжӹ мырыктевӹ!..
Сарай капка йолт пачылт кеш,
Стеняш миэн тӹкнӹш, эче чӱчӹлт шӹнзӹ.
Тӱгӹ анжальым: лач театрна т.ре
Кымдыкеш шим пӹл нӓлӹн шӹнден.
Кого юр лошток ӹрвезӹвлӓ цӓрӓ яла
Токыштыла солашкы кыргыжыт, вӓшкӓт...
Фингалемдон юр эртӹмӹм вычална,
Дупельвлӓм кӹчӓлӓш мӓ лӓкнӓ.

Н. А. Некрасов.

Словарь.

Вӣрши — стихвлӓ
Актёр — театрышты мадшы.
Фингӓл — пи лӹм.
Дӯпель — куп кек.

Ядмашвлӓ.

1. Хресӓнь тетявлӓн ӹлӹмӓшӹштӹн ма яжовлӓжӹм Некрасов сирен анжыктен? Худажым мам анжыктен? Власын толмыжы Некрасовлан малын „ӹрвезӹ театрла" чучын?

2. Махань пӓшӓм изи ӹрвезӹ ужеш? Махань пӓшӓм ӹшкеӓт ӹштӓ!

3. Хресӓнь тетявлӓ гишӓн Некрасовын шанымыжым сирӹмӹ выраженивлӓм сирен нӓлдӓ.

4. Малын ӹрвезӹвлӓ Некрасовым „барин агыл" манын потенӹт?

5. Советский тетявлӓ солашты кыце ӹлӓт? Нинӹ верц парти дон правительство кыце заботят?

Упражненивлӓ.

Ти произведеним частявлӓэш пайылыда дӓ частявлӓжӹлӓн заглавим пуда.

1. Ти произведенин махань вӓрвлӓжӹм шукын попымла лыдаш лиэш?

Тӹ вӓрвлӓм иктӹ иктӹм, весӹ весӹм лыдмыла лыдта.

Солаштыш кулак.

Наумлан паточный завод
Дä постоялый дворжы
Доходым пуат шукымок.
Наум ороды агыл:
Земляжӹм нäлеш такеш
гань,
Хресäньлäн пиш охатан
Нуждаэш пуа оксамат,
Хресäньжӹ тӱлӹ пäшäдон.
Тенгелä лач цäрä пустир
Тури нырышкы сäрнен...
Тӹшток „Бабайский“
монастирь,
„Большие Соли“ сола,
Мӹндӹрнӹ агыл
Костромаат
Наумын ойхы уке,
Дä Волга-матушка ӹшкеät
Наумын кӹшäнлäн служа.
Питейный, тидӹн ылшы
пӧрт
Коаш вäр туре шӹнзä;
Йылыштыш вӹдшӹ
пычмыкок
Пустынный пӧртшӹ докы
Бурлаклан пäлӹ корныат:
„Цäркävлä“ шукы
лäктӹт...
Судналан эртäш уке вäр:
Баркавлäм тиштӹ крузат.
Купецвлä толыт Наум док
Дä палшаш тидӹм ядыт.
Народлан сӹнзäм ӹштä
пыть:
Ӹшкежät вет ак плошайы...
Ошмаан сирвлä воктен
мӹнь
Вӹтельӹм лӱлмем годым,
Йӹнгӹлӹн юкшым колам
мӹнь
Дä шишкым юкым,
кыдалмым,
Черкäшкӹ кузем йӹлерäк!
Анжалам— пäлӹм арава,
Имнивлäн цевер аржаштат,
Хозажы йӹрен анжа...
Имнивлä пӹсӹ когынек,
Цилäштӹ превецкävлä.
Ӹшкежӹ кужы кемӹм
чиэн,
Вӹлнӹжӹ кловой чуйка[1],
Московский тидӹн
картузат,
Косирӹн кеä тидӹ,
Ӹшке виктäрä имнимät.
Вäш лимӹк лиэш сусу.
— Кыце делаэт?—
„Паришдонок“,—
Йӹрäлтä дä келесä.
Йäнг вашток
хытыралмыкшоь
Цилä келесен миä,
Маняр паришӹм пуэн завод,
Манярым äрäкäжӹ.
Кым иэш ситä чäемок!
Молат цилä улы.
„Начальство — кумвлä —
тäнгвлäät,
Бедäштӹ палшен пуат.
Пäшäэм шукы — мӹнь
шишкалтем:
Пашкуды палшаш толеш;
Цилä вет округ кидӹштем,
Казнажы — цепь гӹц ӹнян:
Помещиквлäн пӹзӹртӹш
уке.

[1] Чӱйка — кужы пачан ӹщтӹräш выргем.

Пызыртäш мылäм кодын...“
Вäш лимык тидым, мыньы
äштем
Садешем кушшы тумым:
Пäшä яратыш
äнгыремшым,
Пиш когон äнгырышым.
Кечäлтшы выцкыж шырты
мыч
Ирок гыц каштеш тиды,
Машанет ылеш водолаз,
Валалеш шынгäм кыча,
Кужнерым оролалеш мол
Дä хватя, пуктен пиштä,
Мышкыржы теммык
качкылдалмык,
Ышке пäшäжым ыштä.
Машанет йори ыштым гань,
Кымдыкеш äнгырен шынден.
Махань йä ткань! Махань
запас!
Цилä тышäкен поген.
Тыштäкен шынгä кытö
нäр —
Мыгилäм ышлäн моныт,
Лыпывлä моло цилä
йиш —
Нинäт вет попазеныт.
Наумым пäлем шукершен:
Ырвезем годшенок,
Наумым мыньы тынämшен
Ылеш манам äнгыремшок...

Н. А. Некрасов.

Ядмашвлä.

1. Наум кыцелäн паен? Стихотвореништыш шамаквлädон отвечайыда.

2. Наумын властьшым Некрасов кыце анжыкта? Тидым стихотвореништы лыдын пуда.

3. Крепостной правам вашталтымыкы, помещиквлäн пызыртылмäш гыц пасна хресäньвлäм кувлä пызыртылäш тынгälыныт?

4. Наумым кудон дä ма шотышты Некрасов тäнгäштäрä? Поэтын шамакдон келесыдä.

Бурлаквлӑ. .

И. Репин художникын картин.

И. А. ГОНЧАРОВ

(1812—1891).

Иван Александрович Гончаров Симбирскеш шачын дӓ кушкын. Тидын ӓтяжы киндым когон торгейӓ ылын. Ӓтяжын томажы помещик усадьба гань ылын. Гончаров ышке ӓшындарымаштыжы тенгелӓ сирӓ: „Мамнан томанат яжо постройкан ылы. Кого кудвичы, икты агыл, кок кого кудвичы, шукы постройкан: работниквлалан ылым пӧртвлӓ, конюшньывлӓ, витавлӓ, сарайвлӓ, кылатвлӓ, кек (цывы, лыды моло) урдым вӓрвлӓ, момоца ылевы. Ышкымнан имнивлӓ, ышкалвлӓ, кесывлӓ, шарыквлӓ, цывывлӓ, лыдывлӓ — цилӓ кок кудвичы цицок ылыт ылы... Лач кого именьяок, сола ганьок ылы“.

„Обломов“ манмы произведеништыжы, Гончаров помещиквлан пашӓде ылымыштым, ялахайыштым, ышке крепостнойвлаштым ровотайыктен, нынын шӱшты, йамдышты ылымыштым анжыкта. „Обломовын омжы“ — ти произведенин главажы ылеш.

Обломов гыц пасна вес помещиквламат ышке произведениваштыжы Гончаров анжыктен, ышке хозяйстваштым пыт шарышы, ышке оксаштым заводвлам дӓ фабриквлам стройымашкы пиштышы помещиквлӓ гишан сирен. Гончаровшы помещик-промышленниквлӓ векы, нынылан шӱмын ылын. Техень помещиквлӓ гишан сирымаштыжы, труйышвлан ылымашыштышы гишан, ти завод дӓ фабрик хозавлӓ труйыш халыкым пызыртен (эксплоатируен) ылымыштышы гишан Гончаров сирыде.

Обломовын омжы.

I.

Илья Ильич ышке изи амалым варыштыжы ирок шижын колтыш. Тидылан шым и веле. Тидылан пиш куштылгы, весела.

Тидӹ махань яжо, якшар цӹреӓн, таза ылеш! Шӹргӹ мыныжы пиш йӹргешкӹ. Кыды ӹрвезӹжӹ шӹргӹжӹм йори авартен, ӹфӹлен шӹндӓ гӹнят, техень йӹргешкӹм ӹштен ак керд.

Нянька тидӹн шижмӹжӹм выча, цылкажым чиктӓш тӹнгӓлеш. Илья чиктӓш ирӹкӹм ак пу, кайышлана, ялжым чымалтылеш; нянькажы тидӹм кычен шӹндӓ дӓ коктынат ваштылыт.

Нянькажы Ильям токорак чиктен, ял вӹкӹ кӹньӹлтен шокта; шӹргӹжӹм, кидшӹм мышкеш, вуйжым ыдырал шӹндӓ, вара ӓвӓжӹ докы нӓнгеӓ.

Ӓвӓжӹ тидӹм шукы гӓнӓ цаткыдын шывшалеш. Вара, сӹнзӓжӹ моло нӹргӓн ак анжы, иктӓ мажы моло ак каршты манын, эргӹжӹм йӹрок анжал сӓрнӓ. Нянькажы гӹц ядыштеш:—Ладнан амален? Йыдым шижӹн-шижӹн моло колтыде вара, шайланыде, ӹрен моло шӹцте ылын? — манеш. Вара эргӹжӹм кидшӹ гӹц кычаат, йымылыкышкы виден нӓнгеӓ.

Тӹштӹ, эргӹжӹм ик кидшӹдон элтӓлен, сукалтен шӹнзешӓт, молитвавлӓм эргӹжӹлӓн келесӓш тӹнгӓлеш.

Эргӹжӹ ӓвӓжӹ паштек молитва шамаквлӓм попыкален миӓ, окняшкыла анжа, окня ваштшы йонгата дӓ сирень пыш пыра.

— Ӓви, мӓ тагачы гуляяш кенӓ?—манеш, молитва лыдмы лошток трӯк тидӹ ядеш.

— Кенӓ, кенӓ, изиэм — манеш, вӓшкен ӓвӓжӹ попа; ӹшкежӹ иконышкыла веле анжа, йӹлерӓк пакыла молитважым попен шоктынежӹ.

Вара тӹшец ӓтяжӹ докы кеӓт, вара чӓй йӯӓш кеӓт.

Чӓй йӯмӹ стӧл доны Илья нинӹ доны ӹлӹшӹ когон шонгы папам ужеш. Ти папалан кӓндӓкшлу и шон. Тидӹ цӓрнӹде ӹдӹржӹм вырсен шӹнзӓ. Ӹдӹржӹ ӹшкеӓт шонгы, шонгешӹжӹ вуйжат цӹтӹрӓлтеш веле, ӓвӓжӹн пӧкен шайылны тидӹ ӓвӓжӹлӓн служен шалга.

Ильялан булкам, сухарим, патылым пукшаш тӹнгӓлӹт.

Вара ӓвӓжӹ эче тидӹм яраталеш, семӓлӓлеш, дӓ садышкы, кудвичӹ мычкы, алыкышкы гуляяш колта, нянькажылан пӹтӓри чанген шӹндӓ: ӹшкетшӹм ӹрвезӹм кодаш ак шӯдӹ, имнивлӓ докы, пивлӓ дӓ кесӹвлӓ докы кемӓш гӹц, торцынышты мӹндӹркӹ кен колтымаш гӹц анжаш пыт

шӱдӓ, каремӹшкӹ колташ ак шӱдӹ. Каремӹштӹ сек лӱдӹш вӓр ылеш. Ти карем гишӓн тама худамат шайыштыт.

Икӓнӓ тӹштӹ пим монып дӓ арышы манынып. Эдемвлӓ шеньӹкдон, тавардон моло ти пим кычаш кенӹтӓт, пижӹ нинӹ гӹц ӧрдӹшкӹлӓ кыдалаш тӹнгӓлӹн. Вара кырык ша-

йылан тагышак ямын. Ти гишӓнок тидӹм арышеш пиштенӹт. Каремӹшкӹ вилям кӹшкенӹт. Каремӹштӹ разбойниквлӓӓт, пирӹвлӓӓт дӓ весӹ ма-шон худавлӓӓт улы манын попенӹт. Ти махань-шон худавлӓжӹ нинӹ донат ӓль свет вӹлнӹжӓт воксеок уке ылын.

II.

Аваӓжӹ мам ӹштӓш шӱдӹмӹм ӹрвезӹ ӹш колышт: тидӹ тагынамок кудвичӹштӹ ылеш.

Тидӹ пӧрт йӹр ӹштӹм галерейышкы тагыцеок кузен кенежӹ. Тӹшецӹн рекӓм анжалнежӹ ылнежӹ. Галерейжы пиш шӱкшӹ, изиш веле шалга. Тӹдӹн мычкы „эдемвлӓлӓн“ веле кашташ шӱдӹмӹ, господавлӓ ак кашеп.

Илья ӓваӓжӹм колыштеок тӹ аздарыш ташкалтыш докы ашкедӓшӓт тӹнгӓлеш. Пӧртанзыл вуйышкы нянькажы лӓктӹн шагалешӓт, Ильям кыце гӹнят ӓрен нӓлеш.

Тидӹ нянькажы дорцын сарайвуй докыла кыргыжаш тӹнгӓлеш, тура ташкалтыш мычкы кузен кенежӹ, нянькажы сарайвуй докы миэн веле шоэш, тидӹ кӓдӹвлӓ шӹнзӹм вӓрӹшкӓт пырен кеӓш, каремӹшкӓт кыргыжаш тумаен шӹнден. Цилӓ цӓрен шокташ келеш.

— Эх господи, махань ӹрвезӹ тидӹ! Махань тырын шӹнзӹдӹмӹ! Тырын шӹнзет вара изиш? Намысыр! — манеш нянькажы.

Лач соок ӹрвезӹ весела агыл: южнам тидӹ трӱк тырлен колта, нянькажы сага шӹнзӓ, цилӓ йӹрвӓш тусарен анжаш тӹнгӓлеш. Цилӓ ти анжымвлӓжӹ тидӹн йӓнгешӹжӹ вазыт, ӹшкежӹдон иквӓреш кушкыт, поспейӓт.

Пиш яжо ирок; йонгата: кечӹ эче кӱшнӹ агыл. Пӧрт гӹц, пушӓнгӹвлӓ гӹц, кӓдӹ вӓр гӹц (голубятник гӹц), галерея гӹц мӹндӹркӹ кужын ӹмӹл вазал шӹнзӹн. Садышты, кудвичӹштӹ ом шоктышы, тумайыктышы йонгата лыквлӓ лин шӹнзӹнӹт. Мӹндӹрнӹ ыржа ныр веле, тылла йыла машанет, сотемӓлт шӹнзӹн дӓ ӓнгӹр эче, сӹнзӓм карштарымлаок, кечеш йолгыжеш, валгалтеш.

— Няня, малын тиштӹ пӹцкемӹш, тӹштӹ соты, вара тиштӓт соты лиэш? — манын ядеш ӹрвезӹ.

— Кечӹ тӹлзӹ ваштареш кеӓ. Тӹлзӹжӹм ак уж дӓ шӹдешкен ӹмӹлӹн анжа. Вара мӹндӹрцӹн ужын колта дӓ сотын анжал шӹндӓ, — манеш нянькажы.

Ӹрвезӹ, тумаен шӹндӓӓт, цилӓ йӹрвӓш анжа. Тевe Антип вӹдлӓн кеӓ. Сагажы, рок вӹлецӹн, вес Антип ашкедеш. Тидӹ ти Антипшы гӹц лу пай кого. Пецкӓжӓт пӧрт ара ганьла каеш. Имни ӹмӹлжӹ цилӓ алыкым мӱден шӹнден. Ӹмӹл кок ашкылым веле алык мычкы ӹштӓ дӓ кырык шайыкы лин колта. Антипшы кудвичӹ гӹцӓт эче лӓктӹн шоктыде.

Ӹрвезӹ кок ашкылым ашкылта, эче ик ашкылым веле ӹштӓш — тидӓт кырык шайык кен колта. Тидӹн кырык докы кемӹжӹ шоэш ылнежӹ, имнижӹ кышкы кен, тӹдӹм анжалнежӹ. Тидӹ капка докыла кеӓш веле тӹнгӓлеш, тӹшӓкен ӓвӓжӹн юк окня вашт шактен колта:

— Няня! ӹрвезӹ аярышкы кыргыж лӓкмӹм ат уж гыце! йонгаташкы нӓнгемӓ. Вуйжы ӹрен шӹнзешӓт, каршташ тӹнгӓлеш, качкаш пыраха. Тенгелӓ гӹнь, каремӹшкӓт тидӹ кен колта.

— Ух! зорник!—манеш нянькажы, олен вырсен, пӧртанзыкы тидӹм виден кеӓ.

III.

Обломоввлӓн томашты ирок такеш ямеш манаш акли. Кухняшты котлетлӓн пайым дӓ мам-шон кавшта-охыравлӓм ромы кӹзӹ юквлӓ сола якте вӓк шактат.

Обломов — шонгы тьотя ӹшкеӓт пӓшӓде ак шӹнзӹ. Тидӹ окня доран шӹнзешӓт, кудвичӹштӹ мам ӹштӓт, цилӓок окня вашт ирок анжен шӹнзӓ.

— Эй, Игнати! ородак-силтӓк, мам вара нӓнгеет! — манеш, кудвичӹ мычкы эртӹш эдем гӹц ядеш.

— „Эдемвлӓн“ пӧртӹшкӹ кӹзӹвлӓм шымаш нӓнгеем,— манеш тӹдӹжӹ, барин докыла анжалтеок келесӓ.

— Ну, нӓнгеок ӹне, анжы, яжон шымы! — манеш.

Вара ӹдрӓмӓщӹм сӹгӹрӓл шагалта:

— Эй, ӹдрӓмӓш! кыш каштыц?

— Мӱгӹрепӹшкӹ,— манеш ӹдрӓмӓшӹжӹ; шагалешӓт, сӹнзӓжӹм кидшӹдом мӱдӓлтен, кӱшкӹлӓ окняшкы анжалеш. — Стӧл вӹкӹ пуаш шӹшерлӓн каштым.

— Кеок, кеок ӹне! — Анжы, шышередӹм ит вилӹ. Тӹньжӹ эче, Захар, кышкы кыргыжат? — вара эче тидӹ сӹгӹрӓл колта, — пуэм мӹнь теве тӹлӓт, кыргыжталыктем! Ужамат, кымшы гӓнӓ тӹнь кыргыжталат. Ке мӹнгеш прихожыйышкы! — манеш шонгы Обломов.

Захар сӓрнӓлешӓт, мӹнгешок прихожыйышкы нерен шӹнзӓш кеӓ.

Ышкалвлӓ ныр гӹц толыт гӹнят, тьотя анзыцок шытырлана, йӱктӓш шӱдӓ; пи цӹвӹм поктылмым окня вашт ужеш гӹнят, тидӹ тӹшӓкок цӓрӓ, порядокым кыча.

Вӓтӹжӓт тидӹн пиш ак йӓрсӹ: иктӓ кым цӓш тидӹ ыргызы Аверкилӓн, кыцелӓ марыжын фуфайкы гӹц Ильялан пинжӓкӹм ыргымыла,— чанген, тымден шалга. Ӹшкеок ош пордон рисуя дӓ, Аверки ӹштӹрӓшӹм ӹнжӹ шолышт манын, анжен шалга. Вара ӹдӹрвлӓн кӹдежӹшкӹ кеӓ, каждый ӹдӹр кечеш мазар плетоным пидшӓшлык, шуден кода; вара Настасья Ивановнам, Степанида Агаповнам, ӓль весӹм иктӓжӹм тоныжы урдым ӹдрӓмӓшӹм сагажы нӓлӹн, сад мычкы гуляяш кеӓ: кыце олма поспейӓ, тенгечшӹ поспеен шошы олма вилте моло, кышты олмавум ушаш келеш, кышты кукшы укшым пӹчкӹн шуаш келеш моло — цилӓ анжа.

Сек кого тумайымашыжы — кухня дä обед. Обед гишäн цилä тома хäлä погынен советäйäт; шонгы папамат советäйӹмäшкӹштӹ шӱдäт. Каждый ӹшке статянжы качкышым ӹштäш шӱдä: кӱ когер лемӹм, кӱ лäшкäм äль мӹшкӹрвуштым, кӱ ромы пай котлетым, кӱ якшаргы дä ош подливкым ӹштäш шӱдä.

Цилäн шӱдӹмӹм, советым шотыш нälӹтäт, яжонок тумаят. Вара хоза вätӹжӹ ярыкта гӹнь, кодат, агеш гӹнь — агеп.

Кухняшкы цäрнӹдеок, то Настасья Петровнам, то Степанида Ивановнам колтат, махань качкышым эче привайымла, маханьым ӹштӹмлä агыл, вашталтымла, стрäпкäвлäлäн келесäш, сакырым, мӱм, äрäкäм качкышеш йämдӹлäш нängеäш шӱдäт, стрäпäйӹмäшкӹ мам колтымы, цилäок поваржы пиштä моло — цилä анжалаш шӱдäт.

Качкыш гишäн шанымаш — Обломоввлäн ӹлӹмäштӹ сек кого шанымаш ылеш. Праздниквлä шомашеш махань презӹвлäм örдӹктät! Махань кекӹм урдат! Ма статян ти кеквлä гишäн тумаят, шытырланат, анжат! Пуркавлäм дä цӹвигӹвлäм мäниниквлä годымеш äль кого праздниквлä годымеш урдымвлäм, пӱкш пукшен örдӹктät; комбывлäм ак каштыктеп, нӹнӹ шелängӹштӹ манын, праздник шомы анзыц иктä-маняр кечӹ мешäкӹштӹ кечӹктät. Ма нärӹ варенье, ма-шон санзалтымвлä кӱэштмӹвлä! Махань мӱвлäм, махань шапывлäм Обломовкышты шолтат, махань кагыльвлäм кӱэштӹт!

Кечӹвäл якте тенгелä цилä ӹштät, шытырланат. Цилä техень полный ӹлӹмäшдон, кыткывлäн гань, техень пäлдӹрнӹш ӹлӹмäшдон ӹлät.

Ӹрвезӹ цилä тидӹм анжа, ӹшке ӹрвезӹ ышыжыдон нимат лоэш ак коды, цилä цакла. Кыце керäл пäшäэш шытырланен эртäрӹм ирок паштек, обед веремä шомым, тидӹ цилä ужеш.

IV.

Пиш шокшы кечӹвäл; пылгомышты ик пӹлät уке. Кечӹ вуй туреок шалга, сиремӹм йылата. Воздух акат тärväнӹ. Ни пушängӹ, ни вӹд ак тärväнеп; сола вӹлнӹ, ныр вӹлнät пиш тыр ылеш, цилä колен кен машанет. Охыр вäрӹштӹ эдем юк чӹнь, мӹндӹркӹ шактен колта. Кавшангы мӱнген чонгештен кемӹ юк дä ныгыды кужы шуды лошкы

тӓгӱ пырен вазынат, тотлы омдон амала машанет, хоргым юк коклы вочыкаш вӓрӹшкӹ шакта.

Томаштат цилӓ вӓре тыр лин шӹнзеш. Обед качмы паштек цилӓн амалаш вацмы цӓш шоэш.

Ӹрвезӹ анжа — ӓтяжӓт, ӓвӓжӓт, шонгы папажат, нинӹдон ӹлӹшӹвлӓжӓт—цилӓ ӹшке, лыквлӓштӹ йӹде шӓлӓнен кеӓт, кӱн ӹшке лыкшы уке, нӹнӹжӹ сарайвуйышкы кузат, кыдыжы садышкы кеӓт, кыдыжы пӧртанзылны йонгата вӓрӹм кӹчӓлӹт, южшы эче, шокшеш дӓ когон качмашеш шыралт вазыт, тӹшӓкок, арашӹнгӓвлӓ гӹц вуйым савыцдон мӱдӓлтӓлӹтӓт, амалат. Садовникат тӹшкӓ лӹвӓлӓн, садвичеш, ӹшке кыралмы вӓржӹ доран виӓлт вазеш, кучырат конюшньышты амала.

Илья „эдемвлӓн“ пӧртӹшкӹ анжалеш. Ти пӧртӹштӹ цилӓн, олмангавлӓ мычкы, седӹрӓ кымдыкеш, пӧртанзылнат рошт пырен вазыныт, ӹрвезӹвлӓштӹм ӹшкетӹштӹмок коденӹт; ӹрвезӹвлӓжӹ кудвичӹ мычкы каштыт, ошмам пыргедӹт. Пивлӓӓт пӹжӓшӹшкӹштӹ, шайыкок пырен вазыныт, яра хоть опташ иктӹмӓт уке.

Ӹрвезӹ цилӓ анжа дӓ анжа.

Обед качмыкы тидӹ эче нянькажыдон йонгаташкы лӓктеш.

Нянькажы ӹшке кышак гӹнят юалгырак вӓреш: пӧртанзылвуеш, мӱгӹреп амаса порогеш ӓль сиремеш, цылкам пидӓш дӓ ӹрвезӹм анжаш манын шӹнзеш. Шукеш агыл, тидӹ ӧркӓнен, нерен веле ӹрвезӹжӹм цӓраш тӹнгӓлеш, вуйжым мыкиклӓш тӹнгӓлеш.

„Куза. Ах, анжы веле ти ӹрвезӹ, галерея вӹкӹ кузен кеӓ“,— манын, нерӹм лоштыжок тидӹ тумая:—„ӓль эче... кӓремӹшкӹ“...

Ӹнде папан вуйжы пылвуйжы докок вален кеӓ, цылкажы кидшӹ гӹц кенвазеш; ӹрвезӹжӹмӓт ак уж, ышмажым изиш кӓрӓлтӓлешӓт, олен хыргаш тӹнгӓлеш.

Ӹрвезӹ ти минутым цӹтен кердтӹдӹмлӓок выча. Ти минут гӹц тидӹн ӹшкӹмжӹн, кыце шана, тӹнге ӹлӹмӓшӹжӹ тӹнгӓлеш.

Цилӓ сӓндӓлӹк вӹлнӹжӓт тидӹ ӹшкетшок ылеш машанет. Ял юк ӹштӹдеок, парня вуй мычан тидӹ нянькажы дорцын кыргыжешӓт, кӱ кышты амала, цилӓм анжен каштеш. Вара лӱдмӹ пардонок галерейышкы кузен кеӓӓт, лучыргыш хангавлӓ мычкы галерея йӹр кыргыж сӓрнӓ, кӓдӹ вӓрӹшкӹ куза, садыштыш цышмерышкы пыраат, кыце

кавшангы мӱнгӓ, тӹдӹм колыштеш, чонгештӹмӹжӹм паштекшӹ мӹндӹркок анжа; шуды лошты цортке шактымым колыштеш, вара цорткышыжым кыча.

Вара канава лаксышкы пырен шӹнзешӓт, пыргедеш, тамахань важвлӓм кӹчӓлеш. Моэшӓт, вӹлецшӹ комжым ирӹктен, пиш тотлын качкеш. Ӓвӓжӹ пукшым олмавлӓ гӹцӓт, вӓренье гӹцӓт утла тидӹм ярата.

Каремӹшкӓт тидӹн кен толмыжы шоэш ылнежӹ. Каремӹшкӹ сады дорц иктӓ вӹцлӹ вочык веле лиэш. Ӹрвезӹ, карем тӹрӹшкӹ сӹнзӓ кымен кыргыжат миӓ, вулканын кратерышкы анжалмыла анжалаш веле... дӓ трӱк ти карем гишӓн лӱдӹшвлӓм шайыштмым ӓштен колта. Тидӹ пиш когон лӱдӹн колта, колышаш гань лӱдӹн, цӹтӹрен мӹнгеш кыргыжаш тӹнгӓлеш. Нянькажы докы кыргыж миӓӓт, кӹньӹлтен колта.

Нянькажы шижӹн колтаат, вуйыштыш савыцшым тӧрлӓлӓлеш, сӧдӧй ӱпшӹм савыц лӹвӓкӹжӹ парняжыдон цикӓлеш, амалыдымла каяш цацен, Илья вӹкӹ дӓ вара барский окняшкы анжалешӓт, цӹтӹрӓлтшӹ парнявлӓжӹдон анзылныжы кишӹ цылкажын имвлӓжӹм шыркедӹлӓш тӹнгӓлеш.

Тӹ нӱжвец панежӓш изин-олен цӓрнӓ, юалташ тӹнгӓлеш, цилӓ ӹлӹжеш. Кечӹ шӹргӹ докы шон колтен уш.

Томаштат изин-олен тӓрвӓнӹлӓш тӹнгӓлӹт, юквлӓ шактат. Ик лыкышты амаса юк „йочырик“ шактен колта, кудвичӹ мычкы тӓгӱн ял юк шактен колта, сарайвуйышты тӓгӱ тӹрвӹц колта.

Изиш лиэшӓт, кухня гӹц эдем вӓшкен пиш кого самоварым намал кеӓ. Самоваржы лелӓт, пӱгӹнен шӹнзӹн. Чӓй йӱӓш погынаш тӹнгӓлӹт. Иктӹн шӹргӹжӹ амалымашеш кыптырген шӹнзӹн дӓ сӹнзӓжӹ вӹдӓнг шӹнзӹн, весӹн ик монгыра киэн шӹндӹмӓшеш шӹргешӹжӹ дӓ пӹлӹш тӹнгешӹжӹ якшар тамга лин шӹнзӹн, кымшын амалымашеш юкшы весӹ лин шӹнзӹн. Цилӓн нердон шишкен шӱлӓт, охлат, омештӹт, вуйыштым ыдыркалат, кӓрнӹлӹт, омышты понгыжалташ цаца.

V.

Илья Ильичлан эче омынешӹжӹ ӓтяжӹн томаштыш кого пӹцкемӹш кӹдеж — гостиный каеш. Кӹдежӹштӹжӹ тошты годшы шол гӹц ӹштӹмӹ кресловлӓ (пӧкенвлӓ) курымок

чехолдон левед урдымвлӓ ылыт; кого, плахай дӓ пингӹдӹ диван тамкаан соталгы кловой бархатдон сӹрен шӹндӹмӹ ылеш. Эче ик кого кресло шаргадон сӹрӹмӹ ылеш.

Кужы тел вады лиэш.

Ӓвӓжӹ диванышты шӹнзӓ, ялге-молге кузен шӹнзӹнӓт, ялжым лӹвӓкӹжӹ ӹштен шӹнден, ӧркӓнен, кызырталтыл, изи цылкам пидӹн шӹнзӓ, омештеш, веремӓн-веремӓн цылка пидмӹ имжӹдон вуйжым ыдыралеш.

Сагажы Настасья Ивановна дӓ Пелагея Игнатьевна шӹнзӓт, нерӹштӹм пӓшӓшкӹштӹ цикен шӹнзӹнӹтӓт, праздникеш Ильялан иктӓ-мам, ӓль ӓтяжӹлӓн, ӓль ӹшкӹлӓнӹштӹ йожге веле ырген шӹнзӓт.

Ӓтяжӹ, кидшӹм шайыкыла кычен шӹнденӓт, кӹдеж мычкы мӹнгеш-анеш ладнан каштеш, ӓль креслыш шӹнзӹлдӓлеш. Изиш шӹнзӓлешӓт, эче кашташ тӹнгӓлеш, ӹшке ял юкшым колыштеш. Вара нер тавакым шывшылалеш, нышталта дӓ эче шывшылалеш.

Кӹдежӹштӹ ик шел сарта веле пӹцкемӹшӹн йыла. Тӹдӹжӹмӓт эче телӹм дӓ шӹжӹм веле чӱктӓт. Кӓнгӹж тӹлзӹвлӓнжӹ цилӓн, сарта чӱктӹдеок, вазашат, кӹньӹлӓшӓт кечӹ сотыдонок цацат.

Гостиный кӹдежӹштӹ кресловлӓштӹ — тонышы ӹлӹшӹвлӓ ӓль тӹшкӹ со мишӹвлӓ кӱ кыце мыштен шӹнзӓт, нер юкын шӱлӓт.

Шукыжы нинӹ ик юк лыктеок шӹнзӓт: цилӓн икӓнӓ иктӹштӹм кечӹнь ужыт. Вуйыштыштыш пурлыкышты цилӓштӹнок пӹтен шон, шайышт пӹтӓренӹт, ӧрдӹж гӹц у увервлӓм пиш чӹдӹ колыт.

Пиш тыр. Илья Ивановичын тоныжок ыргыктым лелӹ шаргагем ял юкшы веле шакта. Эче стеняштӹ кечӹш футляр кӧргӹштӹш цӓш савала юк шакта. Пелагея Игнатьевнан ӓль Настасья Ивановнан киддон ӓль пӱдон шӹртӹм кӹрмӹ юкышты веремӓн-веремӓн шактен колта...

Тенге кынамжы пел цӓш моло эртӓ. Иктӓжы райзы юкын омешт колта дӓ ышмажым хрестен: — господи, помилуй! — манылдалеш моло гӹнь веле.

Паштекшӹ сагаш эдемжӹ омешт колта, вара кымшы, олен, тӓгӱ камандым пуа машанет, ышмажым пачеш. Пакылаат тенгеок кеӓ. Шоды кӧргӹштӹ воздухын мадмашы-

жы цилӓлӓн вашталт миӓ, кыдыжын сӹнзӓвӹдшӓт лӓктӹлдӓлеш. Ӓль Илья Иванович окня докы миэн шагалеш, тӹшкӹ анжалешӓт, изиш цӱдейӹмӹ статян келесӓ:

— Вӹц цӓш веле эче, кудвичӹштӹ уш махань пӹцкӗмӹш!

— Мане,—манеш кӱ гӹнят.—Ти веремӓштӹ со пӹцкемӹш; кужы вадывлӓ лит.

Шошым кечӹвлӓ кужемӹтӓт, цилӓн цудэйӓт, сусу лит.

Малын нинӹлӓн кужы кечӹвлӓжӹ келӹт,—манын ядшаш гӹнь, нинӹ ӹшкеӓт ак пӓлеп.

Эчеӓт иктӓт юкым ак лык, тыр лин колтат.

Ти икладын ӹлӹмӓшӹм нимат ӓптӹртӹде, ӹшкежӓт Обломовецвлӓ техень ӹлӹмӓшдон нерӓд лителыт. Вес статян ӹлӹмӓш гишӓн нинӹ тумаенжӓт кердтелыт.

Тамазар лу и нинӹ со ик статян нер юкын шӱлен омештӹн, нерен, ӓль иквӓреш погынен омын ужмыштым шайышт ӹленӹт.

VI.

Икӓнӓ веле нинӹн икладын ӹлӹмӓшӹштӹ лачокшок пыдыранал колтын.

Янгылен качмы обед паштек кӓнӓлтӓлӹнӹтӓт, цилӓн чӓй йӱӓш погынен шӹнзӹнӹт, тӧве трӱк хала гӹц сӓрнен толшы обломовский мужик пырен шагалеш дӓ сирмӓшӹм лыктеш. Токорак-токарак Илья Иванович Обломов лӹмеш сирӹмӹ, тырыжалт шӹцшӹ сирмӓшӹм лыктын шокта.

Цилӓн тылнен кеӓт. Хоза вӓтӹн цӹрежӓт вӓк изиш вашталт кеӓ; сӹнзӓштӹдонат анжен шӹнденӹт, нерӹштӹмӓт цилӓн сирмӓш докыла виктен шӹнденӹт.

— Ма масак вара! Кӱн дорц тидӹ? — манын колта, изиш шамжы пыраат, барыня ядеш.

Обломов сирмӓшӹм нӓлешӓт, тамам ӹштӹшӓш, ак пӓлӹ, кидӹштӹжӹ сӓрӹкӓлӓш тӹнгӓлеш

— Кышты тӹнь нӓлӹнӓт?— манеш тидӹ, мужик гӹц ядеш.— Кӱ тылӓнет пуэн?

— Халашты имниӟм шагалтым кудвичӹштӹ, колат,— мужикшы манеш.— Обломовский эдемвлӓ уке вӓл, манын ядышташ почты гӹц кок гӓнӓ миэнӹт.— Баринлан сирӹмӓш улы,— маныт.

— Вара?..

Пытäриок мынь ылмем шым келесы. Салтакшы сирмäшыжыдон кен колтыш. Вара верхлевский тиäчок мыньым ужын дä келесен. Салтак вес гäнä толын. Вес гäнä толмыкышты вырсаш тынгäлевы дä сирмäшым пуэвы, эче луатшымурым нäлевы. Мам тидындон ыштышäш? — манам. Тевеш тыläнет пуаш шудевы.

— Тыньжы нäлшäш агыл ылын,— манын, барыня шыдешкен пелештä.

— Мынь ынем нäл ылыы. Малан вара мäläннä сирмäштä келеш, мäläннä ак кел. Мäläннä сирмäш нäläш шудыделыт,— манам, мынь шекläнем: тырхалдай сирмäштädон! — манам. Салтакшы тышäкен пиш вырсаш тынгäлыы: начальниклан жалываяш сöрыш; мынь вара нäлым.

— Ороды! — манеш барыня.

— Кун дорц вäл тиды? — манын шаныкален, Обломов адресшым анжа.— Кидшы пäлымылä чучеш, лачок!

Цилäн кидышкы вара сирмäш шоэш. Ку тидым сирен, ма гишäн сирымы — пäläш цацат, мужедыт. Иктät пäлен ак кердеп.

Ильян ätяжы сынзäлыкшым кычäläш шудä: иктä цäшäкпелäк кычälыт. Сынзäлыкым вара тиды чиäät, сирмäшыжым пачаш веле тумаен шынзä.

— Яра, Илья Иванович ит пач,— манеш, лудын вätыжы тидым цärä,— ку пäлä, махань сирмäш тиды ылеш? Äнят эче лудышлä, махань гынят ойхы. Ужат вет халыкшы тенеш годын махань лиш шынзын! Иргодым äль весиргодымок поспеет — нигышкат тиды тынь дорцет кен ак колты.

Сирмäш дон сынзäлыкым таят, сыравачдон сырален шындät. Цилäн чайым йуäш тынгälыт. Ти сирмäш обломовецвлäн ышым утла тäрвäтен колтыде ылгецы, таманяр иät киэн шындынежы. Чай йумы лоштат, вес кечынät цилäн сирмäш гишäн веле шайыштыт.

Вара тырхен ак шоктеп, нылымшы кечеш цилäн погынен, лудын-лудынок пачыт. Обломов сирмäшыштыш подписьым анжал колта.

— „Радишев“ — лыдеш тиды,— Э! Тиды вара Филипп Матвеевич дорцыныш!

— А! э! Тевеш кун дорц ылын! — цилä вец саслаш тынгälыт.— Кыце вара тиды эче кызыт якте ылä? Анжок, эче колыде! Тау йымылан ыне!.. Мам вара сирä?

Обломов цилäläн юкын лыдаш тынгälец. Филипп Мат-

веевич, Обломовкышты сырам яжом шолтат дӓ, сыра шолтым рецептым кӹчӓ ылын.

— Колтышаш, колтышаш тидӹлӓн! — маныт, саслат цилӓн:

— Сирмӓшӹм сирен колташ келеш,— маныт.

Тенге иктӓ кок ӓрня эртӓ.

Сирӓш келеш, келеш! — Илья Иванович вӓтӹжӹлӓн со попа: — Кышты вара рецептшы? — манеш.

— Кышты вара тидӹ лачок? — манеш вӓтӹжӹ. — Кӹчӓлӓш келеш эче. Тырхалыма, мам талашет? Теве, йымы палша гӹнь, праздник шоэш — тӹнӓм сирет йок: эртенок ак ке...

— Лачок, праздник эртӹмӹкӹ лучи сирем,— манеш Илья Иванович.

Праздник лошты эче сирмӓш гишӓн шая лӓктеш. Илья Иванович ӹнде лачокок сирӓшок сӧрӓ. Тидӹ ӹшке кабинетышкыжы кен колта, сӹнзӓлыкым чиӓӓт, стӧл сага шӹнзеш.

Томаштышты пиш тыр лин шӹнзеш; эдемвлӓлӓн ял юкым ӹштӓш, ружгаш ак шӱдеп,— Барин сирӓ! — маныт, пӧртӹштӹ тӓгӱ колышы улы машанет, цилӓн йывышт попат.

„Милостивый государь“ — веле манын олен лӱдӹн цӹтӹрӹш кидшӹдон каклӓртыл сирен шокта, вӓтӹжӹ тӹшӓк пырен шагалеш.

— Кӹчӓльӹм, кӹчӓльӹм — уке рецепт, — манеш тидӹ.— Амалым кӹдежӹштӹ шкапышты кӹчӓл анжаш келеш эче. Кыце вара сирмӓшӹжӹм колтымла? — ядеш.

— Почтыдон келеш, — манеш Илья Иванович.

— Тӹшкӹ колташ мазарым ӹштӓ вара?

Обломов тошты календарӹым лыктеш.

— Нӹллӹ копек,— манеш тидӹ.

— Тӹве нӹллӹ копекӹм акел вӓрӹшкок кӹшкӹмлӓ! — манеш вӓтӹжӹ.— Лучи тырхалына, хала гӹц тӹшкӹ кешӹ ӓнят лиэш. Мужиквлӓлӓн пӓлӓш шӱдемӓ. — манеш.

— Лачокыш вара, иктӓжӹ кешӹдонжы эче яжорак,— манеш Илья Иванович дӓ пережым стӧл тервен лочкалалешӓт, чернила ӓтӹшкӹ цикӓлеш, сӹнзӓлыкшым кыдашеш.

— Лачок яжорак. Тидӹ нигышкат кен ак колты, колтен поспеенӓ,— манеш.

Филипп Матвеевич рецептым тӓ вычен шоктен, тӓ уке, пӓлӓш акли.

VII.

Пакылажы, Илья Ильич луаткым иäш äль луатнӹл иäш ӹрвезӹ лиеш.

Тидӹ уш Верхлев солашты, Обломовка гӹц ик вӹц уштышаш вäрӹштӹ, тӹштӹш управляющий Штольц фамилян немец доны тыменеш. Штольцшы ти йӹргецӹштӹш дворянвлäн тетявлäм тымдаш изирäк пансионым пачын.

Тидӹн ӹшкӹмжӹн эргӹжӹ Андрей лӹмäн улы. Обломовдон ик иäш ганьок ылеш, дä эче вес ӹрвезӹм тидӹлäн тымдаш пуэнӹт. Ти ӹрвезӹжӹ воксеок тыменьте ганьок. Тыменьмӹ гӹц утла тидӹ золотухыдон ясылана, ӹрвезӹ ӹлӹмӹжӹ гачок со ялштым сӹнзäдон äль ялштым пӹлӹшдон каштеш. Со тидӹ йывырт мägӹрä, папажы доны агыл, йäлӹн томашты костан эдемвлä лошты ӹлäät ласкайышы, яратышат иктät уке, яратым кагыльымат кӱэшт ак пуэп, манын йышлен каштеш. Ти кок ӹрвезӹ гӹц пасна пансионышты вес ӹрвезӹвлä уке ылыныт.

Нимат ӹштäш акли, ätяжӹ дон äвäжӹ нечкӹ Ильяштым книгä тымдаш шӹндät. Сӹнзäвӹдет, урмыжмет, ордаланымет ма уке! Пач векӹлäжӹ таки нänген кодат.

Немецшы строгый дä пäшäм яжон ӹштӹшӹ ылеш. Обломовкыжы Верхлево гӹц иктä вӹц шӱдӹ уштышаш вäрӹштӹ ылгецӹ, Илья ти немец доны яжонок äнят иктä-мам тымень шокта ылыы. А то, кыце тымень шоктет?

Шачмын Илья шижӹн веле шокта дä тошнан чучаш тӹнгäлеш. Портанзылвуй гӹц Васькан саслымы царгата юкшым тидӹ колеш:

— Антип! хӹräш имним кӹцкок: барчонокым немец докы тымдаш нäнген кодаш келеш! — манеш тӹдӹжӹ.

Ильян шӱмжät тäрвänен колта. Тидӹ сылыкын äвäжӹ докы миä. Малын сылык ылеш тӹдӹм äвäжы пäлä. Ӹшкеät äрняеш эргӹжӹ гӹц айырлымыжым йывырт ойхыра гӹнят, эргӹжӹм сусуэмдäш цаца.

Ти ирок Ильялан мам пукшышашыштымат ак пäлеп, булкавлäм, крендельвлäм куэшт шӹндät, мам-шон санзалтымвлäм, куэштмӹвлäм, вареньевлäм, цилä йиш пастилавлäм дä весӹвлämät мам-шон тотлым кукшынекät, ылӹкшӹнекät сагажы оптен колтат. Немец доны когон тотлымок ак пукшеп манын, цилä тидӹм колтат.

— Тӹштӹ шукок ат качкылдал,— манып обломовецвлä: — обедеш лемӹм пуат, жаркойым дä роколмам, чäй йӱмӹ годым — ӱм, вады качкышешӹжӹ морген фрим пуат.

Илья Ильич шукыжок техень шачмывлäм ак уж, Васькан имним кӹцкäш шӱдӹмӹ юкшым пӧртанзыл вуй гӹц ак кол. Тӹхень шачмывлäм веле омынешӹжӹ шӹренок ужеш дä эче чäй йӱмӹ лошты äвäжӹ тидӹлäн сусун йӹрäлтäät, яжо уверӹм келесä:

— Тагачы ат ке. Изäрнян кого праздник. Кым кечӹ гишäн мӹнгеш-анеш мам кыдалыштат?

Äль эче трӱк тидӹлäн äвäжӹ келесä: — Тагачы тыменяш уке: меленäм кӱэштäш тӹнгäлӹнä,— манеш.

Тӹнге агыл гӹнь эче, шачмын ирок äвäжӹ Ильян сӹнзäшкӹ тураракын анжалешät, келесä:

— Тама тӹньӹн тагачы сӹнзäэт свезäок агылыш. Здороваок ылат вара? — манешät, ӹшке вуйжым ӹрзäлеш.

Алталыш ӹрвезет, здорова ылеш гӹнят, юкымат ак лык.

— Ти äрням тонынаок шӹнзäлälте ат керд, тӹштӹ мам йымы пуа, ужына— манеш äвäжӹ.

Цилäн тоныштӹ тенге тумаят: изäрнян праздник гӹнь, äрня кыт мычкок тыменяцӹ äптӹртä, машанат.

Слуга äль ыдӹр (работник ыдӹр) райзы южнам, барчонок верц нинӹлäн тӹкнäät, шӹдешкен мӱнгäлäлӹт:

— Ну, нечкӹ! кынам немецет докы кен колтет вäл? — маныт.

Южнам трӱк немец докы Антип хӹräш имнижӹдон ärня покшалны äль эче тӹнгäлтӹшӹшток кыдал миä.

— Марья Савишна äль Наталья Фадеевна хыналаш толыныт, äль Кузовковвлä ӹрвезӹвлäштӹдон толыныт, älок токына! — манын, Ильям шывштен кеä.

Иктä кым ärня вара Илья тоныжы хынала. Тӹштӹ вара, анжет, страстной ärняät мӹндӹрнӹ агыл. Тӹштӹ праздник шон шагалеш. Эче кӱ гӹнят семьяштышты тумаен лыктеш — фомин арнян ак тыменеп,— манеш. Кäнгӹж якте иктä кок ärня веле кодеш. Кеäшät ак стойы, кäнгӹжӹмжӹ немец ӹшкеät кäнä, шӹжӹ якте кеäшät уке.

Анжет, Илья Ильич пел иштӹ тӧрläненät шӹнзеш! Кыце кушкынжы шӹнзеш ти веремäн! Кыце ӧрден шӹнзеш! Кыце яжон амала! Тонышты когон сусу лит. Перви кукшыгечӹ йӹде немец дорц со ӹрвезӹ худаланен дä ошем толеш ылыы,— маныт.

— Самынь лиäш шукы келеш ма? — маныт ätяжӹ дон äвäжӹ.— Тыменьмäш нигышкат кен ак колты, здоровам тевe оксала ат нäл. Ӹлӹмäштӹ здорова нима гӹцät шергӹ. Ыжат, тыменьмäш гӹцшӹ больница гӹц толеш машанет; шелжӹ цилä пӹтä, тоша техень... дä эче зорник ылеш: со тидӹläн кыргыжталаш лижӹ!

— Мане, — манеш ätяжӹ, — тыменьмäш ӹшке шумбелет агыл вет: хыть кӱмät яжон кыптырта!

Яратым ätя-äväэт махань-шон вирӹм кӹчälӹт, кыце-гӹнят эргӹштӹм шукырак тонышты урдынештӹ. Виржӹм гӹнь, праздниквлä гӹц паснаат шукым мот. Телӹм ӱштӹлä чучеш, кäнгӹжӹм шокшы, шокшышты кеäш ак яры. Южнам эче юр толеш. Шӹжӹм лявра äптӹртä. Кынамжы эче Антиплан ӹнянäш акли: йӱкшӹ. Йӱкшӹ агыл гӹнь, тама тагыце худан анжымыла чучеш. Самынь ӹнжӹ ли, чиктäлт шӹнзеш, äль кышты гӹнят кӹрӹн кеä.

VIII.

Илья Ильич тоныш ылӹмäшӹжӹмät, Штольц доныш ылӹмäшӹмät яжон ужеш.

Тоныжы тидӹ шижӹн веле колта, вӓржӹ доны Захӓр шалгаат (вара тидӹ Ильян камердинержы — Захар Трофимыч лин).

Ильялан Захар цылкам дӓ пашмакым чиктӹм годым, Ильяжы, луатнӹл ийаш ӹрвезӹ, кимӓшток то ик ялжым, то весӹжӹм пуаш веле пӓлӓ: изиш иктӓ-ма ак ярыла чучын колта гӹнь, Захарым нержӹ гӹц чымал колта.

Захар жалваяш тумаен гӹнь, эче когораквлӓштӹ тидӹм вактын пуат.

Вара Илья Ильичын вуйжым Захар ыдырен пуа, курткыжым чиктӓ кидшӹм переген шокшышкыжы цикӓ, кыце-гӹнят ӹнежӹ шӹдештӓрӹ. Тӹдӹм ӹштӓш келеш, тидӹм ӹштӓш келеш-манын, Илья Ильичлан ӓшӹндӓрен пуа. Ирок кӹньӹлмӹкӹ шӹргӹм мышкаш келеш моло, — манеш.

Илья Ильич иктӓ-мам ӹштӹнежӹ гӹнь, сӹнзӓжӹм веле кымалталеш — кым-нӹл слуга тӹшӓкок тидӹн шанымыжым ӹштӓш кыргыжыт. Иктӓ-мам тидӹ кенваза, ӓль иктӓ-махань хӓдӹрӹм нӓлнежӹ дӓ шон ак керд, иктӓ-мам кандаш, малан гӹнят кыргыж кен толаш келеш гӹнь, южнам здорова ӹрвезӹн, ӹшке кыргыж кен, цилӓ ӹштен шӹндӹмӹжӹ шоэш ылнежӹ. Тӹшӓк ӓтяжӹ, ӓвӓжӹ дӓ кым кыважы вӹц юкдон сӹгӹрӓл колтат:

— Малын? Кышкы? Васлижы, Иванжы, Захаржы малан вара ылыт? Эй! Васли! Иван! Захар! Мам вара анжедӓ! Теве мӹнь тӓмдӓм!..

Илья Ильичлан нигыцеӓт ӹшкӹланжӹ иктӓ-мам ӹштӓш ак попазы.

Вара ӹшкеӓт тидӹ цакла, — тенге лучы ладна, — манеш, ӹшкеӓт сӹгӹрӓл-сӹгӹрӓл колташ тыменеш: — Эй Васли, Иван! пуай тӹдӹм, кадай весӹм! Тидӹ акел, весӹ келеш! Кыргыж, канды! — манеш.

Южнам ӓтяжӹ-ӓвӓжӹ шытырланымым нератат тидӹ лиэш.

Ташкалтыш гӹц кыргыж вала ӓль кудвичӹ мычкы тидӹ кыргыж кеӓ гӹнят, трӯк тӹшӓкок паштекшӹ иктӓ лун лӯдӹн сӹгӹрӓл колтат: — Эх! Ох! кычемӓдӓ, шагалтемӓдӓ! Кенвазеш, шушырга!.. Шагалок, шагалок! — манып, саслат.

Телӹм пӧртанзык лӓктӓш тумаен колта ӓль форточкым пачеш — эче юк тӓрвӓнӓ: — Ой, кышкы? Кыце тенге лиэш? Ит кыргыжтал, ит ке, ит пач: кенвазат, прустует...

Илья вара тӹ шокшы пӧртеш куштым пеледӹшлӓ, сылыкын пӧртешок кодеш, охоницӓ кӧргеш куштым пеледӹш ганьок, худан, олен кушкеш. Вӹкӹ лӓкшӓшлыкшы кӧргешӹжок ямеш, шыла.

Южнам тидӹ техень цаткыды, веселӓ, свезӓ шижӹн колта: тамам ӹштен шунежӹ. Кӧргӹштӹжӹ тама мадеш, шолеш, тамахань изи келтӹмӓш пырен шӹнзӹнӓт аздара, пӧрт левӓш вӹкӹ кузен кеӓш ӓль мыктен алыкышкы шуды салышывлӓ докы кыдалаш, ӓль завор вӹкӹ кузен кок ялым кок векӹлӓ колтен шӹнзӓш, ӓль сола пивлӓм аздаралаш шӱдӓ машанет; ӓль трӱкок сола мычкы, вара ныршкы, каремвлӓ мычкы, когилӓшкӹ кыргыжмыжы шон колта, кым гӓнӓ тӹргештен вазынок карем пындашкы тӹргештӹмӹжӹ, ӓль сола ӹрвезӹвлӓ сага лым шултмыла мадмыжы, ӹшке силажым провыен анжымыжы шон колта.

Келтӹмӓш игет таки тидӹм аздара, тидӹ цӹтӓ-цӹтӓ дӓ вара цӹтен ак шокты, тӹшӓкенок, картузымат ак чи, телӹм, пӧртанзыц кудвичӹшкӹ тӹргештӓ, тӹшецӹн капка тӱгӹ кыргыжеш, кок кидешӓт лым маклакавлӓм хватялешӓт, ӹрвезӹвлӓ полкышкы кыргыжеш.

Свезӓ мардежет тидӹн шӹргӹжӹм пӹчкедӓ, пӹлӹшӹжӹм ӱштӹ цӹвештӹлеш, ышмашкыжы дӓ логерӹшкӹжӹ югата пыра. Тидӹ сусу лин шӹнзӹн, кыргыжеш. Кышец техень пӹсӹ ялжы лин! Ӹшке сасла, ваштылеш.

Теве ӹрвезӹвлӓм шоэшӓт: лымым шуэн колта — ак чуч. Шулт ак мышты. Эче вес лымым нӓлнежӹ веле дӓ, тӹшӓк шӹргӹжӹм цилӓ лым ара мӱден шӹндӓ. Илья кенвазеш. Карштенӓт колта ылнежӹ, веселӓӓт ылеш, ваштылеш тидӹ, сӹнзӓ вӹдшӓт лӓктӹн шӹнзӹн...

Тонышты мӱгӹрӓлтеш веле: Илья уке! Саслат, ружгат. Кудвичӹшкӹ Захар кыргыж лӓктеш, паштекшӹ Васли, Иван, — цилӓн кудвичӹ мычкы кыргыжталыт.

Нинӹн паштек кок пи, ял кавалешӹштӹ кечӓлт, кыдалыт. Пивлӓ вет пӓлӹмӓн, кыргыжшы эдемӹм покташ яратат.

Эдемвлӓ саслен, ӱрлен, пивлӓ оптен, сола мычкы колтыктат.

Теве ӹрвезӹвлӓ докы миӓтӓт, нинӹм кӱм ӱп гӹц, кӱм пӹлӹш гӹц кӹрӹт, кыдыжылан шулангаешӓт тӹкнӓ; ӓтяштӹмӓт эче тымдаш сӧрӓт.

Вара барчонокым хватен нӓлӹт, тылыпеш пӹрден шӹндӓт, вара ӓтяжӹн ыжгадон пӹрдӓт, вӹлецшӹ эче кок оде-

ялдон пӹрден шӹндӓт. Вара токышты переген намал кеӓт.

Тонышты ӓвӓштӹ ужашат тумайыделыт уш, колен машаненӹт; эргӹштӹм ӹлӹшӹмок дӓ шушыргыдымымок ужын колтатат, келесен мыштыдымы сусу лит. Ӹымылан таум келесӓлӹтӓт, Ильялан мята вӹдӹм йӱктӓт, вара бузина вӹдӹм, вадешеш ӹнгӹж вӹдӹм йӱктен шӹндӓт дӓ кым кечӹ вӓрӹштӹ киктӓт, Ильяланжы ик лекарство веле полезный ылнежӹ: эчеӓт лымла мадаш...

И. А. Гончаров.

Словарь.

Галере́я — балкон, крылец.

Мо́рген фри — нос утри — „морген фри" — иргодым ирок (немецлӓ). Тиштӹ сирӹмжӹ „нигнамат" манмы лиэш.

Камерди́нер — баринлан ӹшлӓнжӹ служыш слуга.

Ядмашвлӓ.

1. Ильян ӓтяжӹ дон ӓвӓжӹ кӱвлӓ ылыныт вара? Нинӹн кечӹштӹ кыце эртен? Обломоввлӓн томашты сек когонжок ма гишӓн шытырланенӹт? Произведениишты ти вӓрвлӓм лыдта.

2. Малын нинӹ тенге ӹленӹт ылын?

3. Ильям кыце анжен куштенӹт? Кыцелӓ тидӹм тыменьмӓшкӹ анжаш тымденӹт? Кыцелӓ тидӹм крепостнойвлӓ вӹк анжаш тымденӹт? Илья когораквлӓ гӹц мам ӹштӓш тымень шон? Ти рассказыштыш шамаквлӓдонок отвечайыда.

4. Изижӹ годым Илья махань ылын? Обломовский воспитанидон тидӹ махань элем кушкеш?

5. Тидӹн изижӹ годшы ӹлӹмӓшӹм тӹ веремӓштӹш хресӓнь тетявлӓн ӹлӹмӓшдон тӓнгӓштӓрен анжыда. Некрасовын „Хресӓнь тетявлӓ" лӹмӓн рассказым ӓшӹндӓрӹдӓ.

Упражненивлӓ.

1. Дворянский усадьбын кудвичӹштӹ махань строенивлӓ ылыныт? Кокшы дон кымшы частяштӹ тидӹ гишӓн сирӹмӹм мода дӓ тетрадьышкыда сирен нӓлдӓ. Заглавижым „Усадьбын дворжы" манын сирӹдӓ.

2. Кудымшы частям вес пачаш лыдта дӓ рассказываен пуда.

3. Остатка частяжӹм ӹшке шамаквлӓдӓдон сирӹдӓ.

Сигнал.

I.

Семен Иванов кӹртни корнышты оролы ылын. Тӹдӹн будкыжы дорц ик станци якте луаткок уштыш, вес станци яктежӹ лу уштыш ылын. Имештӹ, тӹшец иктӓ нӹл уштышаш вӓреш шӹртӹ шӹдӹрӹмӹ кого фабрикым пачыныт: шӹргӹ шайыц тӹдӹн кӱкшӹ труважы веле шимӹн каеш, тидӹн будкы гӹц лишнӹрӓкшӹ, пашкуды будкывлӓ гӹц пасна, вес ӹлӹшвлӓ уке.

Дела кӓнгӹжӹм ылын; пӓшӓ лелӹ агыл, лымым коаш ак кел. Поездвлӓжӓт тӹ корнышты шоэн каштыт. Семен ӹшке корныжым суткашты кок гӓнӓ сӓрнен толеш, кышты-тиштӹ гайкым провыялеш, винтӹлӓлеш, тыгыды кӱм тӧрлӓлеш, вӹд трувавлӓм анжалалеш дӓ токыжы хозяйствашты ровотаяш ашкедеш. Хозяйстважы веле ситӹдӹмӓш ылеш: хыть мам ӹштӓш гӹнят, соок дорожный мастер гӹц ядмыла, тӹдӹжӹ дистанцин начальниклан келесӓ; ядмашыжы мӹнгеш сӓрнен толмешкӹ веремӓжӓт эртен кеӓ. Семен дон вӓтӹжӹ пӓшӓде ӹлен-ӹлен скучаяш тӹнгӓлӹт вӓк.

Верема кок тӹлзӹ нӓрӹ эртӓ; Семен пашкуды-оролывлӓдон знакомствым вояш тӹнгӓлеш. Иктӹ шукершӹ тьотя ылын; со тӹдӹм вашталташ шаненӹт; будка гӹцӓт цуцок-цуцок веле лӓктӹкӓлен. Тӹдӹ вӓреш вӓтӹжӹ корнымат анжен. Станци лишнӹрӓк ӹлӹшӹ вес оролыжы ӹрвезӹ ылын, тоша дӓ цаткыды кӓпӓн. Семен дон коктын нинӹ пӹтӓри кӹртни корны вӹлӓн, кок будка лоэш, корным анжым годым вӓш линӹт. Семен калпакым кыдашеш дӓ кымалеш.

— Пуры лижӹ, пашкуды, — манеш.

Пашкудыжы тидӹн вӹк анжалеш.

— Пуры лижӹ, — манеш.

Сӓрнӓлешӓт, пакыла ашкедеш. Вара вӓтӹвлӓштӹ вӓш лит. Семенова Арина пашкуды вӓтӹдон здоровая; тӹдӹжӹ попаш ак шагал, кен колта. Икӓнӓ Семен тӹдӹм ужеш.

— Ма вара,—манеш—тӹньӹн, ӹрвезӹ вӓтӹ, марет попаш мастар агыл?

Вӓтӹ пӹтӓри юкымат ак лык, вара попа:

— Тӹнь донетшӹ тӹдӹлӓн ма гишӓн попымла вара? Циланок ӹшкӹмӹн вет...

Тӹнге гӹнят, тӹлзӹ нӓрӹ эртӹмӹкӹ нинӹ знакомыяалтыт. Семен дон Василий кӹртни корнышты вӓш лит, шӹнзӹлдӓлӹт, трубкаштым шывшыт дӓ ӹшкӹмӹштӹн ӹлӹмӓшӹштӹ гишӓн шайышташ тӹнгӓлӹт, Василийжы шукыжок шайыштеок шӹнзӓ, Семенжы ӹшке солажы гишӓнӓт, поход гишӓнӓт шайыштеш.

— Ӹлӹм курымыштем мӹнь шукы ойхым ужынам, — манеш, ӹлӓшӹжӹ веле утла шукок ӹлӹделам, тенгелӓ ач, шумбелкӓ, Василий Степаныч.

Василийжы трубкажым рельс тервен пачкалта, кӹньӹлеш дӓ попа:

— Мӓмнӓн курымнам эдемвлӓ качкыт. Свет вӹлнӹ эдем гань хищный дӓ шӹдӓн зверь иктӓт уке. Пирӹ пирӹм ак кач, эдем эдемӹм живойнекок качкеш.

— Ну, шумбелкӓ, пирӹ пирӹм качкеш, тидӹм тӹнь ит попы.

— Шамакеш толят келесӹшӹм. Содыки эдем гань шӹдӓн нимат уке. Эдемӹн шӹдӹ дӓ шык ылмаш уке ылгецӹ — ӹлӓш лиэш ыльы. Хыть кӱжӓт тӹньӹнӹм роалташ цаца дӓ пырылтышедӹм шывшын нӓлӹн, качкын колташ шана.

Семен шанаш тӹнгӓлеш.

— Ам пӓлӹ, шумбелкӓ,—манаш.—Ӓнят лачокат тенгелӓ.

— Тенгелӓ гӹнь, — Василий келесӓ, — мӓлӓннӓ тӹнь донет хытырашыжат ак кел.

Сӓрнӓлешӓт, простыдеок кен колта. Семенат кӹньӹл шагалеш.

— Пашкуды, — паштешкӹ сасла, — ма гишӓн вырседӓлӓт вара?

Пашкудыжы шайыкыла анжалтеок кен колта. Ӓйӓкӓ сӓрнӓлмӓштӹ Василийын аражы яммешкӹ Семен паштекшӹ анжен шалга. Токыжы толешӓт попа:

— Ну Арина, пашкудына эдем агыл, шӹдӹ ылеш.

Тӹнге гӹнят, нинӹ соредӓлтелыт; эчеӓт вӓш лит дӓ молнамшылаок попаш тӹнгӓлӹт, шаяшты тӹ гишӓнок ылеш.

— Эх, шумбелкä, эдемвлä агыл ылгецӹ... ти будкывлäштӹ мä тӹньдонет ӹненä шӹнзӹ ылы, — Василий попа.

— Ма будкышты... ничово, ӹлäш лиэш.

— Ӹлäш лиэш, ӹлäш лиэш... Эх, тӹнь! шукы ӹленät, чӹдӹ товрам погенät, шукы анженät, чӹдӹ ужынат. Незер эдемлäн, будкышты äль вес вäреät, махань житя вара. Ти живодервлä тӹньӹм качкыт. Цилä вӹрӹм йӱт, шонгемӹкетшӹ, — сасналан жмыхым качкаш пумылаок, тӹньӹм поктен лыктыт. Тӹнь жалвыньям манярым плучает?

— Шукым агыл, Василий Степаныч, луаткок тäнгäм.

— Мӹнь луаткым тäнгä дä пелӹм. Мӹнь тӹнь гӹцет ядам: малын? Правила семӹньжӹ вет правлени цилäлäн икнäрӹм пушашлык ылеш: тӹлзеш луатвӹц тäнгä дä олтыш дон сотемдäрӹш йämдӹ лишäшлык. Кӱ вара мäлäннä луат коктыжым äль луаткым тäнгä дä пелӹжӹм тӱлäш ӹштен? Кӱ манам, тӹнь гӹцет ядам?.. А тӹнь, ӹлäш лиэш манат! Тӹнь ынгылы, тäнгäк пелäк, äль кым тäнгä гишäн шаяжы агыл. Хыть цилä луатвӹц тäнгäм тӱлӹштӹ. Эртӹш тӹлзӹн мӹнь станциш каштым; корны мычкы директор кыдальы, мӹнь тӹдӹм ужым. Техень честь мӹлäм лиäлтӹ. Пасна вагонеш кеä, платформыш лäктӹн дä шалга... Мӹнь тиштӹ шукы ам ӹлӹ, сӹнзäэм кыш анжа, тӹшкӹ кеем.

— Кышкы тӹнь, Степаныч, кеет вара? Пуры гӹц пурым ак кӹчäлеп. Тиштӹ тӹлät, пӧртät шокшы улы, земляät изиш улы. Вäтет тӹньӹн ровотаяш мастар...

— Земля манат... Мӹньӹн земляэм тӹнь анжалшаш ылнежӹ. Тӹштӹ ик сäвӹ ваштырат уке. Шошым кавштам шӹнденäм ылят, дорожный мастер тольы: „Тидӹ ма техень? — манеш. — Малын ядтеок? Малын разрешенидеок шӹндендä. Лыктын шу, пышыжат ӹнжӹ код!“ — манеш. Йӱкшӹ ылы. Молнамжы гӹнь юкымат ак лык ылы, тӹнäм теве вуйышкыжы тама пырен шӹнзӹн ылын... „Кым тäнгä штраф!..“

Василий тырлалалеш, трубкажым шывшылеш дä олен пелештä:

— Изиш ылгецät, пуштмылаок äнгäлтен колтем ылы.

— Ну, пашкудем, мӹнь тӹлät келесем, тыргыж ылат.

— Мӹнь тыргыж ам ыл, мӹнь тӧржӹм попем дä шанем. Итäй, ти якшар маклака, вычен шокта эче. Дистанци начальниклан ӹшлäнжок жалываем. Ужына вот.

Лачокат жалываен.

II.

Дистанци начальник икäнä корным анжен эртен. Кым кечӹштӹ Петербург гӹц важный господавлä корны мычкы эртӹшäшлык ылыныт: ревизим ӹштенӹт, ти гишäнок нӹнӹн кемӹштӹ анзыц цилäок порядкыш кандаш келеш ылын. Балластым шäвäлтенӹт, төрлäлтенӹт, шпалвлäм анженӹт, костыльвлäм шинӹт, гайкавлäм винтӹленӹт, штолмывлäм крäсенӹт, переездвлäэш сары ошмам шäвäш приказым пуенӹт. Пашкуды оролы-вätӹ сиремӹм ирӹктäш тьотяжым поктен лыктын. Семен ärня ровотая; цилä төрлен шӹндä, вӹлнӹш мӹжäржӹм тумышта,чистаен шӹндä, вӹргеньӹ бляхым кӹрпӹц лашашдон тьолгыжмешкӹ чистаен шӹндä. Василият ровотая. Дистанци начальник дрезинеш кыдал толеш; нӹл рабочий рукояткым сäртät; арававлä шужге мырат; дрезина арава цäшӹштӹ коклы уштышым кеä, арававлäжӹ веле шужгат. Семенын будка докы кыдал толеш, Семен кыргыж лäктеш, салтаклаок рапортым пуа.

Цилä вäре порядок каеш.

— Тӹнь шукершен тиштӹ ылат? — начальник ядеш.

— Второй май годшен, ваше благороди.

— Яра. Тау. Шӱдӹ кудлу нӹлӹмшӹ номырышты кӱ?

Начальник сага дрезинеш кешӹ дорожный мастер келесä:

— Василий Спиридонов.

— Спиридонов, Спиридонов... А, тидӹ имештӹ мӹньӹн замечаништы ылшет ылеш?

— Мане, — тӹдӹ.

— Ну, яра Василий Спиридоновым анжалына. Тärвäнӹдä!

Рабочийвлä рукояткым сäраш тӹнгälӹт, дрезина кыдалаш тärвänä.

Семен дрезиным анжа дä шана: „Ну, пашкудемдон нӹнӹн мадыш лиэш".

Иктä кок цäш эртымыкӹ Семен корны анжаш кеä. Ужеш: кӹртни корны мычкы тägӱ änят толеш, вуйыштыжы тама änят ошы каеш. Семен анжаш тӹнгälеш — Василий, кидӹштӹжӹ панды, тупыштыжы изи савыц ара, шӹргӹжӹм савыцдон ялштен.

— Пашкуды, кышкы кеäш лäктӹнät? — Семен сасла

Василий лишкок толын шагалеш; цӹре гӹц вазын, лицäжӹ пор гань ошы, сӹнзäжӹ дикий; попаш тӹнгäлӹнät — юкшы кӹрӹлтеш.

— Халашкы, — манеш, — Москвашкы... правленишкы.

— Правленишкы... Вот ма! Тӹнге гӹнь, жалываяш кеет? Василий Степаныч, мондок...

— Уке шумбелкä, ам монды. Мондаш позда. Ужат вет, тӹдӹ мӹньӹм лицä гӹц шелӹн колтыш, вӹр йога. Колымешкем ам моды, тенге ам коды!

Семен тӹдӹн кидшӹм кыча.

— Мондок, Степаныч, лачокым тӹлät попем, лучимат ӹштӹ!

— Махань эче тӹштӹ лучи! Ӹшкеät пäлем, лучижӹм ам ӹштӹ. Ӹшлäнем яжом ам ӹштӹ, тӹнге гӹнят, шумбелкä, правда верц шалгаш келеш.

— Кышец тӹнгäлäлтӹн, тӹнь келесемä.

— Кышец вара?.. Цилä анжыш, дрезина гӹц валыш дä будка кӧргӹшкӹ анжальы. Мӹнь пäлӹшӹм. Строгын ядышташ тӹнгäлеш; мӹньӹн цилä вäре яжон ирӹктӹмӹ, тӧрлӹмӹ. Кеäш шагалын ылы, мӹньжӹ жалываяш тӹнгäльӹм. Тӹдӹ саслаш тӹнгäльӹ: „Тиштӹ, — манеш, — правительственный ревизи, такой-сякой, а тӹнь кавштавичӹ гишäн жалобым пуэт. Тиштӹ, — манеш, — тайный советниквлä ылыт, тӹньжӹ кавштадон нередӹм шӹшкäт". Мӹнь шӹм тырхы, шамакым келесӹшӹм, дä тӹ шамак тӹдӹлäн обиднäн чучын колтен. Пӹлӹш тӹнг гӹц ӹрӹктен колтыш... мӹньжӹ шалгалтем, вуйта тенгеок и келеш. Нӹнӹ кыдалевӹ, мӹньӹн шамем пырыш, лицäэм мышкымат, тевеш ашкедäм.

— Будкыжы кыцелä?

— Вäтем кодын. Толмешкем анжа. Ну, нӹнӹм корныштыге молге!

Василий кӹньӹлеш, кеäш тäрвänä.

— Цевер, Иваныч. Правдам кӹчäл моам вäл, ам пäлӹ.

— Неушты ялынок кеет?

— Станциштыт товарныйыш шӹндäш ядам; иргодым Москвашты лиäм.

Пашкудывлä простят; Василий кеä дä шукы веремä ак тол. Вätӹжӹ тӹдӹн вäреш ровотаен, йыдшы-кечӹжӹ амалыде; марыжым вычен худаланен шӹнзӹн. Кымшы кечеш ревизи эртä: паровоз, багажный вагон дä кок первый классан вагонвлä. Василий со уке. Нӹлӹмшӹ кечеш Семен Василийын вätӹжӹм ужеш; лицäжӹ мäгӹрӹмäшеш пуал шӹнзӹн, сӹнзäжӹ якшарген.

— Марет толын? — Семен ядеш.

Вätӹ кидшӹм шалалта, нимат келесӹдеок кеä.

III.

Изи ылмыжы годымок эче Семен уа гӹц шишкышым ӹштäш тыменьӹн. Уа пандын ӹрдӹм йылатен лыктеш, кышак келеш ыражвлäм (чангемвлäм) чӱчä дä мычашешӹжӹ юк лыкшы ыражым ӹштä. Тӹ шишкышдон хыть мам шакты. Йäрсӹм годым техень шишкышвлäм шукым ӹштен дä пäлӹмӹ товарный кондуктордон хала пазарышкы колтен; тӹштӹ ик шишкыш täреш шымурым пуенӹт. Ревизи кен колтымыкы кымшы кечешӹжӹ вадеш куд цäшӹн толшы поездым вäш лиäш торанжы вätӹжӹм кодаат, ӹшкежӹ кӹзӹм нälӹн, шӹргӹшкӹ пандывлäм пӹчкедäш кен колта, ӹшкӹмжӹн участкажын пӹтӹм якте миэн шоэш, — ти вäрӹштӹ корны туранок сäрнälеш, — насыпь вӹлец вала дä кырык лапышкыла шӹргӹ лодон кеä. Иктä пел уштышаш вäрӹштӹ кого куп улы, тӹштäкен шишкыш лык пиш яжо уа тӹшкävлä шукы. Ик намалтыш уам пӹчкеден шӹндäät, токыжы кеä. Шӹргӹ лодон кеä; кечӹ шӹнзеш ганьок; тыр, кеквлäн шишкымы, мырымы юкышты дä ял лӹвälнӹш шуды юк веле шакта. Семен эче изиш келдälеш, мӹндӹрнät агыл кӹртни корны лишäшлык, тама юк шактымла чучеш: вуйта тагышты кӹртни дон кӹртним шимӹ юк шакта. Семен чӹньрäк ашкедäш тӹнгälеш. Тӹ веремäн ти участкышты ремонтым ӹштӹделыт. „Тидӹ ма лин кердеш вäл?“ — манын шана. Йонгы вäрӹш лäктӹн шагалеш — анзылныжы кӹртни корны насыпь ылеш, кӱшнӹ, кӹртни

корны вӹлнӹ, эдем каклянен шӹнзӹн, тамам ӓнят ӹштӓ. Семен тӹдӹн докы олен кузаш тӹнгӓлеш: иктӓжӹ гайкам шолышташ толын машана. Анжа — эдем кӹньӹлеш, кидӹштӹжӹ лом улы; ломдон рельсым роалтарен кыча, ӧрдӹш онгырал шуа. Семенын сӹнзӓэшӹжӹ пӹцкемӹшӹн веле кайын колта, сӹгӹрӓлнёжӹ — ак керд. Василийым ужеш, насыпь вӹкӹ кыргыжеш, Василийжы насыпь вес монгырышкы ломдон дӓ сравачдон пӧртӹл вала.

— Василий Степаныч! Туан атиэм, мӹнгеш сӓрнӓл. Ломедӹм пу! Рельсым шӹндена, иктӓт ак пӓлеп. Мӹнгеш сӓрнӓл, ӹшкӹмедӹн йӓнгедӹм сулык гӹц ытары!

Василий шайыкыла анжалтеок, шӹргӹш пырен кеӓ. Онгырал шумы рельс сага Семен шалга; уа пандывлӓжӹ кидшӹ гӹц кенвазыныт. Поездшы товарный агыл, пассажирский толеш. Тидӹм нимадонат шагалтен ат керд: флаг уке. Рельсым вӓрӹшкӹжӹ ат шӹндӹ, охыр кидӓ костыльвлӓм шин ат шӹндӹ. Кыргыжаш келеш, иктӓ-махань хӓдӹрлӓн будкышкы хыть ма лижӹ кыргыжаш келеш.

Ӹшкӹмжӹн будкыжы докы Семен кыргыжеш, шӱлӹшӹжӹм кӹдештӓ веле. Кыргыжмыжы лошты кенвазеш ганьок. Шӹргӹ логӹц кыргыж лӓктеш, будка якте шӱдӹ вочык нӓрӹ кодын, колеш — фабрикышты гудок юк шакта. Куд цӓш. Куд цӓш дӓ кок минутын поезд эртӓ. Семен ӹшке анзылныжы так и ужеш: рельсын кӹрӹкӹм поездын шалахай араважы роалта, поезд цӹтӹрӓлт кеӓ, тӹрӹнь лин колта, шпалвлӓм тарваш, шӓвӹктӓш тӹнгӓлеш; тиштӹжӹ ӓйӓкӓ, насыпь, ӱлӹкӹ вален вазашыжат луатик вочык; тӹшты, третий классышты, народ шангок ылеш, изи тетявлӓ... Нӹнӹ кӹзӹт цилӓн шӹнзӓт, нима гишӓнӓт ак шанеп. Уке, будка якте кыргыжмыкы, мӹнгешӹжӹ веремӓштӹ толын ат шокты...

Семен будка якте кыргыж ак шо, мӹнгеш сӓрнӓлеш, эчеӓт чӹньрӓк кыргыжаш тӹнгӓлеш. Шам гӹц кешӹ гань кыргыжеш; ма эче лимӹжӹм ӹшкеӓт ак пӓлӹ. Онгырал шумы рельс докы кыргыж миӓ: уа пандывлӓжӹ аран киӓт. Пӱгӹнӓлешӓт ик пандым роалта, малын нӓлмӹжӹм пӓлӹдеок, пакыла кыргыжеш. Поезд толмыла тидӹлӓн чучеш. Мӹндырнӹ свисток юкым колеш, рельсвлӓ олен дӓ ик ладын тӓрвӓнӓш тӹнгӓлӹныт. Пакыла кыргыжаш сила уке; лӱдӹш вӓр гӹц иктӓ шӱдӹ вочыкаш вӓреш Семен шагалеш; тиштӓкен вуйжы сотемӓлт кемӹ ганьок лин колта.

Калпакшым кыдаш шуа, тӹшец бумажный савыцым лыктеш; кем комзы гӹц кӹзӹм шывшыл лыктеш.

Шалахай кидшӹм кынервурды гӹц кӱшӹцрäк кӹзӹдон шырал колта; вӹр пӹрхäлт лäктеш; савыцшым вӹреш нӧртен шӹндä, тӧрлäлтä, шывшылеш, панды вуеш ялштен шӹндä дä ӹшкӹмжӹн якшар флагшым лӱктäл шагалеш.

Шалга, флагшыдон шалалтылеш, поездшы каешät уш. Машинаэт тидӹм ак уж гӹнь, лишкок толын шагалеш, шӱдӹ вочыкаш вäрӹштӹ лелӹ поездым шагалташ акли.

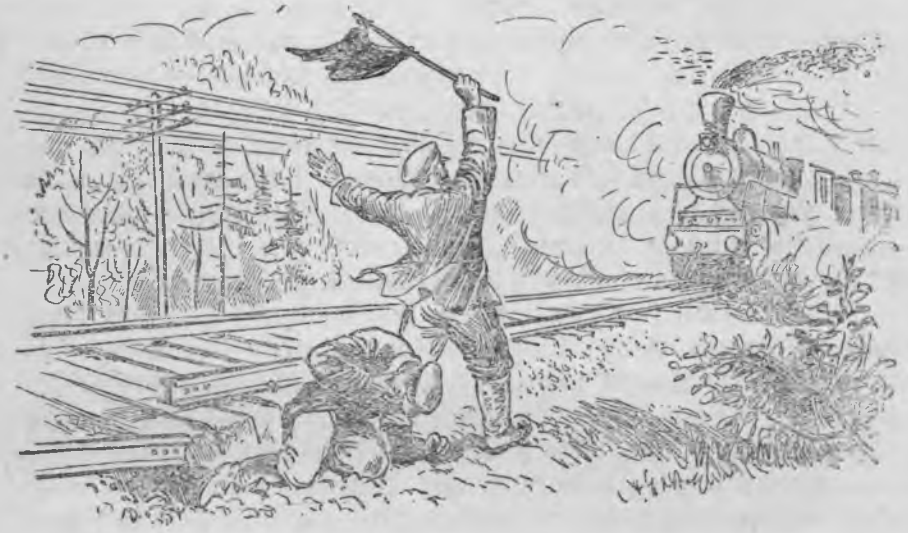

Вӹржӹ со йога дä йога. Семен шушыртым кидшӹм кäпшӹ сага пӹзӹрäл шӹндӹнежӹ, вӹржӹ со йогенок шалга; кидшӹм когонок шушыртен векät. Семенын вуйжы сäрнäш тӹнгäлеш: сӹнзäштӹ шим арашӹнгäвлä чонгештӹлӹт; вäражы воксеок пӹцкемӹшäлт кеä; пӹлӹшӹштӹ цанг юк шакта. Поездымат ак уж, юкымат ак кол; вуйыштыжы ик шанымаш веле: „шалген ам тырхы, кенвазам, флагем кенвазеш; поезд качем эртен кеä“ ...

Сӹнзäштӹ пӹцкемӹшäлт кеä, шӱм кӧргӹштӹжӹ охыремäлт кеä, дä тидӹ флагшым кенваза.

Вӹрäн знамяжы земляшкӹ ак кенвац. Тидӹм тäгӱн кид äнят роалта дä толшы поезд ваштареш кӱшкӹ лӱктäл шӹндä. Машинист тӹдӹм ужешät, поездым шагалта.

Вагонвлä гӹц эдемвлä кыргыж лäктӹт, погынен шагалыт. Ужыт: эдем киä вӹр веле, шамжат уке; весӹ са-

гажы шалга, кидешӹжкӹ вӹрӓн савыцан пандым кычен.

Василий цилӓн вӹкӹ анжалеш, вуйжым сӓкӓлтӓ.

— Пидток мӹньӹм, — манеш, — рельсым мӹнь онгырал шуэнӓм.

В. М. Гаршин.

Словарь.

Диста́нци́ — тиштӹжӹ кӹртни корны участок.

Жмых — ӱӓн растенин нӱшмӹ гӹц пынзалмы гӹц кодшы.

Балла́ст — тыгыды кӱ, ошма; шпалвлӓн дӓ рельсвлӓн основани ылеш.

Ревизи — анжымаш, проверяйӹмӓш.

Та́йный советник — кугижӓ годшы правительственный учрежденивлӓштӹ служышывлӓ плучайымы высший чин.

Ядмашвлӓ.

1. Василий мам ӹштен?
2. Семен поездым кыце ытарен?
3. Техень пӓшӓшкӹ Василийым ма шоктен? Оролывлӓ махань условишты ӹленӹт? Начальниквлӓ кыцелӓ нӹнӹдон обращаенӹт?
4. Техень обращайымашым Семен кыцелӓ принимаен? Василийжы кыцелӓ принимаен?
5. Пирӹ пирӹм ак кач, эдем эдемӹм живойнекок качкеш, — манмыжы годым Василий кӱ гишӓн шана?
6. Василийын кредӓлмӓш корныштыжы ма самынь ылын?

Упражненивлӓ.

1. Рассказын каждый частялӓн заглавим пуда. Ти рассказым ӹшкӹмдӓн план семӹнь кытыкӹн шайышт пуда.
2. Рассказым техень пландон сирӹдӓ: Кӹртни корнышты стрелочник служа. Тыдӹн эргӹжӹ пионер ылеш. Ӹрвезӹ кӹртни корны правилывлӓм цилӓ пӓлӓ. Ӹрвезӹ кӹртни корны мычкы кеӓ дӓ пыдыргыш вӓрӹм ужеш. Якшар галстук палшымыдон тидӹ поездым шагалта.
3. Ӹшкӹмдӓн рассказдалан заглавим пуда.

А. П. ЧЕХОВ

(*1860—1904*).

Антон Павлович Чехов 1860 ин Таганрог халаеш шачын.

Гимназишты тыменьмыжы годымок тидын литературный талантшы каяш тынгалын. Университетышты тыменьмыжы годым

рассказвлам сирым тар оксажыдон ылен. Ышке сирымаштыжы Чехов махань-шон классын да группын эдемвла гишан сира: чиновниквлам, нынын взяткы налмыштым, начальниквлам рабский почитайымашым, незер хресаньвлам, кулаквлам, помещиквлам. Чеховын тетявла гишан сирымы рассказвлажат улы.

«Ванька» лыман рассказышты незер хресань тетян ылымыжы гишан сирымы. Ти ырвезылан изижы годымок халашкы ровотаяш кеаш варештын.

Ышке произведенивлаштыжы Чехов пыцкемышеш да тыменьте кодмаш ваштареш да ылымаш палыдымаш ваштареш, пызыртылмаш ваштареш кредалын.

Чехов 1904 ин туберкулездон колен.

Ванька.

Ванька Жуковым кем ыргызы Аляхин докы тыменяш пуэнын гынь, ким тылзы шон. Ванька Жуков, ындекш иаш ырвезы, шартял вадны амалаш вацте. Хозажы да подмастерьевла церкыш кемым вычалешат, хозан шкаф гыц чернила ямдар дон ырдангшы пероан ручкам лыктеш, тырыжалт шыцшы пумагам анзыланжы шарен пишта да сираш тынга-

леш. Пытäриш буквам сирымешкы, тиды тамазар гäнä амасашкы дä окняшкы лудын анжалеш, пыцкемыш иконыш тырынь анжалеш (икон кок велныжы полицä выльны кем калыпвлä киät), вара когон шулäлтä. Пумагажы олманга выльны киä, ышкежы олманга сага сукалтен шынзын.

„Яратым тотиэм, Константин Макарыч! — манеш, тиды сирä.— Тылäнет сирмäшым сирем. Шартял праздникдон тыньым поздравляем, яжон ылäшет йымы гыц палшаш ядам. Мыньын ätямät, ävämät уке, ик тыньы веле мыньын ылат“,— манын сирä.

Ванька пыцкемыш окняшкыла анжалеш, окняшкыжы сарта тылжы вазал шынзын. Тышäкен тиды тьотяжым, Канстантин Макарычым äшындäрен колта. Тидын тьотяжы Живарев господавлä доны йыдым оролышты (сторожышты) служа. Тиды изи, тоша дä пиш пысы, куштылгы käпäн, 65 иäш, со ваштылшы цыреäн, йукшын гань сынзään ылеш. Сотыгечын тиды работниквлäлäн стряпäйымы кого кухняшты амала äль кухаркавлädон мадеш, ваштылта, йыдымжы кого тылыпдон пырдälт шынзешät, усадьба йыр колотушкым лочке шин сäрнä, каштеш. Паштекшы, вуйыштым сäкен шындätät, шонгы Каштанка дон озы пи — Вьюн каштыт. Вьюнжы шимы дä тидын käпшы пшартанын гань кужы ылешät, тыдындон тидым тенге лымденыт. Вьюн лымäн пижы йälым пиш шо, теш пиштышы, ласко ылеш, ышке эдем выкät, йäл выкät, цилä выкок иканьок пиш пурын анжа. Тенге гынят, тидылäн иктät ак ыняны. Веремäшты йывырт шайыц миэн, ял гыц пырыл шынден, мугрепышкы пырен äль мореным, цывым кычен тидылä мыштышы ик пиät уке. Тамазар гäнä тидын шайыл ялжым шушыртеныт, иктä кок гäнä сäкеныт. Каждый ärнян пеле колымешкы шиныт, тынге гынят, тиды со ылыжын, törлäнен.

Кызыт Ванькан тьотяжы капка анзылны шалга сäй, сола церкын якшаргын тьолгыжшы окняшкы сынзäжым йымыктен анжен шынден сäй, мижгем ялжыдон тыпыртке веле ташкен шалга, стряпкävлädon мадеш, ныным ваштылта сäй. Лочкен каштмы пандыжым кушакешыжы ялштен шынден, кок кидшым вäш севälälешät, ушеш кыптыргалеш сäй.

— Нер тавакым шывшылалына гынь веле? — манеш тьотя, табакеркыжым виктältä.

Вätывлä шывшытат, тырвынзыт. Тьотяжы ваштылаш тынгälеш, сасла.

— Айырема, кӹлмен пижӹн шӹнзӹныш! — манеш.

Пивлӓлӓнӓт нер тавакым шывштат. Каштанка тӹрвӹнзеш, вуйжым ӹрзӓ, вара шӹдешкен ӧрдӹшкӹ кен шагалеш. Вьюнжы ярал лиӓш цацен ак тӹрвӹц, пачым веле мадыктылеш.

Игечӹжӹ пиш яжо. Тыр, соты, йонгата. Йыд пӹцкемӹш. Пӹцкемӹш гӹнят, сола хӓлӓок каеш: ош пӧрт левӓшвлӓжӹ, трувавлӓ гӹц шӹкш лӓкмӹвлӓжӹ, ши шӓвен шӹндӹм гань ӧршӓнг шӹцшӹ пушӓнгӹвлӓжӹ, лым пуалтемвлӓжӹ — цилӓ кайыт. Пӹлгом кымдыкеш соты шӹдӹрвлӓ тьылге веле кайыт, млечный путь пиш йонгатан, раскыдын каеш, праздник анзыцет тидӹм мышкын, лымдон шӹрен шӹнденӹт машнет...

Ванька когон шӱлӓлтен колта, пережым чернилашкыжы цикӓлешӓт, пакыла сирӓ:

„Тенгечӹ мӹнь хозан ӓзӓжӹм рӹвшем ыльы дӓ самынь амален кенӓм. Ти гишӓн хоза мӹньӹм кудвичӹшкӹ ӱп гӹц шӹдӹртен лыкты дӓ пражӓдон шин шӹндӹш. Тилошты эче хоза марьяжы мӹлӓнем селедкым итӹрайӓш шӱден дӓ мӹнь селедкыжым пач гӹц итӹрайӓш тӹнгӓльӹм, хоза марья мӹньӹм селедка вуйдон шӹргем гӹц шыралшырал колтыш. Подмастерьевлӓ мӹньӹм мыскылат, кабакышкы ӓрӓкӓ нӓлӓш колтат, хозан охрецӹм шолышташ шӱдӓт. Хозажы мадон попаза, тӹдӹндон мӹньӹм шиэш. Качкыш нимаханят уке. Ирок сыкырым пуат, кечывӓлӹм шӹрӓшӹм, вадешӓт сыкырым веле пуат, чайӹм ӓль лемӹм гӹнь, ӹшке веле хозавлӓ ловыргат. Амалаш мӹлӓнем пӧртанзылан шӱдӓт, ӓзӓштӹ мӓгӹрӹм годым мӹнь воксеок ам амалы, ӓзӓм рӹвшем. Яратым тьоти, йымы гань пуры ли, тишец мӹньӹм солашкы нӓнге, пиш ясы, нигыцеӓт ӹлен ам керд... Ялешет кымал вазам, курымем тӹнь верцет йымым ыдылаш тӹнгӓлӓм. Нӓнге тишецӹн, ато колем...“

Ванька тӹрвӹжӹм шывшыл колта, шим мышкындыжыдон сӹнзӓжӹм ӹштӹлеш дӓ йышлен мӓгӹрӓш тӹнгӓлеш.

„Мӹнь тӹлӓнэт нер тавакедӹм тырыж пуаш тӹнгӓлӓм, йымым ыдылаш тӹнгӓлӓм. Иктӓ-мам самыньым ӹштем гӹнь, тӹнь мӹньӹм жӓлӓйӹдеок ши. Мӹлӓнем пӓшӓ уке манын тумает гӹнь, мӹнь пӹркӓшӹк докы кемжӹм чистаяш христа-ради сарвален кеем, ӓль Федор вӓреш кӹтӧзеш кеем. Яратым тьоти, нигыцеӓт тиштӹ ӹлен ам керд, колаш веле. Ялынок солашкы кыргыжаш сӧрем ыльы дӓ

ялеш чиäш нимат уке, ӱштӹ гӹц лӱдäм. Кого лимӹкем ти гишäн тӹньӹм пукшаш, анжаш тӹнгäлäм, иктӹлäнäт тӹньӹм обижäйäш ам пу. Колымыкетшӹ, тӹньӹн йäнгет верц, Плаги äвäм верц ыдылмылаок, ыдылаш тӹнгäлäм".

„Москва — кого хала. Томавлäжӹ цилä — господский томавлä. Имнивлä шукы, шарыквлä уке, пивлä костан агылеп. Ӹрвезӹвлä тиштӹ славен ак кашеп, певшӹвлä мырым вäрӹшкӹäт иктӹмät ак пыртеп. Икäнä, ик лапкан окняшты мӹнь äнгӹрвлäм ужынам. Äнгӹрваштыргеок выжалат. Äнгӹржӹ цилä йиш коллан улы, пиш шергäшвлääт ылыт. Ик пудан шиголым кычен кердшӹ äнгӹрät эче иктӹ улы. Кыды лапкажы пичäл выжалышат улы. Пичälвлäжӹ тамаханьвлääт улы, мämнäн бариннан ганьок, иктä шӱдӹ тäнгääш сäй каждыйжы... Пай выжалым лапкавлäштыжӹ кӹдӹрвлääт, рябчиквлääт, моренвлääт улы. Махань вäрӹштӹ нинӹм лӱät, тидӹм выжалышывлäжӹ ак келесеп".

„Яратым тьоти, господавлäн костенецäн йолкы лпмӹкӹ, мӹläнем золочымы пӱкшӹм нäл дä ыжар изи шӱндӹкӹшкӹ тайы. Ӹдӹрӹштӹ гӹц—Ольга Игнатьевна гӹц яд, Ванькалан — ман".

Ванька цӹтӹрälӹн шӱлältälешät, эче окняшкы анжаш тӹнгälеш. Тидӹ цилä первишӹм äшӹндäрен шӹндä. Господавлäлäн йолкы ӹштäшӹштӹ со тьотяжы шӹргӹшкӹ кожлан каштеш ылын дä Ванькажымат сагажы нägеä ылын. Пиш веселä веремä ылын. Тьотяжы кичкӹжälеш, ӱштät кичкӹжälеш. Нинӹм анжен Ванькажат кичкӹжеш ылын. Кожым роаш тӹнгälмешкӹ тьотяжы трубкажым шывшын шӹнзä, вара нер тавакым шывшеш, кижен шӹцшӹ Ванькажым ваштылалеш... Сämӹрӹк кожвлä öршдон пӹрдälт шагалынытат, кӱläн анзыц колымла, тӹдӹм вычен шалгат. Теве, тагышец änят лымшуадон морен чӹнь кыдалеш... Тьотяжы тырхен ак керд, сӹгӹрäл колта:

— Äрӹдä, äрӹдä... äрӹдä! Ах, мытык пачан келтӹмäш!— манеш.

Роэн шумы кожшым Ванькан тьотяжы господский томаш нängеä, тӹштӹ вара ти кожым нäрäйäш тӹнгälӹт. Сек когонжок Ванькан яратымы Ольга Игнатьевна ӹштäш цаца. Ванькан äвäжӹ, Плаги ылымӹ годымок, господавлäн горничный ылмыжы годым, Ольга Игнатьевна Ванькалан канфетым пукша ылын, лыдаш, сирäш, шӱдӹ якте шотлаш тымден. Кушташат тымден вäк. Плаги колен кенät, вара

тылык Ванькам работниквлäлäн стрäпäйӹм кухняшкы тьотяжы докы колтенӹт, кухняжы гӹц вара Москвашкы Аляхин кем ыргызы докы нäнген коденӹт.

„Яратым тьоти, толай ылнежӹ,— манеш, эче Ванька сирä — йымы гань сарвалем, тишецӹн мӹньӹм нäнгеäй. Мӹньӹм, несчастный тылык тетям ӹжäлäйӹ, тиштӹ мӹньӹм цилäн шит, качмат пиш когон шоэш. Скушнажы эче маханьы, келесенäт ат мышты, со мäгӹрем. Икечӹ эче мӹньӹм хоза кем калыпдон вуй гӹцем шелӹн колтыш дä кенвазынам, цуц шамем пырыш. Мӹньӹн ӹлӹмäшем ямын, пин гӹцäт худа... Ольоналан шäлäм колтем, пел сӹнзäн Йогорлан, кучырланат, кармонем иктӹлäнäт ит пу. Тӹньӹн ыныкаэт Жуков Ванька. Яратым тьоти, тол“.

Ванька сирӹм листӹжӹм нӹл лыкын тодыл пиштäät, тенгечӹ копекеш нäлмӹ конверт коргӹшкӹ пиштä. Изиш шаналталешäт, пережыдон чернилаш керӹлеш дä адресым сирä:

„Солашкы тьотямлан“.

Вуйжым ыдыралеш, тумаялеш дä эче привая: „Константин Макарычлан“. Сирäшӹжӹ иктäт äптӹртӹделытат, тидӹ сусу лин шӹнзӹн, калпакым чиäлäлешäт, ыжгажымат ак шынгал, тыгырвелäок олицäшкӹ кыргыж лäктеш...

Пай лапкашты шӹнзӹшӹвлä, тенгечӹ Ванька ядыштмашеш келесенӹт, сирмäшвлäм сирмäш йäшӹквлäшкӹ колтымыла манынат. Вара йäшӹквлä гӹц лыктын сирмäшвлäм почты тройкавлäдон, цилä сäндäлӹк кымдыкеш нäгеät,— манынат. Ванька пӹтäриш сирмäш йäшӹк докок кыргыж миäät, сирмäшӹжӹм йäшӹк шелӹкӹшкӹ цикäл колта...

Тьотяжы толеш манын ӹнянен шӹндäät, Ванька ик цäжӹштӹ пӹц амален кеä... Омынешӹжӹ тидӹ камакам ужеш. Камака вӹлнӹ, цäрä ялжым сäкен шӹнденäт, тьотяжы шӹнзä, стрäпкävлäлäн Ванькан сирмäшӹм лыдеш. Камака доны Вьюн сäрнä, пачшым мадыктылеш...

А. П. Чехов.

Ядмашвлä.

1. Тьотяжы Ванькам солашкы нäнген кердеш вара?
2. Ванькалан сола маханьла чучеш вара? Солаштыш махань ӹлӹмäш гишäн Ванька äшӹндäрä?

3. Малын Ванька солаштыш яжожым веле äшӹндäрä? Худажы уке ылын ма?

4. Кыце Чехов, Ванькан сирмäш гач кем ыргызы хоза доныш йӹрвезӹн йӹлӹмäшӹм анжыкта? Махань шаявлäдон Ванька тидӹ гишäн келесä?

5. Сола йӹрвезӹлäн кого хала маханьла каеш? Мажым вара тидӹ цӱдейä, малын?

Упражненивлä.

1. Пӹтäриш буквам сирӹмешкӹ Ванька тамазар гäнä амасашкы дä окняшкы лӱдӹн анжалеш, пыцкемӹш иконыш тӹрӹнь анжалеш.

Чеховын тенгеок сирӹмӹ вара? Мажы тенге агыл? Кыце лучи, малын?

2. Веремäштӹ йывырт шайыц миэн, ял гӹц пырыл шӹнден, мӱгрепӹшкӹ пырен äль мужикын цӹвӹм кычен Вьюнла мыштышы ик пиäт уке.

Чехов кыце сирен?

3. Хоза мӹньӹм кудвичӹшкӹ шывшын лыкты дä прäжäдон шин шӹндӹш.

Ванька кыце попа?

Эргӹжӹ докы толын. *В. Маковский художникын картин.*

Ти картиным анжалда дӓ рассказым сирӹдӓ.

Äзä рӹвшӹмӹ шанхайский мыры.

(Äкäжы мыра.)

Баю-бай, баю-бай,
мӹньӹн изи шоля!
Ит мägӹры,
баю-бай,
йӹлерäк
амалай,
мӹньӹн изи шоля!
Лиäт шужышы — тӹлäнет
äвäм
пуа цӹзӹмät,
лиäт нӧрӹшӹ—тӹлäнет
шäрем
весӹмät.
Баю-бай, баю-бай,
мӹньӹн изи шоля!

Пӹлгом пӹцок вет эче,
ирок веле вет ече,
мӹньӹн изи шоля!
Äвäм кеä ровотаяш,
äвäм сага
мäät кенä,
тӹньӹм ӹшкетӹм кодаш
акли,
анжаш кодшы
иктät уке.
Лиät шужышы — тӹлäнет
пукшышыжат уке,
лиät нӧрӹшӹ —
начкым нäлшӹ иктät уке!
Баю-бай, баю-бай,
мӹньӹн изи шоля!

Кидӹм, шоля, виктäлтäй,
мӹньӹм тӹнь анжалай,
мӹньӹн изи шоля!
А намалаш тӹньӹм,
мӹлäм ак пу äвäм,
— ылат слапка — манеш,
тӹньӹм кенвацтарем.
Баю-бай, баю-бай,
мӹньӹн изи шоля!

Колат, тӹве сасла,
сасла шӹргӹ зверьлä...
Тӹньӹ ит лӹд нима гӹцät,
мӹньӹн изи шоля:
тидӹ мämнäн вет гудокшы,
äвäм мӹлäм вäшкäш шӹдä.
Акли вет
поздаяш
ирок гӹц заводыш,
акли вет
поздаяш
вäрештät штрафыш!
Лач вӹц изи минут йäреш
шукы центым
нälӹт!
Баю-бай, баю-бай,
мӹньӹн изи шоля!
ит мägӹрӹ,
баю—бай,
йӹлерäк
амалай,
мӹньӹн изи шоля!

Кышкы тӹньӹм пиштӹшäш?
Тиш, машина сага.
Машинажы
шултка,
шоляэмжӹ анжа...
Вет амалаш
келеш!
Шоляэмжӹ сасла,
шӱлäлтен колта веле,

Баю—бай, баю—бай,
кäчäйäлшäш шоляэм!
Ну, йä ну...
А-гу!
Мӹнь вет тожы ам керд ач,
ваштыл ам керд
шоляэм.
Лач лу тӹлзӹ тӹлät шон,
мӹлäм ӹндекш иш веле кен,

пырак миä, вӹсä,
ышмашкы тӧрӧк пыра.
Баю-бай, баю-бай.
мӹньӹн изи шоля!
Äвäм ситцым коэн шалга,
мӹньӹ ваткым шерӹн
шалгем,
мӹньӹн изи шоля...
Ылат шужышы—тӹлäнет
акли пукшашат,
ылат нӧрӹшӹ—
дä начкым нäлäш акли ач.

роводашкы цуц нäлевӹ—
яра, кäпем
изи агыл...
Роводаяш веле лелӹ
кечӹнь луаткок цäш
рядӹ!
Йыдшы сменын пишок лелӹ
ом пиш шоэш,
ом пиш шоэш.
Сӹнзäвлäэм кымалт миät,
ом пиш темдä,
темдä—

ти гишäнжы шыргы гыцем шиэш
мастерица.
А сынзäвлä
акат анжеп,
машинавлä веле ружгат,
приводвлäжы шужгат,
сäрнät,—
нины шыштын пиш
кыжгывлä...
Ми-ню шыжар шыштеш
тыкнен,
ом пышанок тиды колен!
Баю-бай, баю-бай,
мыньын изи, яжо...
Уке, тылät кушкаш агыл,
мылäм тожы ылäш агыл!
Баю-бай, баю-бай,
мыньын изи шоля!
Мам ыштымлä, кыце
ылымлä,
йä келесы, кыце кушмыла?
... Тыньы ит луд нима
гыцät,
мыньын изи шоля!
Попат,
тышты,
сäндälык
тырышты,
улы провинци Цзянси,
Советвлäн провинци!
Незервлäлäн—
землям пуат,
а паянвлäм—поктат, шит.
Попат,
тышты рвезым
станок сага ак мутеп,
школыш рвезым нälыт,
тärte
тымдат,
Баю-бай, баю-бай,
ат амалы,
кожемыр!
Мä цилäн лин Цзянсишкы
äвäм сага кенä.
Советвлä доны
Цзянсишты
каждый рвезы
темшы!
Лиät шужышы — тылänет
äвäм
пуа цызымät,
лиät норышы — тылänет
шärем
весымät.
Тышты лиät тыньы кого,
ышан,
ярал эдем!
Тышты мылäм
тожы яжо,
ылäш
лучи лиэш!
Баю-бай, баю-бай,
мыньын изи шоля!
Ит магыры,
баю-бай,
Йылерäк
амалай,
мыньын изи шоля!

Эми-Сяо.

Словарь.

Цент — Америкын Соединенный Штатвлäн сек тыгыды окса.

Цзянси — Китайыштыш область, тыштäкэн революционный движени мол вärвлäштыш гыц большы ылын.

Ядмашвлӓ.

1. Малын китайский работница изи ӓзӓжӹм ӹшке сагажы фабрикыш нангеӓ?

2. Фабрикыш кандымы ӓзӓ махань условиш вӓрештеш? Тидӹ гишӓн сирӹмӹ вӓржӹм лыдын лӓктӓ.

3. Ӹндекш иӓш ӹдӹр фабрикышты махань условивлӓштӹ ровотайымы гишӓн сирӹмӹ строкавлӓм эче ик гӓнӓ лыдын лӓктӓ.

4. Китайский пролетариатлан незер гӹц дӓ орлыквлӓ гӹц кыце карангаш лиэш?

5. Изи ӹрвезӹвлӓ Китайышты веле, китайский поэт Эми Сяо сирен пумы ганьы ылӓт вара? Капиталистический сӓндӓлӹквлӓштӹш изи ӹрвезӹвлӓ лелӹ пӓшӓм ӹштӹмӹ гишӓн сирӹмӹ махань произведенивлӓм тӓ пӓведӓ?

6. Ти стихотворенидон поэт Эми-Сяо ик китайский рабочивлӓн интересым веле зашищая ӓль агыл?

Петька дачышты.

I.

Парикмахер, Осип Абрамович, тредыктäш толшы эдемын онгыштыжы лявpäн простыньым тöрлäлтäльы, тыдым парнявлäжыдон тыгыр шӱ лывäкы керыльы да пысын пачкатан сыгыpäльы:

— Ырвезы, выдым!

Тредыктäш толшы, ышке цырежым тыгырышты анжыкален шынзымäштэ, сынзä дуре лишы кукшы, изи выцкыж кидым кышец änят, öрдыж гыц тыгыр анзыкы виктен да шокшы выдäн ätым шындышым ужын, ышке сынзäжым öрдыш карангден. Тиды сынзäжым кӱшкылä ыштымыкы тыгырыштэ парикмахерым, пиш лӱдышлä да шäйык ганьым ужын, да пысы, костан анжалтышым, тыды тäгӱн вуйышкы ӱлыкылä анжымым, да тыдын тäрванылшы тырвывлäжы пыжген попымым цаклен. Хоза, Осип Абрамович ышкеок тыдым тредте гынь, кӱ гынят, Прокопий äль Михайла подмастерьевлä тредыныт гынь, тынäм пыжгымäш кого юкыш сäрнäлтын да тамахань ынгылаш литымы крозымашыш сäрнäлтын:

— Вот, тырхал изиш!

Тиды — веремäштэ ырвезы выдым пуэн шоктыдымым да тыдым наказани вычымашым анжыктен.

Тенге пиш шӹрен саслымы ӹрвезӹжӹ Петька ылын. Тидӹ заведьеништы служышвлӓ лошты сек изижок ылын. Петькалан лу и веле ылын. Вес ӹрвезӹ, Николка, Петька гӹц кым и кого ылын дӓ шукеш агыл подмастерьйыш ванжышашлык ылын. Хоза уке годым, парикмахерскишкы простарак эдем толмыкы, подмастерьевлӓ ровотаяш ӧркӓнӓтӓт, Николкым тредӓш колтенӹт, дӓ цаткыды дворникын ӱпӓн шӱдӹнгжӹм ужаш лижӹ манын, Николкылан ял парня вуй мычкы шагалмылаат, тӹдӹм нинӹ ваштылыныт. Кынамжы тредӹктӓш толшы, ӱпшӹм портен шумы гишӓн обижаялтын дӓ юкым тӓрвӓтен, тӹнӓм подмастерьевлаат Николка вӹкӹ сасленӹт, дӓ серьезнок агыл, портен шӹндӹмӹ ӱпӓн проста эдемлӓн удовольствилӓн веле вырсенӹт.

Тредӹктӓш толшывлӓ уке годым, Петька дон Николка ӹшке лоштышты попен шӹнзенӹт. Коктынок кодмыкышты Николка пурырак лин дӓ подполькы тредмӓш, бобриком ӓль пробордон тредмӓш ма ылмым „ӹрвезӹлӓн“ объясняен.

Петькан кечӹвлӓжӹ ик статян эртенӹт, ти кечӹвлӓ туан ӹзӓ дон шоля ганьы ик статянвлӓ ылыныт. Телӹмӓт, кӓнгӹжӹмӓт тидӹ со тӹ тӹгӹрвлӓмок ужын, ик тӹгӹржӹ шелшӹ ылын, весӹжӹ — тӧрсӹр дӓ потикӓлӓ анжыктышы. Ирокат, вадешӓт, дӓ кечӹ мычкок Петька вӹлнӹ седӹ пачкатан сӹгӹрӓлмӹ юк веле: „Ӹрвезӹ, вӹдӹм!“ — манмы юк шактен, дӓ тӹдӹ со вӹдӹм намал шалген. Праздниквлӓ уке ылыныт. Рушӓрня йӹде магазинвлӓн дӓ лапкавлӓн окнявлӓ гӹц олицӓм сотемдӓраш прахымыкат, парикмахерский гӹц йыд шукы лимешкок олицӓшкӹ тыл соты валгалтеш, дӓ эртен кешӹ эдем изи, кукшынди фигурым оголыштыш пӧкенӹштӹ тӓ тамам шанен шӹнзӹшӹм, тӓ пиш когон янгылымашеш нерен шӹнзӹшӹм ужын. Петька шукы амален гӹнят, тидӹн соок амалымжы шоэш ылын, дӓ шӹренок тидӹн йӹр лачокшы агылла, кужы худа омынла веле цилӓ тидӹлӓн чучын. Тидӹ шӹренок вӹдӹм вилен ӓль пачкатан сӹгӹрӓлмӹ: „Ӹрвезӹ, вӹдӹм!“ — манмы юкым колын шоктыде, со худаланен, тредӹктен шумы вуешӹжӹ лимвлӓ лӓктӓш тӹнгӓлӹнӹт. Сӹнзӓ доранжы дӓ нер лӹвӓлӓнжӹ, пӹсӹ имдон ыдырал кемӹ ганьы, вӹцкӹж пӧремвлӓ лин шӹнзӹнӹт, дӓ тидӹ шонгемшӹ карлик постол лин шӹнзӹн.

Тидӹлӓн скушна ӓль веселӓ ылмым Петька пӓлӹде гӹнят, тидӹн вес вӓре кемӹжӹ шон, вес вӓржӹ кышты ылеш

дӓ махань ылеш, тӹдӹжӹм тидӹ нимат келесен кердте. Тидӹн докы ӓвӓжӹ, кухарка Надежда, толмыкы, тидӹ ӓвӓжӹ кандым тотлы качкышвлӓм ӧркӓнен, олен качкын, нимат жалывайыде дӓ тишец нӓнгеӓш веле ядын.

Тенгелӓнлӓ Петька тӓ шукы тӓ чӹдӹ ӹлен, тӹдӹжӹм тидӹ пӓлӹде. Теве икӓнӓ обед годым ӓвӓжӹ толын, Осип Абрамовичдон попалталын дӓ келсен: Петькам, тидӹн господавлӓжӹ ӹлӹмӹ дачышкы, Царицыношкы колтат, манын. Пӹтӓри Петька тидӹм ынгылен кердте. Вара ижӹ тидӹн лицӓжӹ олен ваштылмашеш вӹцкӹж пӧремвлӓдон леведӓлт шӹнзӹн, дӓ тидӹ Надеждам талаштараш тӹнгӓлӹн. Ма техень дача,—Петька тӹдӹм пӓлӹде, тидӹ кышкы тенге пиш кеӓш шанен, тӹ вӓржок тӹдӹ ылеш машанен. Ӹшке гишӓнжӹ шанымжыдон тидӹ тӹшток шалгышы, кидшӹм кӹшӓнӹш керӹл шагалшы Николка гишӓн монден шуэн.

Николкан сӹнзӓштӹжӹ пиш кого ойхы кайын: тидӹн ӓвӓжӹ совсемок уке ылын, дӓ тидӹ ти веремӓн, ти кӹжгӹ Надежда ганьы ӓвӓжӹ лимӹкӓт шӹнгӹнь ӹнежӹ ли ылнежӹ. Делажы тиштӓкен ылеш: тидӓт дачышты нигнамат ылте вет.

II.

Вокзалышты юк шалга, толшы поездвлӓн юк, паровоз свистоквлӓн юк, то Осип Абрамовичын юк ганьы, то тӹдӹн ясы вӓтӹжӹн вӹцкӹж царгата юк ганьы шакта, мычашыжат ак лилӓ чучшы, талашен ашкедшӹ пассажирвлӓ толыт. Тидӹвлӓм Петька пӹтӓри веле эче йӹр анжылтшы шӹнзӓжӹдон ужеш. Тидӹм ужын Петька йӹлерӓк кеӓш шана, тыргыжланаш тӹнгӓлеш. Дачный поезд тӓрвӓнӹмешкӹ эче пел цӓш нӓрӹ веремӓ ылын гӹнят, тидӹ авӓжӹ дон коктын поезд гӹц киэн кодмаш гӹц лӱдӹн. Нинӹ вагоныш шӹцмӹкӹ дӓ поезд кеӓш тӓрвӓнӹмӹкӹ, Петька окня вашт анжаш тӹнгӓлӹн, металлический стерженьыштыш гань, вӹцкӹж шӱштӹш тредмӹ вуйжы веле полтке каеш.

Тидӹ халаэш шачын дӓ кушкын, ӹшке ӹлӹм курымыштыжы нырышты пӹтӓри веле ылын. Седӹндон тидӹлӓн цилӓжок тиштӹ у дӓ тама вес статянла чучын: мам мӹндӹркӹ ужаш лимӹжӓт, шудыла веле кайшы шӹргӹжӓт дӓ ти у мирышты пиш цӱдейӹмлӓок сотын дӓ кымдан кайшы пӹлгомжат, левӓш вӹлец анжымы ганьы чучыныт. Тидӹм Петька ӹшке вецӹнжӹ веле ужын, ӓвӓжӹ докыла сӓрнӓл-

мӹкӹжӹ, вес монгыр окняшты ти пӹлгом кловоялгын кайын, дӓ тӹдӹн мыч сусу ош пӹлвлӓ йогенӹт.

Петька то ӹшке окняжы доны сӓрнӹлӹн, то вагон вес монгырышкы кыргыж ванжен, ванжымжы годым тидӹ пӓлдӹмӹ пассажирвлӓн пулышеш дӓ пылвуйвлӓ вӹлӓн худан мышмы изи кидшӹм пиштен, нӹнӹжӹ тидӹ вӹкӹ анжен йӹрӓлтӓлӹнӹт. Газетым лыдшы, тӓ пиш когон янгылымашеш, тӓ сукшна гишӓн со омештшӹ тамахань господин кок гӓнӓ тама ӹрвезӹ вӹкӹ шӹдӹн тӹрӹнь анжальы, дӓ Надежда простьымашым ядаш талашыш, тенге маньы:

— Пӹтӓри гӓнӓ веле кӹртни корныдон кеӓ,— интересуялтеш...

— Угу... — манын, господин мӱнгӓлтен дӓ газетым лыдаш тӹнгӓлӹн.

Петька ӹнде парикмахер доны кым и ӹлӹмӹ гишӓн дӓ тидӹ Петькам ял вӹкӹ шагалташ сӧрӹмӹ гишӓн Надеждын пиш когон тидӹлӓн попен пумыжы шон. Петька ял вӹк шагалмыкы пиш яжо линежӹ, тидӹ тылык ӹдрӓмӓш дӓ слабый ылеш, ясы лин колтымыкы ӓль шонгеммӹкӹ мол кычыкшы тидӹн уке ылын. Господинын лицӓжӹ шӹдӓн ылын дӓ Надежда тидӹм цилӓ ӹшкедурешӹжӹ веле шаналтен.

Корнын вургымла велнӹ шӱнгӓӓн тӧрем киӓлтӓ, соок начкы шалгымашеш ти тӧрем шимӓлгӹ ыжаргы цӹреӓн ылеш. Тӧрем тӹр воктенжӹ, мадыш пӧртвлӓ ганьы, лудалгы изи пӧртвлӓ шӹнзӓт, кӱкшӹ ыжар кырык вӹлнӹ, техеньок мадыш гань, ош церкӹ каеш, кырык лапыштыжы цилӓ йӹлгӹжшӹ полоска каеш.

Трӱк когоэм кешӹ, тянгыра юкдон кӹвер вӹкӹ поезд пырен кемӹкӹ, дӓ тӹгӹр гань тӧр вӓрӹшты вӹд вӹлӓн кечӓлтмӹ гань лимӹкӹ Петька трӱк лӱдӹн, цӹтӹрӓл колтен, окня дорцын каранг кен дӓ йылерӓк мӹнгешок тӹшкӹ шагалын: тидӹ корнышты нимат ужте ӹнежӹ коды. Петькан сӹнзӓжӹ ӹнде ом пышанла ак кай дӓ шӹргӹштӹш пӧремвлӓжӓт ямыныт. Ти лицӓ мычкы кӱ гӹнят шӧкшы утюгдон ниӓлтен кен, тидӹн пӧремвлӓжӹм тӧрлен шӹнден дӓ соталгы ош лицӓм ӹштен шӹнден машанет.

III.

Петькан пӹтӓриш кок кечӹ дачышты ӹлӹмӓштӹжӹ, тидӹн вӹкӹ кӱшӹцӓт дӓ ӱлӹцӓт вилӹн шалгышы у впечат-

ленивлӓн богатство дӓ сила тидӹн изи дӓ патыр ышыжым лаксыртен колтенӹт.

Тидӹ, вуй мычаштыжы тырынок шужгӧн шалгышы дӓ пӹцкемӹш, тамам шанышы дӓ мычашыжат кайтымы шӹргӹ гӹц лӹдӹн; соты ыжаргы, веселӓ ӹшке яргата пеледӹшвлӓжӹдон мырен шалгышыла кайшы йонгы вӓрвлӓ ылыт. Ти пеледӹшвлӓм тидӹ яратен дӓ ӹшке шыжарвлӓжӹм ласкайым ганьок нинӹм ласкайынежӹ ылын. Пӹцӓлгӹ кловой пӹлгомжы тидӹм токыжы сӹгӹрен дӓ ӹшке ӓвӓжӹ гань йӹрӓлтен.

Петька шытырланен, цӹтӹрен дӓ ошемӹн, тьотя ганьы ладнан йӹрен, шӹргӹ тӹр воктен дӓ пӹӓ тӹрӹштӹш шӹргӹ мычкы гуляен каштын. Тиштӹ тидӹ, янгылен шӹцшӹ, лывыргы ныгыды шуды лошкы пырен вазын дӓ тишӓкен вален кемӹ гань ямын, цӹгӓк шадыран изи нержӹ веле ыжар шуды логӹц кайын. Пытӓриш кечывлӓ лошты шӹренок ӓвӓжӹ докы толын, ӓвӓжӹ доны сӓрнӹлтӹн. Дачышты ӹлӓш яжо вара, манын барин ядмыкы, тидӹ шеклӓнен йӹрен дӓ тенге отвечаен:

— Яжо...

Эче кок кечӹ эртымыкӹ Петька природыдон яжонок согласын лин. Петька изин-олен дачышты ӹшке донышлажок чувствуяш тӹнгӓлӹн, дӓ свет вӹлнӹ Осип Абрамович дӓ парикмахерский ылмым воксеок монден.

— Анжал, махань кӹжгем шӹнзӹн! Купец гань!— Надежда сусун попа, ӹшкежӹ той самовар гань кӹжгӹ дӓ кухняштыш шокшеш якшарген шӹнзӹн. Шукы пукшенӓмӓт, седӹндон тидӹ кӹжгемӹн, манеш. Петькажы воксеок чӹдӹ качкын, тидӹ качмыжы шотымы гинӓн качте манаш акли, тидӹн качкын шӹнзӓш веремӓжӹ уке ылын: пырын шӹнзӹдеок нелӹн колташ лиэш ылгецӹ, яжо ылы, а то вет пырын шӹнзӹмлӓ, пырмы лоштыжы ялым мадыктылаш келеш. Надеждыжы пиш олен качкеш, лувлӓм ньымыштеш, анзылвачшыдон лицӓжӹм ӹштӹлеш, такешвлӓм попа. Тидӹн пӓшӓжӹ шӹдӓнгӹнь: вӹц гӓнӓ нӹштӹлӓш келеш, пӹркемвлӓ лошты ӓнгӹрваштырым пӹчкӓш келеш, йӹлӹм капаяш,— тинӓр пӓшӓм ӹштӓш веремӓ келеш. Петька ӹнде цӓрӓ яла кыргыжталын. Тенге кыргыжталашыжы кӹжгӹ подошан кемдон кашмаш гӹц тӹжем гӓнӓ куштылгы: каштыра земля ялым пиш ласкон йылатарен, ӓль ӱкшӹктен. Ӹшке тошты гимназический курткыжым

кыдаш шуэн дä нима келесен мыштыдымы ӹрвезӹ цӹреä лин. Ти курткыдон тидӹ парикмахерский цехышты солидный мастерла кайын. Тидӹм Петька господавлä пышдон мадмым анжаш кашмыжы годым вадеш веле чиэн. Господавлäжӹ нарядныйвлä, веселävлä, ваштыл-ваштыл мыльген шалгышы пышышкы шӹнзӹт, пышыжы тӹгӹрлä валгалт шӹцшӹ вӹдӹм пачын кеä, вӹдӹштӹ кайшы пушäнгӹвлäжӹ мардежäн годшы гань мыльгалтыт.

IV.

Ӓрня пӹтӹмӹ кытлашты барин хала гӹц сирмäшӹм канден. Сирмäш вӹлäнжӹ „Кухарка Надеждылан“ манын сирӹмӹ. Надеждылан тидӹм пумыкы, Надежда мäгӹрäл колтен дä анзылвачышты ылшы сыцдон шӹргӹжӹм лапаен шӹнден. Кӹтӹк шамаквлäдон сирӹмӹ вӹлец Петька гишäн попымым ынгылаш лиэш ылын. Тидӹ вады векӹлä ылын. Петька шайыл кудвичӹштӹ „классла“ ӹшкедурешӹжок мадын, дä шӹргӹжӹм авартен шӹнден, тенгелäнлä куштылгы ылын. Барин лäктӹн, кидшӹм пулыш вӹлäн пиштен дä келесен:

— Ма, шоля, кеäш келеш!

Петька шеклäнен йӹрäлтен дä юкымат лыкте.

„Вот чудакет“,— барин шаналтен.

— Шоля кеäш келеш!

Петька йӹрäлтен.

Надежда миэн шагалын дä сӹнзävӹддон ынгылдарен пуэн:

— Эргем, кеäш келеш ылнежӹ!

— Кышкы?— Петька цӱдеен ядын.

Хала гишäн тидӹ монден, соок кеäш шанымы вäржӹм момы ылын.

— Осип Абрамович хоза докы.

Делажы сотыгечӹ ганьок пäлӹ ылын гӹнят, Петька эчеät нимат ынгылен кердте. Тӹнге гӹнят, тидӹн логерӹштӹжӹ шӹвӹльвӹд кошкенок миэн, дä ядмыжы годым, тидӹн йӹлмӹжӹ цуц веле тäрвänылын:

— А кыце ӹне иргодым колым кычашыжы? Ängӹр — теве тидӹ...

— Мам вара ӹштет... Тревая. Прокопий ясы лин колтен, больницыш шывштен кенӹт, манеш. Народ уке, ма-

неш. Тӹнь ит мӓгӹрӹ: эче колта, — Осип Абрамович, пуры эдем.

Петька мӓгӹрӓш шаныдеӓт дӓ со ынгылен шоктен кердте. Изин-олен Петькан ышыжы раскыдырак лиӓш тӹнгӓлӹн, дӓ халаштыш худаланен шӹцшӹ дӓ тоша ӹрвезӹвлӓ мӓгӹрӹмлӓ агыл, тидӹ кого юкан пӱергӹ гӹцӓт когон сӹгӹрӓл колтен дӓ земля мыч пачангаш тӹнгӓлӹн.

Тидӹ тоша изи кидшӹм кормештен шӹнден дӓ ӓвӓжӹн кидӹм, землям, ма попазен цилӓ, пӹсӹ тӹрӓн кӱэрвлӓм дӓ ошма пыдыргывлӓм шимӓшеш мышкындыжы карштен гӹнят, эчеӓт когоракын карштыжы манмыла, пуше веле шин.

Петька мӓгӹрӓш цӹрнӹмӹкӹ, тӹгӹр анзылны шалгышы дӓ ӱпшӹ лошкы ош розым пижӹктен шалгышы барыныланбарин попен:

— Ужат теве, цӓрнӹш — ӹрвезӹн ойхы кужы агыл вет.

— Тӹнге гӹнят, мӹлӓнем содыки ти ӹрвезӹ ӹжӓл ылеш.

— Лачок, нинӹ пиш худа условишты ӹлӓт, дӓ эче тишец худан ӹлӹшӹ эдемвлӓӓт улы. Тӹнь йӓмдӹ ылат?

Вара нинӹ Дипманын садышкы кенӹт, тӹштӹ ти вадын танцы назначымы ылын, тӹштӹжӹ военный музыкы шакташ тӹнгӓлӹнӓт уш.

V.

Вес кечӹн уш, ирок шӹм цӓшӹн кешӹ поездеш Петька Москваш кыдалын. Эчеӓт тидӹн анзылны ыжар нырвлӓ кайыныт, нырвлӓжӹ йыд лывшеш сӧдӧем шӹцшӹвлӓ кайыныт. Ти нырвлӓ ӹнде икечӹ кемӹштӹ векӹлӓ кетелыт, совсемок вес монгырышкыла кенӹт. Тошты гимназический курткыжы тидӹн кукшынди кӓпшӹм леведӹн, воротник лӹвӓцӹнжӹ ош бумажный воротник мычаш кайын. Петька тӓрвӓнӹлте, дӓ окняшкат воксеок анжыде ганьок, пиш тырын дӓ шеклӓнӹшӹлӓ кайын шӹнзен дӓ изи кидшӹм пылвуй вӹлӓнжӹ пиштен. Сӹнзӓжӹ ом пышанла дӓ нимат анжалмы шотымла кайын, сӹнзӓ донышы дӓ нер лӹвӓлнӹшӹ вӹцкӹж пӧремвлӓжӹ, шонгы эдемӹн ганьы ылыт. Теве окня вашт платформын мӓнгывлӓжӹ, папкавлӓжӹ кайын колтенӹт дӓ поезд шагалын.

Талашыш пассажирвлӓ шӹкедӹл, нинӹ мӱгӹрӓлтшӹ олицӓшкӹ лӓктӹнӹт дӓ кого жадный хала нима лӱдтеок ӹшке изи жертважым нелӹн колтен.

— Тӹнь ӓнгӹрваштырем тайы! — тидӹм ӓвӓжӹ парикмахерский порогы анзыкы канден шагалтымыкы, Петька келесен.

— Таем, эргем, таем! Ӓнят, эче миэт.

VI.

Лявӹрӓн, пӹцкӓтӓ парикмахерскишты эчеӹт пачкатан: „Ӹрвезӹ, вӹдӹм!“ — манмы юк шакташ тӹнгӓлӹн. Тредӹктӓш толшы эдем, тӹгӹр анзыкы изи лявӹрӓн кид виктӹмӹм ужын, дӓ крозышы „Тырлай, теве!“ — манмы пӹжгӹм юкым колын. Тенге попымаш ом пышан ӹрвезӹ вӹдӹм вилен шумашым ӓль приказаним путыен шумашым анжыктен. Йыд йӹдежӹ, Николка дон Петька йӹгӹре амалымы вӓрӹштӹ, тянгыран дӓ тыргыжланен попымы юк шактен. Петька дача гишӓн шайыштын, дӓ техеньӹм иктӓт нигнамат ужтымы дӓ колтымы, ма нигнамат лин ак керд, тӹдӹвлӓ гишӓн попен.

Тӱнӹ обоз эртен, дӓ кого юкын шунгыргымашдон ӹрвезӹвлӓн попым юкыштым леведӹн.

Л. Н. Андреев.

Словарь.

Ка́рлик — пиш изи кӓпӓн эдем.

Эгойст — ӹшке гишӓнжӹ веле шытырланышы дӓ шанышы эдем, тӹдӹн йӹргец ылшы интересвлӓм яратыдымы.

Цех — иктӓ-махань профессин ремесленниквлӓн иквӓреш пӓшӓ ӹштӹмӹ вӓр. Кӹзӹтшӹ веремӓн цех — отделени, заводын фабрикын частьшы ылеш.

Ядмашвлӓ.

1. Парикмахер доны Петькан ӹлӹмӓшӹжӹм рисуйышы, отрывоквлӓм айырен нӓлдӓ. Петькач вӹлвӓл видшы махань ылеш?

2. Петькан солаштыш ӹлӹмӓшӹжӹм келесен пуда. Петькан вӹлвӓл видшы дӓ поведенижы солашты кыце ваштaлтын?

3. Петька дон Николка малын изи ылмышты годымок ровотаенӹт?

4. Барин дон барыня Петькам лачок ӹжӓлӓенӹт ӓль уке? Махань поступоквлӓ гӹц дӓ шамаквлӓ гӹц тӓ выводым ӹштедӓ?

5. Петькан анзыкыла ӹлӹмӓшӹжӹ маханьы лишӓшлык? Ти

рассказышты Андреев Петькан лелы ылымашыжы гыц лакмы корным анжыкта аль уке?

6. Петькавлан да Ванькавлан ылымашым лачокшок важ гыцок ма вашталтен?

Упражненивлä.

1. „Петька дачышты" рассказын планжым ышке ашындарымдä семынь сирыдä. Сирымыкыдä пландам книгä мыч провераен лактä.

2. План мыч ти рассказым попен пуда.

3. Кў кыш каштын да мам ужын, тыдым каждый шайышт пуда.

Тä солашты, колхозышты ыледä гынь, халаш кашгында вара? Халашты тämдäм ма цўдейыктен? Тышты тä мам ужында? Мам тä тышты ыштендä? Иктä-махань приключени лите моло?

Тä халашты ыледä гынь, сола гицан тämдан впечатленидä махань? Интересный кашмашвлä да случайвлä лителыт моло?

Рассказым сирыдä да кў кыце шана, тынге лымдыдä.

4. Точкавлä вареш шуэн кодымы шамаквлäм шындыдä. Петькан парикмахерскийыштыш ылымашыжым торок анжыктен пуаш лижы манын, ты шамаквлäм айырен налдä. (Ти варым рассказышты кычäл мода.)

Ирокат, вадешät, да кечы мычкок Петька вылны седы пачкатан ... юк веле: „Ырвезы, выдым!",— манмы юк шактен да, тыды со выдым намал шалген. Праздниквлä уке ылыныт. Рушäрня йыде магазинвлан да ... окнявлä гыц олицäм сотемдäраш прахымыкат, парикмахерский гыц йыд шукы лимешкок олицäшкы ... соты валгалтеш, да кешы эдем ..., кукшынди фигурым ... покеныштыы тä тамам шанен шынзышым, тä пиш когон янгылымашеш нерен шынзышым ужын. Петька шукы амален гынят, тидын соок амалымжы шоэш ылын, да шыренок тидын йыр лачокшы агылла, кужы ... омынла веле цилä тидылän чучын.

ВИКТОР ГЮГО

(1802—1885).

Виктор Гюго — французский писатель ылын. Ӹшке произведенивлäштӹжӹ тидӹ незервлä, кӹцӹзӹвлä, бродягывлä гишäн ӹжäлäен сирен. „Гаврош“—„Отверженные“ роман гӹц нäлмӹ отрывок. Ти отрывокышты Гюго Парижыштыш беспризорный ӹрвезӹн ылӹмäш гишäн сирен. Ти книгäэш рассказын пӹтäртӹшӹжӹм веле „Гаврош баррикадышты“ ылмы гишäн сирӹмӹ. Тиштӹ французский революци гишäн, олицäштӹ кредäлмäш гишäн сирӹмӹ. Олицäштӹ кредäлмäштӹ Гаврошын палшымашыжым дä тӹшäк колымыжым сирӹмӹ.

Гаврош.

I.

Париж халан бульварвлäштӹ дä хала тӹрӹштӹш олицäвлäштӹ луатик-луаткок иäш ӹрвезӹ соок сäрнӹлӹн. Тäнгвлäжӹ тидӹм Гаврош манынат. Ти ӹрвезӹ, нимат ойхырыдымы гань, изи ӹрвезӹлä ваштылын. Тӹнге гӹнят, ылӹмäшӹжӹ тидӹлäн пустала дä ойханла чучын. Чиäшӹжӹ тидӹ пиш потикäн чиэн: пӱэргӹ ялашым дä ӹдрäмäш кофтым. Ялашыжым тидӹлäн ätяжӹ подарыде, кофтыжым äвäжӹ путе. Йäл эдемвлä тидӹм ӹжäлäен, ӹшке гӹц кодшы шӱкшӹ выргемӹштӹм чиктенӹт. Говрошын ätяжät, äвäжät ылын, дä нӹнӹ тидӹ гишäн заботьыделыт.

Ти ӹрвезӹлäн олицäштӹ ылäш сек яжо ылын.

Ätяжӹ дон äвäжӹ тидӹм техень ылӹмäшкӹ лыктын колтенӹт.

Тидӹ нӹнӹ дорц шӹлӹн.

Ти ӹрвезӹ ружгаш яратышы, ош цӹреäн, провор, потикä дä бойкий цӹреäн гань дä сусу лицäн ылын. Тидӹ олицäвлä мычкы каштын, мырывлäм мырен, мадын, сӱк аравлäм пыргедӹн. Олицäштӹ каштшы ӹрвезӹ манмыкы тидӹ ваштӹ-

лын, килт каштшы манмыкыжы — шӹдешкен. Тидӹн ӹлӹм вӓржӓт, киндӹжӓт, тылжат ылте, тидӹм иктӓт яратыде, тӹнге гӹнят, тидӹ воляшты ылынат, веселӓ ылын.

Ти ӹрвезӹ ӹшкетшок, торцшы лыктын колтымы ылын гӹнят, кок-кым тӹлзӹштӹ тидӹн вуйышкыжы: „Авӓмӹм ужылдалаш кеӓш веремӓ шон“, манмы шанымаш пырен. Кого бульварвлӓм шайылан коден, рекӓ тӹрӹштӹш олицӓвлӓ мычкы вален, кӹвервлӓм ванжен дӓ предместьыш миэн шоэш дӓ семьяжы ӹлӹмӹ изи пӧртӹшкӹ миэн шоэш ылын. Толмыкыжы тидӹ тоныжы незерӹн ӹлӹмӓшӹм ужын. Сек кого орлыкшок техень ылын: тидӹм иктӓт йӹрӓлтен вӓш лите, пуста изи нӧртӹштӹ махань ӱштӹ ылын, цилӓнӓт тидӹн вӹкӹ ӱштӹн анженӹт.

Пӧртӹшкӹ пырымыжы годым, тидӹ гӹц ядыт:

— Тӹнь кышец толынат?

Тидӹ келесӓ:

— Олицӓ гӹц.

Кемӹжӹ годым, тидӹ гӹц ядыт:

— Кыш кеет?

Тидӹ келесӓ:

— Олицӓшкӹ.

Мӱгӹрепӹштӹ аярым ужте кушшы йӹлгӓ шуды ганьок, ти ӹрвезӓт яратымашым, семӓлӹмӓшӹм ужте.

II.

Ти веремӓн Парижышты ма лиӓлтӹн вара?

Франциштӹ атмосфера лӱдӹшлӓ ылын. Халык кӹцӹзӹлӓ ӹлен, рабочийвлӓ киндӹде шӹнзенӹт. Парижышты — междоусобный война, Лионышты — пролетариатын восстани.

Незерӹн ӹлӹмӓшӹм пӹтӓрӓш, силан слабыйым эксплоатируйымашым пӹтӓрӓш, труд семӹнь пӓшӓ тӓрӹм тӱлӓш, тетявлӓм обязательно дӓ такешок тымдаш, кидлӓн нӓшӓм пуаш, ышым развиваяш, — теве мам социализм попен.

Кабаквлӓштӹ тӧрок попенӹт: „шиэдӓлӓш ӓль вычаш?“ Пӹтӓриш сигналешок олицӓшкӹ лӓктӓш сӧрӹмӹ клятвым рабочийвлӓ гӹц нӓлӹнӹт. Мӱгрепвлӓштӹ прокламацивлӓм лыдыныт. Полицейский доносвлӓ увертӓренӹт: ти прокламацивлӓштӹ „правительствым вырсат“, — маныныт.

Ик рабочий попен: „Мӓ кымшӱдӹн ылына: лу сун погы-

мыкат, шӱдӹ вӹцлӹ франк погына. Ти оксам пульы дон порох нӓлмӓшкӹ шӓвӓш келеш".

Весӹ попен: „Кок ӓрняштӹ мӓ коклы вӹц тӹжемӹн линӓ, тӹнӓм мӓ правительствыдон силанам тӓнгӓштӓрен анженӓ".

Кымшы попен: „Мӹнь йыд йыде ам амалы, йыдым патроным йӓмдӹлем".

Олицӓвлӓштӹ прокламацивлӓм тышкенӹт.

Кого Париж пушка гань лин шӹнзӹн: пушкам ряен шӹндӹмӹкӹ, тӹдӹ лӱӓлт кежӹ манын ик тылипок ситӓ.

1832 ин июнь тӹлзӹн Ламарк генералым тайымаш ылын. Нӓрӓен шӹндӹмӹ тайымаш процесси Париж мычкы кеен. Кок батальон салтак шим крепым сӹрӹмӓн барабанвлӓм намалынут, пичӓл тулвлӓм ӱлӹкӹлӓ сӓкен ашкедӹт, покаэш сапльым сӓкен, лу тӹжем национальный гвардеецвлӓ, национальный гвардин артиллерийский батарейвлӓ Ламаркын коропшым провожаенӹт. Нинӹ паштек тыргыжланыш халык шоттымы шукы кен. Грозный полкыдон рабочийвлӓ ашкедӹнӹт: грузчиквлӓ, каменщиквлӓ, плотниквлӓ, маляр-влӓ, стекольщиквлӓ, наборщиквлӓ.

Нинӹ вӹкӹ балконвлӓ гӹц дӓ пӧрт окнявлӓ гӹц буржуйвлӓ лӱдӹн анженӹт.

Правительство йӓмдӹ ылын, войскам йӓмдӹштӹ урден: коклы нӹл тӹжем салтак халашты дӓ предместьевлӓштӹ кымлы тӹжем.

Бастилия площадьышты процессишкы у гӹц халык ушна.

Халык лошты трӱк юк шактен колта:

— Драгунвлӓ толыт!

Драгунвлӓ ашкедӹн, юк лыктёок толыт. Нинӹн пистолетвлӓштӹ кабурышты, саблывлӓштӹ ладаквлӓштӹ ылыт, лицӓштӹштӹ ойхан вычымаш каеш.

Народ д н драгунвлӓ вӓш лимӹкӹ, штурма тӓрвӓнен, кӱэрӹм кӹшкӓш тӹнгӓлӹнӹт, лӱлмӓш тӹнгӓлӓлтӹн; драгунвлӓ сабльыдон роаш тӹнгӓлмӹкӹ, халык цилӓ векӹ кыргыжын; Парижышты цилӓ вӓреок кредӓлмӓшкӹ сӹгӹрӹмӓш тӓрвӓнен:

— Оружим нӓлӓш!

Студентвлӓ дӓ рабочийвлӓ баррикадым строяш тӹнгӓлӹнӹт. Нӹнӹ фонарьвлӓм пыдыртенӹт, мӱгрепвлӓштӹ кӹчӓлӹнӹт, пецкӓвлӓм мындыртен колтенӹт, олицӓэш вӓкш-

мы кӱм, кырпыцым тарвеныт, мебельым, хангавлäм намалыныт дä барикадым строеныт.

Цилä тиды халан цилä частяштыжы иктӧр лиäлтын дä когон ружгымаш ылын. Кыдыртыш икäнä рашкалтымыкок тамазар шӱды валгынзыш валгалт кен машанет.

Цäшät ак эрты, шотдымы шукы баррикада земля лывäц лäктын шагалмы гань кушкын. Вадешеш Парижын кым

пайыштышы ик пайжы восстани ыштышывлäн кидышты лин. Буржуазин ӧртшы кен. Цилä вäре амасавлäм, окнявлäм, окня амасавлäм чӱчыныт, сыраленыт.

III.

Гаврош, сусу дä йырышы, мынгеш-анеш кыргыжталын, кӱшкы кузен, ӱлыкы вален, ружген, баррикадышты цилä вäре кайын-кайын колтен. Гаврош пӧршымардеж гань ылын. Тиды цилä вäре шон. Тидын тянгыра юкшы ик минутешät цäрныде. Пäшä ыштыдым эдемвлäм мыскылен, ялахайвлäлäн пäшäм ыштыктен. Янгылышвлäм сусуэмден иктывлäжым ваштылтен, весывлäжым шыдештäрен, кымшывлäжым нератым ыштен, цилäштым талаштарен. Иктывлä дорц весывлä докы кыргыжталын, йырым-йыр саслен.

— Смеланрак! Кувлäм йӧрыдä! Эче! Пецкävлäм боль-

шырак! Тӓмдӓн баррикадыда изи, нималанат ак яры. Ма попаза, намалда тишкы! Пӧртым пыдыртыда! Анжалда доко — тыве стьоклаан амаса!

Гаврош цилӓ гыцок ядыштеш:

— Мылӓм пичӓлым пудай! Мылӓм пичӓл келеш! Малын мылӓм пичӓлым ак пуэп?!

Йыд шон шагалеш, иктӓт лӓкшы уке. Тапырын-тапарын мындырны пичӓлдон лӱмы юквлӓ шактат. Ти кужы отсрочка правительство силам цымырымашым анжыкта. Выцлы революционер кудлу тыжем эдемӓн войска толмым вычат.

Анжольра революционер цытен кердтымы лин. Грозный событивлӓ лимы анзыцын мужественный эдемвлӓдон тенге лиӓлтеш. Тиды Гаврош докы кеӓ. Гаврош кабакын ӱл помещеништы, кок сарта пыцкӓтӓн йылымы сотышты патронвлӓм йӓмдылӓ. Олицӓ гыц ти соты ак кай. Кӱшыл этажвлӓштыжы тылым воксеок чӱктыделыт.

— Колышт доко,—манын Анжольра,—тынь изи ылат, тыньым ак цаклеп. Баррикада шайык лӓкӓт, томавлӓ дорцын эртен ке, олицӓвлӓ мычкы каштылдал... Ма тыштӓкен, толатат мылӓм шайышт пуэт.

— Изивлӓ керӓлӓт лин кердыт,—Гаврош пелештӓ.—Ма вара, кеем.

Ырвезы военныйвлӓлӓ честьым пуалешӓт, сусун кыргыжеш.

IV.

Башньышты лу цӓшым севӓлеш. Анжольра дон тӓнгжы Комбефер пичӓл кидӓ пӧрт стеня дон барикада лошты шынзӓт. Нины юкымат ак лыкеп, мындырныш ашкыл юквлӓм колаш манын, пыток колыштыт. Трӱк пыцкемыш тыр лошты тяргата, ырвезы, сусу юк шактен колта. Тиды мырым мыра, мырыжы ӓптӓн мырымашдон пытӓ.

— Тиды Гаврош,—Анжольра келесӓ.

— Тиды мӓлӓннӓ сигналым пуа,—Комбефер манеш.

Талашен ашкедшы ял юк эдемтым олицӓштыш тырым пыжгаен шуа. Омнибус мычкы, обезьян ганьок, ловкан Гаврош кузен шагалеш. Тиды баррикада кӧргышкы тыргештӓ. Шӱлештыл-шӱлештыл ырвезы келесӓ.

— Мыньын пичӓлем! Ныны толыт!

Электрический ток ганьок, баррикада мычкы ти шая шӓрлен кеӓ. Цилӓн пичӓлыштым нӓлыт.

Анжольра Гаврош гӹц ядеш:

— Мӹньӹн карабинем нӓлнет? — манеш.

— Агыл, мӹнь кого пичӓлӹм нӓлнем, — Гаврош келесӓ.

Кок часовоят баррикадышкы Гаврош толмы годымок манмы гань толыт. Кӹвервлӓ дӓ рынок велнӹ шалгышы часовой веле вӓрешӹжӹ кодын. Тӹ вецӹн войскавлӓ эче ак толеп видны.

Баррикадын защитниквлӓ ӹшкӹмӹштӹн боевой постешӹштӹ шагалыт.

Эчеӓт тамазар минут эртӓ, вара иктӧр, лелӹ шукы ял юк шакташ тӹнгӓлеш. Ти юкшы цӓрнӹдеок, спокойнан, грознан лишӹлемӓлтеш. Трӱк цӓрнен кеӓ. Олицӓ вес вуйышты тамазар шукы эдемӹн шӱлӹмӹ юк гань шактен колта. Тенге гӹнят, ик эдемӓт ак кай. Лач сек пӹцкемӹшӹштӹжок веле йолгыжшы гань, металлический шӹртывлӓм ужаш лиэш. Нинӹ мӹндӹрнӹш факел сотемдӓрӹмӓшеш кайшы штыквлӓ дӓ пичӓл тулвлӓ ылыт.

Трӱк ти пӹцкемӹш логӹц шӹдӓн юк шактен колта:

— Кӱ толеш?

Тӹ минутынок пичӓлвлӓн цонгырталтмы юкышты шактен колта.

Анжольра йонгатан дӓ чыванӹын келесӓ.

— Французский революци!..

— Огонь! — команда юк шакта.

Тыл кайын колта, томавлӓм сотемдӓрен шӹндӓ, вуйта калялт шӹцшӹ камакан амасажы ик минутеш пачылт кенӓт, эчеӓт чӱчӹлт кен машанет.

Баррикада вӹлнӹ лӱдӹшлӓ залп юк шактен колта. Якшар знамя кенвазеш. Залпшы утла силан дӓ кого ылынат, флаг пандым кенвазен. Томавлӓн карнизвлӓ гӹц тӹргештен вацшы пульывлӓ баррикадыш вӓрештӹт дӓ тамазар эдемӹм ранят.

— Тӓнгвлӓ, — Анжольра сӹгӹрӓл колта, — порохтам перегӹдӓ! Олицӓштӹ каймешкӹштӹ идӓ лӱл. Сек анзыцшок знамям лӱлтӓл шагалтенӓ.

Ял докыжы кенвацшы знамям тӹдӹ лӱлтӓлеш.

V.

Шукы вычаш ак вӓрешт.

Пӹтӓриш пушка кайын колта.

Баррикада гӹц пичӓлдон лӱлмӹ юк шактен колта; шӹк-

шӹжӹ пушкам дӓ эдемвлӓм мӱден шӹндӓ; тамазар секундышты шӹкш шӓлӓнен кеӓ дӓ пушкавлӓ дӓ эдемвлӓ угӹц кайын колтат. Баррикада докы пушкам олен, спокойнан, талашыдеок кандат. Иктӓт ранялтелыт. Вара командующий офицер пушкам рӓйӓш тӹнгӓлеш.

Минут эртӹмӹкӹ пушкам олицӓ покшалан шӹндӓт. Кӓрен шумы ышмам баррикада вӹкӹ виктӓрен шӹндӹмӹ.

— Пичӓлӹм рӓйӹдӓ! — Анжольра командым пуа.

Ядро толмы ваштареш баррикада шалген кердеш вӓл? Баррикадым пыдыртен лӓктӹн кердеш вӓл? Вопросыжы тиштӓкен ылеш. Революционервлӓ пичӓлвлӓм угӹц рӓйӹмӹ годым, артиллериствлӓ пушкам рӓйӓт.

Пушка лӱэн колта, ядро кен колта.

— Тиштӹ! — сусу юк шакта.

Сакой аралеи шӹндӹмӹ хӧли лоэш ядро плакемеш. Омнибусын аравам дӓ тошты аравам пыдыртен шуа. Баррикадын защитниквлӓ ваштыл колтат.

— Эчеät лӱдок! — тäгӱ äнят баррикада гӹц артиллериствлäлäн сӹгӹрäлеш.

Тӹ веремäн Анжольра ӹшкӹмжӹн бойницыжы гӹц неприятель мам ӹштӹмӹм пыт анжа.

— Вуйдам стеня сага ӱлыкӹрäк валтыда! — Анжольра сӹгӹрäлеш. — Баррикада кыт мычкы пылвуйтен шӹцтä!

Анжольран приказым ӹштен шоктымешкок залп юкшы шактен колта.

Кок эдем колат, кымыт ранялтыт.

Техень лӱлмäшӹм баррикада шукок тырхен ак керд. Картечь баррикада вашт лäктеш.

Шекläнен пӹжгӹмäш юк шактен колта.

Äрен нäлмӹвлä вес гäнä лӱмӹм вычаш тӹнгäлӹт.

Тӹшäкок лӱмӹ юк шакта.

Баррикадым лӱлшӹ пушка — иктӹжӹ картечьым кӹшкä, весӹжӹ — ядром.

Ядровläжӹ баррикадын кӱшӹл вäрӹш тӹкнät, булыжникым пыдыртат дä тӹдӹн пыдыргывläжӹ äрен нäлмӹвлä вӹкӹ вилӹт.

— Ти пушкавläм цäраш келеш! — Анжольра келесä дä сӹгӹрäл колта: — Артиллериствлä вӹкӹ лӱдä!

Циläнät тагынамок йämдӹ ылыт. Шукы веремä лӱлтӹмӹ баррикада пиш талашен, сусун лӱläш тӹнгäлеш: куд залп äль шӹм залп пачелä-пачелäок шактен колтат, олицä циц логер кӹдештӹшӹ шӹкш нäлӹн шӹндä. Таманяр минутышты ти тылсалыман пӹлет шӧрлен кеäät, анжат, — артиллериствлä кым пайышты кок пайжок пушка арававлä лӹвäлнӹ киät, колен-колен вазыныт. Кодшывläжӹ со первишӹläок пушкавläм räйät, лӱмäштӹ веле шоээмäш тӹнгäлеш.

— Тенге теве яжо. Мä яжон ровотаенä! — манеш ик революционер попа.

Анжольра вуйым ӹрзäläлешät, келесä:

— Эче ик цетвет цäш тенге яжон ровотаенä гӹнь, баррикадеш лу патронат ак код, — манеш.

Тенге попымым Гаврош колеш.

VI.

Тäгӱ äнят ӱлык вален кемӹм дä олицäштӹ лӱлмӹ лошты шалгышы эдемӹм баррикадышты цаклат. Кабакыштыш

ямдарвлäм оптымы корзиным нäлешäт, баррикадыштыш ыраж вашт вес монгырышкы ванжен кеä, колен вацшы национальный гвардеецвлäн патронташвлäм йäстäрен, патронвлäм корзинышкыжы опташ тӹнгäлеш.

— Тӹнь мам ӹштет? — маныт, баррикада гӹц ядыт.

Гаврош вуйым лӱктäлешäт:

— Корзиным темем, — манеш.

— Тиштӹ картечьдон лӱлӹтӹш, ат уж гыце? — маныт.

Гаврош ваштарешӹштӹ келесä:

— Юр юреш. Нимат уке! — манеш.

— Мӹнгеш толыма!

— Сейчас, — манеш Гаврош дä олицä мычкы кыргыжаш тӹнгäлеш.

Иктä коклын колышы эдемвлä кӱэр вäкшмäн олицäштӹ киät. Коклы патронташ — баррикадылан яжо порох запас ылеш.

Олицäштӹ, тӹтӹрä гань, шӹкш шалга. Шӹкшешет сотыгечӹнät олицäштӹ пӹцкемӹш лин шӹнзӹн. Олицä кок монгырыштыш кредäлшӹвлä икäнä-иктӹштӹм изиш веле ужыт.

Пӹцкемӹшет Гаврошлан пиш ярал лин.

Шӹкш мӱдӹмдон дä изи кäпäн ылмыжыдон тидӹ, салтаквлäлäн цаклыктыдеок мӹндӹркӹ кен кердеш. Пӹтäриш куд äль шӹм патронташым когон лӱдӹш литеок охыремден нäлеш.

Тидӹ мӹшкӹрӹн, нӹл яла кеä, корзинжым пӱэшӹжӹ пырылынат, аймылтыл, какляныл сäрнä, ик колыш эдем дорц вес колыш эдем докы каштеш, патронташвлäм йäстäрä.

Баррикада гӹц мӹндӹрнок агыл гӹнят, сӹгӹрäлäш тидӹм лӱдӹт, йäллäн тидӹм ӹнештӹ цаклыктеп.

Тидӹ со пакыла аваляныл кеä-кеäät, шӹкш йонгештмӹ вäр якте шоэш.

Йäрä кӱвлä гӹц ӹштӹмӹ стеня сага пырен вацшывлä дä олицä оголеш погынен шагалшы салтаквлäät, шӹкш лошты тäгӱ мызымактылмым икäнä-иктӹштӹлäн анжыктат.

Пуштмы сержантын патронташ гӹц Гаврош патронвлäм лыкмы лошты колыш эдемӹн кäпӹшкӹжӹ пульы попаза.

— Мор нäлок! Мӹньӹн колыш эдемвлäэм пуштыт! — манеш, Гаврош сӹгӹрäл колта.

Вес пульы сагажок кӱ вäкшмӹ олицäшкӹ миэн тӹкнä. Кымшы пульыжы Гаврошын корзиным йӧрäл шуа.

Гаврош сӓрнӓл анжалешӓт, олицӓ огол гӹцлӓ лӱлмӹм ужеш.

Тидӹ кӹньӹлӓлешӓт йошт виӓнӓлт шагалеш. Тидӹн ӱпшӹ мардежеш йожге вӹсӓлтеш. Вӹкӹжӹлӓ лӱшӹ национальный гвардеецвлӓ докыла анжалешӓт, Гаврош мырым мыраш тӹнгӓлеш.

Вара корзинжым лӱктӓл шӹндӓ, лӓктӹн вацшы патронвлӓжӹм цилӓ мӹнгеш корзинышкыжы опта дӓ лӱшӹвлӓ лишкырӓк миэн, вес патронташым йӓстӓрӓш тӹнгӓлеш.

Нӹлӹмшӹ пульы, сагажы шишкен эртен кеӓ, вӹкӹжӹ ак тӹкнӹ. Гаврош мыралтен веле колта.

Вӹзӹмшӹ пульы ваштареш эче мыры сӓрӓлтӹшӹм мыралтен пуа.

Анжашат лӱдӹш. Ӹрвезӹ вӹкӹ лӱӓт, тӹдӹжӹ лӱшӹвлӓжӹм мыскыла веле. Йӓнгжӹ важток сусуэмӹн машанет. Лӱмӹштӹ йӹде тидӹ мыралтен-мыралтен колта. Тидӹ вӹкӹ цӓрнӹдеок лӱӓт, нигыцеӓт чучын ак кердеп. Национальный гвардеецвлӓ тидӹ вӹк лӱӓт дӓ ӹшкежӹ ваштылыт. Гаврош пыренӓт вазеш, кӹньӹлӓт шагалеш, капка лӹвӓлӓнӓт шӹлӹлдӓлеш, эче кайылдалеш, кыргыжат кеӓ, эче мӹнгеш сӓрнӓл толеш, картечь ваштареш мышкындым анжыкта, патронташвлӓм йӓстӓрен корзинжым темӓ.

Баррикада гӹц тидӹн вӹкӹлӓ цилӓн лӱдӹн анжат. Баррикадышты тидӹн верц лӱдӹт, цӹтӹрӓт. Тидӹ мырым веле мыра. Пульывлӓ тидӹм поктат, тидӹ пульы гӹцӓт проворный ылеш. Колымашдон тидӹ шӹлмӹлӓ мадеш машанет, каждый гӓнӓ, лӱдӹш лишӹлеммӹ йӹде тидӹ лӱдӹшӹм цӓктӓрӓ.

Тенге гӹнят, остаткаэшӹжӹ худа пулет ӹрвезӹм поктен шоэш. Гаврош лывшалт кеӓӓт кенвазеш. Баррикада гӹц лӱдӹн сӹгӹрӓлмӹ юквлӓ шактен колтат. Гаврош кӹньӹлӓлеш; тидӹн шӹргӹжӹ мычкы вӹр йога; тидӹ пичӓл лӱмӹ юк шактым монгырышкыла анжалын, кидшӹм виктӓлтӓӓт, эче мыралтен колта.

Мырыжым пӹтӓрен ак шокты. Вес пульы толешӓт, тидӹм мыраш цӓрӓ.

Ти гӓнӓ Гаврош кӱэрӓн олицӓэш кымык кенвазешӓт, большы ак тӓрвӓнӹ.

Изи геройым пуштыныт.

Виктор Гюго.

Словарь.

Прокламáци — политический выступленишкы ӱжшӹ листовка; подпольешты ровотайышы партийный организаци тидым выпуская.

Су — французский изи окса.

Креп — осовын ыштӹмӹ парсынын ӓль бумажный ткань.

Драгу́нвлӓ — мыктешкӓн войска, кавалери йиш.

Батаре́я — (артиллеришты) — 3—6 орудиӓн дӓ огневой бойым ӹшкеок виден кердшӹ войскан пайылалтмаш.

Карабúн — кавалери кычылтмы мытык винтовка.

Картéчь — артиллерийский снаряд, кӧргӹштӹжӹ йӹргешкӹ пульывлӓ улы.

Патронтáш — потронвлӓм оптым тӓпнӓк.

Омнибус — пассажирвлӓм шывштышы трандас; нинӹ имни кӹртни корны, трамвай дӓ автобус уке ылмы годым ылыныт.

Ядмашвлӓ.

1. Гаврош кӱ ылын? Тидӹ „олицӓштӹ ылӹшӹ ӹрвезӹ“ кыце лин?

2. Гаврош баррикадышты мам ӹштен, шайышт пуда.

3. Ӹшкӹмжӹн поведенижы дӓ пӓшӓжӹдон Гаврош махань эдем ылын?

Упражненивлӓ.

1. Гаврошын махань шамаквлӓжӹ тӓлӓндӓ яжон чучыт? Ти шамаквлӓм тетрадьышкыда сирӹдӓ.

2. Великий Октябрьский социалистический революци годым Гаврошла палшышы ӹрвезӹвлӓ гишӓн тӓ пӓледӓ? Тидӹ гишӓн тӓ мам лыдында? Шайышт пуда.

МАКСИМ ГОРЬКИЙ

(*1868—1936*).

Максим Горький — великий писательын — Алексей Максимович Пешковын псевдонимжы [1]) ылеш.

Ӹшке ӹлӹмӓшӹжӹ гишӓн М. Горкий тенге шайыштеш: „Кӓндӓкш иӓшем годымок мӹньӹм обувьым торгейӹшӹ магазинышкы „мальчикеш“ пуэнӹт. Ик-кок тӹлзӹшток, шолшы лемдон кидем йылатен шуэнӓмӓт, мӹньӹм мӹнгешок тьотям докы колтенӹт. Тӧрлӓнӹмӹкем мӹньӹм чертежник докы тыменяш пуэнӹт. Пиш лелӹ ӹлӹмӓш ылыы дӓ, мӹнь ик ишток тӹдӹ дорц шӹлӹнӓм, пароходыш повар докы тыменяш пыренӓм.

Пакылаш ӹлӹмӓшемжӹ пиш шукы статян дӓ сложный ылыы: повар пӓшӓ гӹц мӹнгешок чертежник докы кенӓм, тӹшец вара иконым торгеенӓм, Грязе-Царицынский кӹртни корнышты сторожышты служенӓм, крендель ӹштӹшӹ ылынам, булка кӳэштшӓт ылынам, трущобывлӓштӓт ӹлӓш попазен...“

Техень худа ӹлӹмӓш ылын гӹнят, Горькийын тыменьмӹжӹ пиш шоэш ылын. Тидӹ пиш когон шукы лыдын дӓ ӹшке произведенивлӓжӹм пыт яратен сирен. Пӹтӓриш рассказшым Горький тифлисский кӹртни корны мастерскойышты ровотайымжы годым пецӓтлен.

Горький рабочийвлӓдон иквӓреш ылын, труйыш халыкым пӹзӹртӹмӹ ваштареш шалген, подпольный революционный органи-

[1]) *Псевдоним* — писательын шанен лыкмы лӹмжӹ, ти лӹмдон тӹдӹ ӹшке произведенивлӓжӹм подписывая.

зацивлäштӹ участвуен. Тидӹ шукым сирен. Шукы гишäн шайышт пуэн. Владимир Ильич ти великий писательым пиш ценен. Шӹренок нинӹ икäнä-иктӹштӹ докы сирмäшвлäм сиренӹт. Ленин Горькийлан тенге сирен: „Ӹшкӹмедӹн художникын талантетдон тӹнь Российыштыш рабочийвлäн движенилан—дä ик Российыштышлан веле агыл—пиш кого пользым, пуэнät! ..“— манын сирен.

„Первый май“ — „Мать“ произведенин отрывокшы ылеш. Тидӹм сираш материалжы 1902 ин Сормовышты первомайский рабочий демонстрацидон пижӹкäн событивлä линӹт.

Пӹтäриш частявлäм печатываен лыкмыкы, кугижäн цензурыжы Горькийым судыш пуаш треваен. Ти произведенидон Горький рабочийвлäлäн нинӹм угнетайымы причиным ынгылдара дä нӹнӹм угнетательвлäдон кредäлäш ӱжеш манын правительство лӱдӹн.

Кугижäн правительство Горькийым шукы гäнä арестуен. Петропавловский крепостьыштат Горький шӹнзен. Тӹшкӹ правительствылан когон, сек лӱдӹш революционервлäм шӹнденӹт.

Алексей Максимович шукы кого произведенивлäм сирен. Тидӹ тышманвлäн мämнäн социалистический строительство гишäн äляклӹмӹштӹм печатышты вӹк лыктын. Тидӹ мирын дела верц кредäлӹн. Великий художник советский писательвлäн ровотам вуйлалтен.

СССР-штыш рабочий класс дон труйышывлä анзылныш заслугыжы гишäн Горькийым Ленин ордендон ЦИК награждаен.

Горькийын лӹмжӹм цилä мир пäлä.

А. М. Горький 1936 ин 18 июньын колен. Тидӹм народын тышманвлä—„право-троцкистский блокым“ вуйлатышывлä злодейски пуштыныт.

Тидӹн колымашыжы—мämнäн сäндäлӹклäн дä цилä труйышывлäлäн лелӹ, невознаградимый ямдымаш ылеш.

Пепе.

Пепе — иктä лу иäш. Тидӹ тоша, вӹцкӹж, шäкшäльӹ гань пӹсӹ ылеш. Шӱкшӹ ала люнзри выргем äнгӹсӹр ӹнгӹжä вӹлнӹжӹ кечä. Келесен мыштыдымок шукы шӱкшӹ ыражвлäжӹ гӹц аяреш йылен шӹцшӹ дä лявräэш шимем шӹцшӹ каваштыжы каеш. Тидӹ ӹшкетӹн шалгышы кукшы шуды статян ылеш, тангыж гӹцлä мардеж ӹфӹлä дä ти шудым вӹстäрä, мадыкта машанет. Пепе островыштыш куэрвлä вӹлнӹ тӹргештӹлеш. Ирок кечӹ лäк-

мы гыц кечы вазалмы якте, цаш йыдеок, кышец гынят тидын юкшы со шакта:

Яжо Италия,
— Мыньын Италия!

Ныгыдын кушкын шалгышы пеледышвлям, ынгыж йишялгы валган куэр лоштыш шякшальывлям, ладылен шындым гань олив пушянгы ылышташ лоштыш дя малахит плетонла кайшы виноградник лоштыш кеквлям, тангыж пындаштыш пыцкемыш садывлаштыш колвлям, янгысыр, лыкан-лыкан олицавлаштыш форестьервлям — цила нинын анжаш ярата...

Пепе гишян шукы масакым шайышт пуаш лиэш.

Икянэ тамахань синьора (паян марья) ышкымжын садыштыш олмажым ик корзиным тангжы докы костенецеш Пепелан нангектен.

— Ик сольдом (оксам) ровотаен нялят,— манеш синьораэт.— Тиды тылянет уты ак ли вет...— манеш.

Пепе сусунок тидын шудымыжым ышташ лиэш. Корзинжым нялешят, ышке вуешыжы шындя дя кея. Сольдожылан вадеш ижы толеш.

— Пишок талашыделатыш!— манеш ыдрямашет.

— Тенге гынят, соикток янгыленям, шергякян синьора!— манеш, Пепе кужын шулялталын попа.— Ныныжы вет лунат утла ылыт ылыы!

— Тырдон тор оптымы корзинышты? Лу олма?

— Ырвезывля, синьора.

— Олмажы, ыне?

— Пытяри — ырвезывля: Микеле, Джованни...

Ыдрямашет шыдешкяш тынгялеш, тидым пулышыжы гыц кыча дя ырзен шындя.

— Олмаетшым нангенят? Келесема!

— Площадь якте, синьора! Тынь колышт доко, кыце мынь ышкымем яжон кыченям: пытяри мынь, мыскылат гынят, выкышты шым анжал,— пускай мыньым оселеш пиштят манам, шанем,— хозаэм гишян, тынь гишянет, цила тырхем,— манам. Вара нины явямым мыскылаш тынгялевы дя,— аха,— манам, турешем тумаем,— тиды тялянда такеш ак эрты. Тыням мыньы корзинем шындальымят,— тынь ужынат ылгецы, кыце мынь ти разбойниквля выкы яжон чучаш тынгальым,— тынь синьора, пиш когон ваштылат ылыы!

— Нинӹ мӹньӹн олмаэм намал кӹшкенӹт!?— манын ӹдрӓмӓшет сӹгӹрӓл колта.

Пепежы сылыкын шӱлӓлтӓӓт, келесӓ:

— Уке, ӹрвезӹвлӓ вӹкӹ тӹкнӹдӹм олмавлӓжӹ стеня тервен шӓлӓнен-шӓлӓнен кенӹт, молжым, ӹрвезӹвлӓм сӹнгӹмӹкем дӓ нӹнӹдон мирейӹмӹкӹнӓ мӓ качкын колтышна...

Ӹдрӓмӓш шукы саслыш, Пепем вырса, тамавлӓмӓт келесен миӓ,— тӹдӹжӹ тидӹн вырсымым тырынок колыштеш, веремӓн-веремӓн йӹлмӹжӹдон лочкалталеш, южнамжы, хвальымыла юкым лыктылдалеш:

— О-о, кыце келесӹшӹц! Махань шамаквлӓм!— манеш.

Тӹдӹжӹ вырсен янгылаат, Пепе дорц ӧрдӹшкӹлӓ кеӓ, Пепежы паштекшӹ попа:

— Лачок ӹне, кыце вет тӹньӹн садыштыш яжо олмавлӓэдӹм ти мошениквлӓн лявӓн вуйышкышты чучым,— тӹнь тидӹм ужынат ылгецӹ, тенге ат шытырланы ылы. Ах, лачок тидӹм ужынат ылгецӹ!— пуаш сӧрӹмӹ ик сольдоэт вӓреш, кок сольдом пуэт ылы!

Костан ӹдрӓмӓшет сӹнген кердшӹн сусужым ынгылен кердте, кого мышкындыжым веле тидӹ Пепелан цӹтӹртӓл анжыктен.

Пепен ӓкӓжӹ, Пепежы гӹц шукы кого ылеш дӓ, Пепе гӹц ышанок агыл, паян американецын виллышкы,— пӧрт кӧргӹм итӹрӓйӓш — прислугеш пырен. Тӧрӧкок тидӹ ире, якшар цӹреӓн лин, августын поспейыш груша гань, кайынок яжоланаш тӹнгӓлеш.

Шоляжы икӓнӓ тидӹ гӹц ядеш:

— Тӹнь каждый кечӹньок качкат?— манеш.

— Качмем шоэш гӹнь, кок гӓнӓ дӓ кым гӓнӓ качкам,— манеш, тӹдӹжӹ чываньын попалтен колта.

— Пӱэдӹм ӹжӓлӓйӓлшӓш!— манеш Пепежы, вара тумаял шалгаат эче ядеш:

— Хозаэт пиш паян?— манеш.

— Тӹдӹ? Мӹнь шанымаштем— тӹдӹ король гӹцӓт паян ылеш!

— Ну, яра, акел шаявлӓм пашкудывлӓлӓн коденӓ! Брюкшы (вӹлвӓл ялашыжы) хозаэдӹн мазары?

— Тидӹм келесӓш ясы.

— Лу?

— Ӓнят шукырак...

— Кеäй, иктӹм мӹläнем кандай, пиш кужы ӹнжӹ ли дä шокшы лижӹ,— манеш Пепе.

— Малын?— манеш äкäжӹ.

— Ужат вет,— мӹньӹн махань ялашем?

Ужаш тидӹм ясы, Пепен ялыштыжы ялашыжы гӹц пиш чӹдӹ кодын.

— Мане,— манеш äкäжӹ,— тӹläнет чиäш келеш! Хозажы вет шолыштынна манын тумаен кердеш.

Пепежы тӹшäкен когорак эдемлä äкäжӹläн попа:

— Йäлӹмät ӹшкегӹцнä ородеш ужаш ак кел, шукы гӹц изиш нäлӹт гӹнь, шолыштмы акли тӹдӹ, пайылымы веле лиэш!— манеш.

— Тидӹ вет мырышты веле!— манеш äкäжӹ, ак согласайы. Пепе тидӹм йӹле ӹшке векӹжӹ сäртен шокта. Äкäжӹ кухня гӹц соталгы луды яжо брюкым намал толеш, брюкшы Пепен käпшӹ гӹцät кужы. Пепе, мам ӹшташ келеш, тӹшäкок цаклен колта.

— Кӹзӹм кадылдалай? — манеш тидӹ.

Коктын нинӹ ик выртышты американецын брюк гӹц изи ӹрвезӹläн ярал костюм ганьым ӹштен шӹндät. Изиш кымдарак гӹнят, яжо, шокшы мешäк лин шӹнзеш. Пулыш гач керем кычыкым ӹштät. Ти кычыкшым шӱ йӹрät сäрäл нäläш лиэш, шокш вäрешӹжӹ брюкын кок кӹшäнжӹ лиэш.

Эче тишецät яжом нинӹ ӹштät ылын дä, ялаш хозан вätӹжӹ äптӹртен колта: тидӹ кухняшкы толын шагалешät, самой худа шамаквлäдон попаш тӹнгäлеш. Мол американецвлä ганьок тидät, ик йӹлмӹмät прамой ак мышты гӹнят, цилä йӹлмӹн худа шамаквлäдон вырса.

Пепе нимадонат тидӹн яжо шаяжым цäрен ак керд, шӹргӹжӹмät кыптыртал колта, кидшӹдон онгжымат кычалеш, кого ойханла вуйжымат кычал колта, янгылымла кужынат шӱлäлтä, хоза вätӹ ӹшке марыжы пырен шагалмешкӹ, нигыцеät ладнанг ак керд.

— Ма вара?— манеш, марыжы ядеш.

Тӹнäм вара Пепе шайышташ тӹнгäлеш.

— Синьор, вӓтет тӓрвӓтӹм юклан мӹнь цудеем веле, тӹнь верцет изиш обижӓйӓлтӓм вӓк. Мӹнь шанымаштем, тидӹ брюкедым локтыл шуеннӓ машана. Тӹнь мӹлӓнен ӹняньӹ, брюкы локтылалте, мӹлӓнем пиш яра. Мӹнь тӹньӹн остатка брюкедым нӓлӹнӓм машана, весӹм нӓлӹнӓт ат керд, машана...

Американец, ладнанок колышт шалга дӓ попа:

— Мӹнь, полицим ӱжӹн толаш келеш манам,— манеш.

— Лачокок!— Пепеэт когон цӱдеен колта.— Малын!— манеш.

— Тӹньӹм тюрьмаш нӓнгештӹ...

Тенге манмашеш Пепе когон когешнен, орланен колта, изиш веле мӓгӹрӓл ак колты, цӹтӓ. Вара лӱдтӹмӹлӓ попа.

— Тенге ӹштӓш тӹлӓт яжола чучеш гӹнь, йӓлӹм тюрьмашкы шӹндӓш яратет гӹнь, шӹндӹ! Мӹнь ылгецем тенге ӹнем ӹштӹ ылы, мӹньӹн шукы брюкем улы, тӹньӹн иктӓт уке гӹнят! Мӹнь тӹлӓт кок мыжырым, ӓль кымытымок вӓк пунем, кым брюкшымок хыть икӓнӓштӹ чиӓш акли! Осовын шокшы кечӹн...

Американец ваштыл колта: южнамжы паянланат веселӓ лиэш вет.

Вара тидӹ Пепелан шоколадым пукша дӓ эче франкым пуа. Пепе оксажым пӱдон пырыл анжаат, вара таум келесӓ.

— Тау веле, соньор! Оксает лач оксаок тама!

Пепелан сек лучижок кышты-гӹнят кӱэр лошты шалгымыжы годым лиэш. Тӹнӓм тидӹ тумаен шӹндӓӓт, кӱэр шелӹквлӓм анжа. Ти шелӹквлӓ мычкы кӱвлӓн пӓлӹдӹм ӹлӹмӓшӹштӹ гишӓн историм лыдеш машанет. Тӹ минутвлӓн тидӹн пӹсӹ сӹнзӓжӹ шӓрлен (когоэм) шӹнзеш, яжо вӹцкӹж цара нӓлӹн шӹндӓ, вӹцкӹж кидшӹм шайыкыла кычен шӹнден, вуйжым тӹрӹньрӓк ӹштен шӹндӓӓт, вуйжы пеледӹш вуйлаок мыльгалтеш. Тидӹ тамам турешӹжӹ олен мыра,— соок тенге мырен каштеш.

Пеледӹшвлӓм анжен шалгымжы годымат, тидӹ пиш яжо ылеш,— глицини манмы пеледӹшвлӓжӹ ӹнгӹж йиш ӓнгӹр йогымы статян валгалтыт. Тидӹвлӓ анзылны ти ӹрвезет ваштыр гань йошт тӧр шалгалта, тангыж вел мардеж ӹфӹлӹмӓшеш пеледӹшвлӓн парсын пӹлӹшвлӓ мыль-

гальтмым колышт шалга машанет.

Анжа дӓ мыра:

— Фиорино-о... Фиорино-о...

Мӹндӹрц, тамбурин севӓлмӹ юкла, тангыжын шӱлӹш юкшы шактен-шактен колта. Лӹпӹвлӓ пеледӹшвлӓ вӹлнӹ мадыт. Пепе вуйжым лӱктӓлешӓт нинӹм орола, аяреш сӹнзӓжӹ йӹмӓ дӓ сӹнзӓжӹм кыптыртал анжа; тидӹ изиш сылык ылеш гӹнят, сӓндӓлӹк вӹлнӹш кого эдемлӓ, ӹжӓлӓйӹмлӓ, пурын йӹрӓлтӓ.

— Чо!— манеш, лапажым севӓл сӹгӹрӓл колта, изумруд гань шӓкшӓльӹм лӱдӹктӓ.

Тангыж, тӹгӹр гань, тыр ылмы годым, кӱвлӓ лошты ош коэ уке годым, Пепе кышак гӹнят кӱ маклака вӹлӓн шӹнзешӓт, пӹсӹ сӹнзӓжӹдон вашт кайшы вӹдӹшкӹлӓ анжен шӹнзӓ. Тӹштӹжӹ, нарынзалгы вӹд шуды лошты колвлӓ лыжге веле каштыт, креветкывлӓ тӹыл-йол кайын-кайын колтат, краб тӹрӹнялт шӹнзӹнӓт ин кеӓ.

Кловой вӹд вӹлнӹ, тӹрӹштӹ, ӹрвезӹн олен тумаен шӹнзен мырымы, тянгыра юкшы шакта.

— Э тангыж... тангыж...

Кого эдемвлӓ ти ӹрвезӹ гишӓн тенге попат:

— Тидӹ анархист лиэш!— манып.

Пурырак, икӓнӓ-иктӹ вӹкӹ прамойрак анжышывлӓжӹ гӹнь, вес статян попат:

— Пепе мӓмнӓн поэтнӓ лиэш...— манып.

Пасквалино столяр, шидон оптал шӹндӹм гань вуян, тошты римский окса гань цӹреӓн, ышан, цилӓн почитайымы Пасквалино со ӹшке статянжы попа:

—Ӹрвезӹвлӓ мӓгӹцнӓ лучы лит, мӓгӹцнӓ лучы ылӓшӓт тӹнгӓлӹт!— манеш.

Пиш шукыжы тидӹлӓн ӹнянӓт.

Максим Горькый.

Словарь.

Оли́ва — оливковый пушӓнгӹ (маслина).
Малахи́т — яргата ыжар цӹреӓн кырык порода.
Форестье́рвлӓ — вес сӓндӓлӹкӹштӹш эдемвлӓ.
Ви́лла — хала гӹц ӧрдӹштӹ ылшы паян эдемӹн тома.
Синьо́р — господин.
Со́льдо — итальянский тыгыды окса.
Франк — французский окса.

Фиорѝно — пеледӹш.
Тамбурѝн — прӓчукаан музыкальный инструмент.
Глицѝни — ӹнгӹж йиш пеледӹш.
Крева́ткывлӓ — тыгыды рӓквлӓ.
Краб — танӹжыштыш рӓк.
Анархи́ст — цилӓ йиш государственный власть ваштарешок протестуйышы эдем. Ти рассказыштыжы — капиталиствлӓ ваштареш протестуйышы.

Ядмашвлӓ.

1. Пепе кӱ ылеш? Махань сӓндӓлӹкӹштӹ ылмым тиштӹ сирӹмӹ? Горький сирӹмӹ шамаквлӓдонок ти сӓндӓлӹкӹн природыжым шайышт пуда.

2. Ӹрвезӹвлӓдон вӓш лимӓштӹжӹ дӓ американецдон вӓш лимӓштӹ Пепен характержы махань ылеш? Американецын богатствышкы Пепе кыце анжа?

3. Малын столяр „ӹрвезӹвлӓ магӹцнӓ яжо лит, ӹлӓшӓт, мӓгӹцнӓ яжон ӹлӓш тӹнгӓлӹт", манын шана? Тидӹ кӱн шанымашым попа?

4. Ӓшӹндӓрӹдӓ, Андреевын „Петька дачышты" манмы рассказшы техень шамаквлӓдонок пӹтӓ вара?

Упражненивлӓ.

1. Рассказын планжым сирӹдӓ.

2. Каждый ти рассказын махань гӹнят ик частяжӹм нӓлдӓӓт, тӹ лаштык гишӓн, Горький сирӹмӹ статянракок шайышт пуаш йӓмдӹлӓлтӓ.

3. Пепем дӓ йӹр ылшы природым Горький кыце тӓнгӓштӓрен анжа, тӹдӹм сирен нӓлдӓ.

Архип тьотя дон Ленька.

I.

Паромым вычымышты годым, нинӹ коктынат тура сир ӹмӹлеш виӓлт вазевӓт, ялышты доны чӹнь йогышы Кубань рекӓн пыдранзык вӹдӹм шукы верема анжен киэвӹ. Ленька нерӓлтен амаленӓт кеш; Архип тьотян веле онгжы карштаат, амален ак керд. Лявръ́н, щӱкшӹ вӹргеманвлӓ коктын кыптырген шӹнзӹнӹт, иктӹжӹ кого, весӹжӹ изи,— пӹцкӓтӓ кӹръ́н рокышты кок лявръ́ мак-

лакала веле изиш каймыла киät. Янгыленӹт, кечеш шимем шӹнзӹнӹт, когон пыракангыныт, цӹрештät, кышкедäлт шӹцшӹ выргемӹштӹ ганьок, шимäлгӹ луды цӹреäн лин шӹнзӹн.

Рекä тӹр мычкы äнгӹсӹрӹн кишӹ ошма тура сир дон рекä лошты сары лентäлä киäлтä. Кукшынди кужы кäпäн Архип тьотя, äнгӹсӹрӹн кишӹ ошма вӹлäн тореш виäнäлт вазын, сагажы Ленька, кытыргалын каклянен вазын, амален киä. Ленька пиш йычыликä, каша ӹрвезӹ. Когыньышты вӹкӹ анжалмыкы, Архип тьотяжы вӹд коээш кошкен шӹцшӹ тошты пушäнгӹ ошма вӹкӹ лäктӹн вацшыла каеш. Ленькажы, ланзыра выргемжӹдон ти кошкен шӹцшӹ тошты пушäнгӹ гӹц — тьотяжы гӹц кӹрӹн шумы кадыра укшыжок машанет.

Тьотя кӹнертен вазын, äнгӹр вес сирӹшкӹ анжен киä. Вес сирӹштӹ аярен шӹнден. Тавыкын кушшы шоэ уала лошты шим паром шӹнзä — тӹржӹ веле каеш. Тӹ велнӹ ик эдемät ак кают, тама йыкыракан чучеш. Перевоз дорц степь покшакыла лудикä кужы пиш тӧр корны кеä.

Тьотян сӹнзäжӹ якшарген, нолтен шӹнзӹн, сӹнзä комдышвлäжät пуал якшарген шӹнзӹнӹт, анжымашеш тьотян сӹнзäжӹ пытьке ӹштä, кыптырген шӹцшӹ лицäжӹ тама сылыкын, ойхын каеш. Архип тьотя топлоток кахыра: кахырымжы годым ыныкажы вӹкӹ анжалешät, ышмажым кидшӹдон пӹзӹрäлеш. Ясы кукшы кахыртышеш шӱлӹшӹжät кӹрӹлт кемӹлäок чучеш. Тьотя, кахыраш тӹнгäлешät, вäржӹ гӹцät кӹньӹлеш, ясын кахырымашеш сӹнзävӹдшät шалдыран пӹзӹрнäлт лäктеш, кыптыргышы шӹргӹжӹ мычкы сӹнзävӹд патькалтышвлä йогат.

Степьышты тьотян кахыртыш дон вӹд йогалтымы юк веле шакта. Тидӹ гӹц пасна нима юкат уке... Äнгӹр кок велнӹ вылен, кошкен шӹцшӹ степь киä, мӹндӹрнӹ — горизонт тӹрӹштӹ-пурланг шошы яжо шäдäнгӹ нырвлä шӧртнилä кайыт, мардежеш тангыжлаок коэштäлт шалгат.

Тагачы тьотя первишӹ гӹцät когон ясылана. Ӹнде курымжат пӹтäок тама. Тьотя тидӹм шижеш, колымаш гӹцät когонок ак лӱд ӹлнежӹ дä тишäк ӧрдӹж вäреш агыл, шачмы вäрешӹжӹ колынежӹ. Тьотя ыныкажы гишäн когон шана... Тьотя колымыкы Ленька кыш пырен кеä вäл?.. Кыце ӹлен лäктеш вäл?

Архип тьотя ыныкажы вӹкӹ вӹдӓнгшӹ сӹнзӓдон ӹжӓлӓен анжалят, каштыра кидшӹдон вуйжы гӹц ниӓлтӹш.

Ленька шижӹн,. тӓрвӓнен кеш, тьотяжы вӹкӹ кловой, келгӹн шӹнзӹшӹ кого сӹнзӓжӹдон анжал шӹндӹш. Ӹрвезӹн лицӓжӹ шадыра лаксакан, ӹшкежӹ вӹцкӹж шӹргӹвӹлӹшӓн, нержӓт кашарген шӹцмӹлӓ веле каеш. Кловой соталгы сӹнзӓжӹ кого эдемӹнлӓ анжа, каша лицӓштӹжӹ эче когоэмӹлӓ веле каеш.

— Толеш ма?— яды, кид лӹвӓцшӹ вӹд вӹкӹ анжалеш.

— Уке, эче, ак тол. Шалга. Малан тишкӹжӹ толеш вара? Иктӓт ак сӹгӹрӓт, шалга...— Архип тьотя олен попа, ӹшкежӹ Ленькан вуйым со ниӓлтӹлеш.—Амалальыц тама?— ыныкажы гӹц ядеш.

Ленька вуйжым ӹрзӓлӓлешӓт, ошма вӹлӓн виӓлт вазеш. Нинӹ тамазар веремӓ лоштышты ик юкымат ак лыкеп.

Рекӓштӹшӹ вӹдӹм ӹрвезӹ пыток анжен киӓ дӓ:—Ин мыштем ылгецӹ, нӳштӹлӓш пырем ыльы,— манеш.— Рекӓжӹ пиш кашкы! Мӓ донына техень рекӓвлӓ уке. Вӓрӹшкӹжӹ йоген ак шо машана дама, талаша...

Тенге манын, Ленька шӹдешкӹмлӓ вӹд гӹц ӧрдӹжӹшкӹлӓ анжаш тӹнгӓлеш.

Тьотяжы, изиш шаналталешӓт.—Теве мам ӹштенӓ,—манеш,—ӹштӹвлӓнӓм кедӓренӓ, вӓш ялштенӓ, ялет гӹц кӹлдем, вара нӳштӹлӓш пырет...

— Ну-ну!..—Ленька манеш.—Мам шанен лыктыц! Вӹдшӹ когыньнамат шывшын ак нӓнге машанет ма! Тенге коктынат вален кенӓш!

— Лачок вет, намал кеӓ. Анжок, кыце шужга... Полой годымжы сӓй кышкевек нӓлӹн шӹндӓ — тӹржӓт ак кай лиэш!.. Эх, шуды вӓрет махань лиэш, шуды вӓрет!

Ленькан попымжы шотеӓт, тьотян шамакеш ик юкымат лыкте. Кидешӹжӹ кукшы шунрок маклакам нӓлӹн, тамам кого эдемлӓок шаналтен шӹнзӹмлӓ, парнявлӓжӹдон шунрокым тырыжаш тӹнгӓлеш.

Тьотяжы сӹнзӓжӹм пеле кымалталын, Ленька вӹкӹ анжен шӹнден дӓ тамам шана.

— Теве мӹнь ӹнде скоры колем...— манын тьотя ӹшке шанымыжым попаш тӹнгӓлеш.—Мӹнь гӹцем пасна кыце ӹлен лӓктӓт вӓл?— манеш.

Техень ядмашым Ленька шӹрен колешӓт, колымы ги-

шӓн ик шамакымат ӹнежӹ пелештӹ. Ӧрдӹжӹн сӓрнӓл шӹнзӓт, шуды пӹрцӹм кӹрӹн нӓльӹ, олен пыраш тӹнгӓльӹ.

Тьотяжы гӹнь со колымыжы гишӓн веле попынежӹ.

— Ма вара юкымат ат лык? Мӹнь гӹцем паснажы кыце ӹлен лӓктӓт?— манын ыныкажым олен ядеш, ӹшке иӱгӹнӓлешӓт эче кахыраш тӹнгӓлеш.

— Попенӓмӹш...— тьотяжы вӹкӹ тӹрӹнь анжалалын, Ленька пелештӓ.

— Мам попенӓт? Эх, ороды ылат ӹшкӓлӓ, ӹшке ӹлӹмӓшедӹм ынгылен ат керд. Мазар иӓш ылат? Луатик ишкӹ веле пыренӓт, каша ылат, иӓшӓлӓн ат яры. Кыш кеет вӓл? Пуры эдемвлӓ палшат машанет? Оксаэт улы ылгецӹ, ӹлен лӓкнет ылнежӹ. Сыкыр лаштыквлӓм поген кашташ кӓньӹлок агыл вет,— мӹнь шонгы ылам гӹнят, кынамжы шӱмӹшкемок витен шоэш. Каждыйлан кымал-кымал шалгы, каждыйым сарвален кашт. Кынам вырсат, кынам поктен лыктыт, южнамжы шулангаэшӓт чучыктарат... Кӹцӹзӹм эдем шотеш пиштӓт ма? Иктӓт ак пиштӹ. Лу и ӹнде кӹчен каштам—пӓлен шонам. Ик сыкыр лаштыкыштым тӹжем тӓнгӓэш шотлат. Кыдыжы сыкыр лаштыкым кычыктен пуаат, тӧрӧк рай амасашкы пырен кенежӹ векӓт! Кӹцӹзӹлӓн малан пуат машанет? Ӹшке шӱмӹштӹм латнангдараш — мӓмнӓм ӹжӓлӓен ак пуэп вет! Лаштыкым тӹлӓнет шырал пуаат, вара ӹшлӓнжӹ качкаш намыс агыл. Мӹшкӹр темшӹ эдем — зверь ганьок ылеш вет. Шужышым нигнамат ак ӹжӓлӓйӹ. Темшӹ мӹшкӹрӓн эдем дон шужышы эдем лошты пуры ӹлӹмӓш акли — цадрик укш ганьы иктӹ-весӹштӹлӓн сӹнзӓшкӹ керӹлтӹт. Седындон нинӹ иктӹ-весӹштӹм пӓлен шон, яратен ак кердеп...

Тьотя когон шӹдешкен шӹнзӹнӓт, ойхырен попа. Тӹрвӹжӓт мыньыге цӹтӹрӓлтеш, шонгы сӹнзӓжӹм пӹсӹн сӓркӓлӹлеш, шимӓлгӹ лицӓштӹш пӹрӹнзӹквлӓжӹ раскыдыракын пӓлдӹрнӓш тӹнгӓлевӹ.

Техень годым тьотяжым Ленька ак яраты, тамалан изиш лӱдӹлдӓлеш моло ылын.

— Теве ӹнде тӹнь гӹцет ядам — халык лошты мам ӹштӓш тӹнгӓлӓт? Тӹнь каша ӹрвезӹ ылат, халыкшы вет — зверъ ганьок ылеш, ирӹлӓок тӹньӹм нелӹн колта. Мӹнь тӹньӹм ӹжӓлӓем... Эх, яратымы изи ӹрвезем!..

Цӹтӹрӹшӹ пылвуй лоэш вуйжым кычен, тьотя изи ӹрвезӹлӓок мӓгырӓл колта.

Рекä вӹд лӹывыге мадын йогалта, сир тӹреш коэштäлтеш — тьотян мäгӹрӹмӹ юкым ӹнеж шактыкты дама. Аяран пӹлгом йӹрäлтен шӹндӹмӹлäок анжал шӹнден, кӱшӹц тырхыдымы шокшым шäрä, йоктара.

— Тьоти, ситä, ит мäгӹрӹ,— örдӹшкӹлä анжен, тураракын Ленька пелештä, вара тьотяжы вӹкӹ анжалешät, эче келесä:

— Ситä, попеннäш. Ам ям. Кышкы гӹнят трактирышкы служаш пырем...

— Шин пӹтäрät...—мäгӹрӹм лошток тьотяжы манеш.

— Äнят ак шиэп. Уке шин ак пӹтäреп!— задорланен Ленька чӹнь келесä,— тӹнäм ма лиэш йä? Цилäлäн шиктäш волям ам пу!..

II.

Рекäм паромеш ванжымыкышты, тьотя дон ыныкажы тополь дä ошкы пушäнгӹ цуца туре лин шагалыныт. Пушäнгӹвлä шайыц левäшвлä, заворвлä кайыт. Йӹрвäшок — вургымла векät, шалахай векät пушäнгӹ цуцавлä кайын шалгат. Пушäнгӹ ӹлӹштäшвлäжӹ пиш когон пыраканг шӹнзӹнӹт, пушäнгӹ тӹнгӹштӹш каргыжвлäät шокшеш шелӹшт шӹнзӹнӹт.

Кӹцӹзӹвлä анзылны кок цецен пичӹ логӹц изи олицä кеä; нинӹ олен шукы эдем каштмы, ти изи олицäшкӹ ашкедӹт.

— Кыце вара, Ленькаем, ӹнде кенä— иквäреш äль пасна-пасна кенä? — тьотяжы Ленька гӹц ядеш. Ленька келесӹмешкок, тьотяжы эче пелештä:— иквäреш гӹнь, яжорак линежӹ — тӹлät пишок чӹдӹ пуат. Кӹченжӹ ат мышты ӹшкälä...

— Шукыжы малын келеш вара? Соикток качкын ат пӹтäрӹ вет,— лепкä лӹвец анжен, Ленька пелештä, ӹшкежӹ йӹр анжылташ тӹнгälеш.

— Кышкы манат? Эх, ородишкä!.. Иктä эдемлäн керäл лин колта дä нälеш. Тевe тӹнäм кышкы и лиэш!.. Оксам пуа. Оксажы гӹнь, цилä ӹштен кердеш: окса гӹц ит лӱд, нигыштат ат ям.

Тьотя ласкон йӹрäлтälешät, ыныкажын вуйым ниältälеш.

— Кашмаштем мазар оксашым погышым, пälет вара? Ä?

— Мазарашым йä?— ядаш келешät веле Ленька ядеш.

Тьотяжы сусу лин попа гӹнят, Ленька нимат сусу ак ли.

— Эх, изи, изи ылат эче!— тьотя манешӓт, шӱлӓлтӓ.— Ӹне кыцелӓ вара, пасна кенӓ гыце?— манын ядеш.

— Пасна...

— Ну... Церкӹ докы тол ӹне.

— Яра.

Тьотя шалахайышкыка изи олицӓшкӹ сӓрнӓлеш, Ленька тӧрӧк пакыла ашкедеш. Иктӓ лу ашкылым веле ӹштен шокта дӓ: „Пуры эдемвлӓ, пукшышывлӓ!..“ вӹцкӹжӹн цӹтӹрӓлтшӹ, тьотян сарвалымы юкшы шактен колта. Ти юк кӓрӹш кӹлвлӓм сек ӱлӹц кӱшкӹ киддон ыдырал кузымы гань шактен.

Ленька кӹзӹтӓт талашен ашкедеш, пӹлӹшӹштӹжӹ тьотяжын юкшы эче ямын шоктыде. Йӹрвӓш йыдпел годшылаок пиш тыр шалга. Ленька цецен пичӹ докы ашкед миӓ, пичӹ гач кечӓлтшӹ вишньопка укш ӹмӹлеш шӹнзеш. Тагышты анят мӱкш мӱнгӹм юк шакта.

Ленька пулыш гӹц котомкажым кыдаш шуа, котомка вӹлӓн вуйжым пиштӓ; вара укшвлӓ логӹц изиш пӹлго-

мым анжалал киäät, пӹцок амален кеä. Лавштан, нужер лоэш изи ӹрвезӹн лицäжät мӱдäлт шӹнзеш, вес вецӹн цецен äрен шӹнден.

III.

Вады шошаш годым, тама юкеш äнят, Ленька шижӹн колта. Тӹдӹн гӹц мӹндӹрнät агыл тäгӱ мäгӹрä ылын. Изи ӹрвезӹ юкдон цäрнӹдӹмлäок, тäгӱ юкын мäгӹрä. Мäгӹрäшӹжӹ цäрнäлäлешät, эче угӹц когоракынок саслалтен мäгӹräш тӹнгäл колта, Ленька докыла лишемеш. Тидӹ вуйжым виктäлтäät лавштан логӹц корны вӹкӹ анжалеш.

Корны мычкы шӹм иäш изи ӹдӹр ашкедеш, выргемжӹ итӹрä, лицäжӹ мäгӹрӹмäшеш якшарген, пуал шӹнзӹн: изи ӹдӹр сӹнзäвӹдшӹм изи ош сараӊан пачшыдон ӹштӹлäл-ӹштӹлäл ашкедеш. Пиш олен ашкедеш, цäрä ялжыдон лач когорак пракшымок ыдырал-ыдырал шӹндä, паштекшӹ пиш кого пырак шагал миä. Когон ойхырымашеш, изи ӹдӹр, кешäшлык корныжымат ак цаклы дама. Тидӹн, шаптыр гань, шим кого сӹнзäжӹ нӧрен, вӹдäнг шӹнзӹн, сылыкын, орланымыла анжа. Пӹцкäтä сары ӱп логӹцшӹ якшаргы, изи, вӹцкӹж пӹлӹш мычашвлäжӹ кайыт, ӱпшät шäлäнен шӹнзӹн.

Изи ӹдӹр мäгӹрен шӹнден гӹнят, Ленькалан пиш потикäлä чучын колта, пиш весела, ваштылаш яратышы, изи зорниклä кайын колта. Лач зорникок ылеш векät!..

Изи ӹдӹр Ленька докок шоэшät, Ленька кӹньӹл шагалеш дä:—Малын мäгӹрет!—манын ядеш.

Изи ӹдӹр цӹтӹрäл лӱдӹн колта, юкынок мäгӹräш цäрнä, олен йышлыкалаш веле тӹнгäлеш. Вара иктä мазар секунды эртӹмӹкӹ, Ленька вӹкӹ анжалалешät, тӹрвӹжӹ эче мäгӹрӹшӹ эдемӹнлä тäрвäнӹлäш тӹнгäлеш, лицäжät кыптыргалт кеä, онгжат тäрвänäл кеä — изи ӹдӹр эче юкынок мäгӹräл колтаат, корнидон ашкедеш.

Ленькан шӱм кӧргӹштӹжӹ тамажы пӹзӹргäлтмылä чучын колта дä пиш когон ӹжäлäен колта, изи ӹдӹр паштек ашкедäш тäрвänä.

— Тӹнь ит мäгӹрӹ. Кого ылатыш — намыс вет!— паштекшӹ попен кеä. Поктен шомыкы лицäшкӹжок анжалешät,— малын вара тенгелäжӹ мäгӹрет?— манын, вес пачаш ядеш.

— Тӹлӓт тенге ылгецӹ...— кужын шывшылалын изи ӹдӹр келесӓ, ӹшкежӹ корны пракышкы вален шӹнзеш, кок кидшӹдон лицӓжӹм кычаат, эче когоракын мӓгӹрӓш тӹнгӓлеш.

— Ну,— кид шалалтен ижӹ Ленька ӧрӹн пелештӓ.— Мӓгӹрӹзок ылатыш. Эх, маханьы ылат!..

Изи ӹдӹр акат колышт, лицӓжӹм кычен шӹндӹмӹ парнявлӓжӹ логӹц сӹнзӓвӹдшӹ йога; тидӹм ужын, Ленькканат мӓгӹрӹмжӹ шон колта. Изи ӹдӹр сага пӱгӹрген шагалешӓт, ӱпшӹм парня мычашдон ниӓлтӓ, вара шеклӓнен колтаат, кидшӹм шывшыл нӓлеш. Изи ӹдӹр со мӓгӹрӓ, ик юкымат ак лык.

— Колат!..— Ленька тӹдӹлӓн пишок палшынежӹ дӓ эче ядеш.—Ма линӓт вара? Шинӹт?.. Тенгеок эртӓ вет!.. Ӓнят иктӓ-ма весӹ лин, ӓ? Келесемӓ йӓ!

Изи ӹдӹр вуйжым веле ӹрзӓлеш, кидшӹм лицӓ гӹц нӓлтеок, мӓгӹрӹм лошток олен пулышвлӓжӹм шывшылын пелештӓ.

— Савыцым... ямденӓм! Ӓтям пазар гӹц канден... пеледӹшӓн кловой савыц, мӹнь ялшталынам веле ылыы— ямден шушым,— манын, чӹнь мӓгӹрӓш тӹнгӓлеш.

Ленька нима ӹштӓш, шеклӓнӓлӹн ӧрдӹшкӹрӓк шагалеш, пӹцкӓтӓэмшӹ пӹлгомышкы сылыкын тумайымла анжал шӹндӓ. Ӹрвезӹлӓн ӹшлӓнжӓт шӱмеш ясын чучеш, изи ӹдӹрӹм ӹжӓлӓен шӹнден.

— Ит мӓгӹрӹ!.. ӓнят моаш лиэш...— олен пелештӓ. Семӓлӓш цацымыжым изи ӹдӹр акат колат, тӹнӓм Ленька эче ӧрдӹшкӹрӓк каранг шагалеш, ӹшкедурешӹжӹ изи ӹдӹр гишӓнок тенге шаналта— ӓтяжӹ гӹц ӹнде тидӹлӓн

попаза, манеш. Тидӹн ӓтяжӹ шим пандашан, кого казак изи ӹдӹрӹм шиӓш тӹнгӓлеш, шимӓшеш ӹдӹржӹ пиш когон лӱдӹн, ӓтяжӹ анзылны мӓгӹрен сукалтылеш...— тенге Ленька шаналталеш.

Вара эче пакыла карангалеш, иктӓ вӹц ашкылым ӹштӓ, мӹнгешок цецен велен шагалеш. Тамахань-гӹнят пиш яжо, пуры шамакым келесен пунежӹ, кыце-гӹнят изи ӹдӹрӹн ойхыжым шӧрен колтынежӹ ылнежӹ...

— Ӹдӹр, корны гӹц карангыма ӹне! Мӓгӹрӓшетшӹ цӓрнемӓ! Токет кеӓт, ма лин колтымым цилӓ тӧрӧк келесӹ, ямденӓм ман...

Ӹжӓлӓйӹмлӓ, олен ти гишӓн попаш тӹнгӓлешӓт, изи ӹдӹрӹн ӓтяжӹ гишӓн Ленька эче орланен пелештӓ, вара, изи ӹдӹр вӓржӹ гӹц кызге кӹньӹлмӹм ужешӓт, Ленька сусу лин колта.

— Вот и яра!..— Ленька, ӹшкеӓт сусун йӹрӓлтен шӹндӓ, сусун попаш тӹнгӓлеш.— Кеок, кеок! Келеш гӹнь, мӹнят сагаэт кеем, цилӓ келесен пуэм. Яра? Ит лӱд,— вырсаш, шиӓш ирӹкӹм ам пу!— манеш.

Ленька ӹшке йӹржӹ анжалешӓт, чыванӹын пулышыжым шывшыл колта.

— Ак кел...— манын, изи ӹдӹр олен келесӓ. Тидӹ сарапанжы гӹц пракым пачкалта, ӹшкежӹ йышлен мӓгӹрӓ.

— Келеш гӹнь, кеем!— Ленька керек кышкат кеӓш йӓмдӹ ылеш, вуйыштыш картузыжым веле тӹрӹнь шывшыл шӹндӓ.

Ӹнде ӹрвезӹ, изи ӹдӹр анзылан ялжым веле тараптал шагалын, кышкедӓлтшӹ выргем лузикӓвлӓжӹм шӓрӓлтен шӹнден. Пандыжыдон рокым шот-шот севӓлеш, кловой кого сӹнзӓжӹдон изи ӹдӹр вӹкӹ анжал шӹндӓ, ӹнде сылыкын анжалмы вӓреш, смелан, чыванӹын анжаш тӹнгӓлеш.

Изи ӹдӹр тӹрӹньрӓкӹн тидӹ вӹкӹ анжалалешӓт, сӹнзавӹдшӹм шӹргӹ мычкы лапайымла шӹрӓш тӹнгӓлеш, когоракын шӱлӓлтӓлеш дӓ тенге келесӓ:

— Ак кел, ит ке... Ӓвӓм кӹцӹзӹвлӓм ак яраты,— манеш.

Вӓржӹ гӹц тӓрвӓнӓ, вара эче Ленька вӹкӹ кок гӓнӓ шӹнгӹнь сӓрнӓл анжалеш, пакыла корны мычкы ашкедеш.

Ленькалан скушна лин колта. Эче пӱгӹрген шӹнзеш,

юкымат ак лык, кидеш сäкäлтӹмӹ котомкажым пулышеш чиäлäлеш, изи ӹдӹр паштек:

— Цевер!— манын сӹгӹрäлеш.

Изи ӹдӹр, кемӹжӹ семӹнь, Ленька докы шайыкыла анжалеш, вара завор шайыкы пырен кеä.

IV.

Вады лишемäш тӹнгäлеш. Кӹдӹртӹшäн юр толмы анзылнышы ганьы пӹцкäтä, лелӹ воздух шалга — шӱлäшäт ясы лин шӹнзеш.

Кечӹ ӱлӹк вален, дä тополь вуйвлä изиш веле сотемäлтӹнӹт. Тӹнге гӹнят, нинӹн укшвлäштӹм ӹмӹлтӹшӹ вады ӹмӹлкä гишäн ти кукшы дä тäрвäнӹдӹмӹ пушäнгӹвлä эчеät шӹре дä кукшы линӹт... Нинӹ вӹлнӹ пӹлгомат пӹцкемӹшäлтӹн, бархатный гань лин дä ӱлӹкӹрäк, земля лишкӹрäк валымыла чучеш.

Ленькалан тама цыткатан, пиш скушна лин колтаат, тьотяжы докы кемӹжӹ шон колта. Изи олицäдон талашалын ашкедäш тӹнгäлеш, кӹчӹмӹжӹ ак шоат, ик вäреät ак шагал. Кеä, шӱмжӹ чоте шӹрен шиэш, тидӹ ӹшкежӹ когон янгылен шӹцмӹлä чучеш, шанашат, ашкедäшät öркäнӹктä... Изи ӹдӹрät вуйжы гӹц ак лäк, со ышышток:— мам вäл ӹнде тӹдӹм тоныжы ӹштät?— манын шана.— Паян тетя ылеш гӹнь, когон шит векät: паянвлä — цилäн костанвлä ылыт; незер семьяштышы ылеш гӹнь, анят ак шиэп, незер эдем ӹшке тетяжӹм пäшäлäн урден кушта, седӹндон ӹжäлäен кушта. Ленькан вуйыштыжы шанымашвлä шолмылаок шолыт, шӱмжӹмät вуйта, тама со когоракын дä когоракын темдäш тӹнгäлеш.

Ленька ваштареш саслен, лавыжын кӹтö толеш.

Теве тьотяат толеш.

Тьотя паштек ялахай ашкылтышдон, панды кидä сола станичник толеш, калпакшым веле лепкä анзыкок шывшыл шӹнден.

— Шу ли, пуры эдем!— манеш тьотя.

Казак нӹнӹ докок ашкед миä, тьотян шамакеш олен шывшылалын:

— Täät шу лидä!— манеш.

Вара, ялжым таралтал шагалын, кого сӹнзäжӹдон нинӹ вӹкӹ анжал шӹндäät, кӹдäлжӹм ыдыралеш.

Казак вӹкӹ Ленька туранрак анжал шӹнден, тьотя сӹнзӓжӹм пытьке шиӓш тӹнгӓлеш. Казак анжа, ик юкымат ак лык, пеле якте йӹлмӹжӹм лыктылдалешӓт, уси мычашым йӹлмӹжӹдон нылаш тӹнгӓлеш. Вара — уси мычашыжым ышмашкыжы шывшын нӓлеш, изиш пырылдалеш дӓ эче мӹнгешок шӹкӓл лыктеш, вара ялахайын пелештӓ.

— Ну, айда оролы пӧртӹшкӹ кенӓ!

— Малан? — тьотя шекланен лӱдмӹлӓ ядеш.

Леньканат шӱм кӧргӹштӹжӹ тама руйок чучын колта.

— Келеш... шӱдӹмӹ. Айда тӓрванӹдӓ!

Казак нӹнӹн докы тупынь сӓрнӓл кеӓӓт, вӓржӹ гӹц тӓрванӓ, вара шайыкыжы анжалеш. Ужеш, кӹцӹзӹвлӓ вӓрӹштӹ гӹц акат тӓрванеп дӓ тидӹ нинӹ вӹкӹ шӹдешкен сӹгӹрӓл колта:

— Ма эче! — манеш.

Тӹнӓм тьотя дон Ленька выртышток паштекшӹ кеӓш тӓрванӓт.

Ленька тьотяжы вӹкӹ туранок анжал шӹндӓ, — ужеш — тьотяжын тӹрвӹжӹ, вуйжы цӹтӹрӓлтӹт, лӱдмӹлӓ йӹржӹ анжал-анжал колта, понгышыштыжы тамам талашен кӹчӓлеш. Тамань станицыштышлаок векӓт тьотям иктӓ-мам акярым ӹштен манын,—Леньканын ышышкыжы вазеш. Таманьыштыш дела гишӓн ӓшӹндӓрӹмӹкӹжӹ тидӹ лӱдӹн колта вӓк. Таманьышты тьотя тыгыр-ялашвлӓм роалтен лыктын ылын дӓ тидӹм кыченӹт. Тӹнӓм мыскылен ваштылыныт, вырсенӹт, шинӹт моло, вара пӹц йыдынок станицыжы гӹцӓт поктен лыктыныт. Тӹнӓм Ленька дон тьотяжы тагышты пролив тӹрӹштӹ, ошма вӹлнӹ йыдым эртӓренӹт. Тангыжшат йыд вашт шужген-ружген-ружген мырен... Кого вӹд коэвлӓэш ошма цоштырге шактен тӓрванӹлӹн... Тьотя йыд вашток охлен шӹнзен, йымылан пӹжген ыдылын, ӹшкӹмжӹм шолы манын вырсен дӓ йымым простыкташ сарвален шӹнзен.

— Ленькаэм...

Ленькан ӧрдӹжшӹм тьотяжы изин шыралеш. Ленька тьотя вӹкӹ анжалеш, ужеш — тӹдӹн лицӓжӓт кошкен, кужемӓлтӹн дӓ лудемӓлт кен, ӹшкежӹ цӹтӹрӓ.

Казак нӹнӹ гӹц вӹц ашкыл нӓрӹк анзыцырак ашкедеш, трубкажым вужге шӹкштӓ, пандыжыдон каржангы вуйвлӓм лывшен кеӓ, Ленька дон тьотяжы вӹкӹ акат анжал.

— Нӓ, кычы!.. кого шуды лошкы шуэн колты... шу-

мы вäредӹм цаклы... вара моаш лижӹ...—пиш олен, тьотяжы келесä, Ленька сагаок пӹзӹргäлешät, кыптыртыл шӹндӹмӹ тамахань савыц лаштыкым ыныкажылан кычыктен пуа.

Ленька лӱдмӹ пардон ӧрдӹшкӹлä карангал кеä, кäпшät ӱкшен кемӹлä чучеш. Тидӹ завор докырак миä, завор сагажы акел шуды кушкын шагалын. Конвоир-казакын кымда тупым анжалеш, кидшӹм виктäлтäät, савыц лаштыкым шуэн колта...

Вацмыжы годым савыц шäргäлт кеä, дä Ленькан сӹнзäэш пеледӹшän кловой савыц кайын колта, дä тӹнämок мägӹрӹшӹ изи ӹдӹрӹн цӹрежӹ каеш.

Тидӹ Ленькан сӹнзä анзылнышы казакым, тьотяжым, цилä ма кайшым вуйта викок мӱден шӹндä... Ленькан пӹлӹшеш изи ӹдӹрӹн мägӹрӹм юкшат вуйта шакташ тӹнгäлеш, тӹдӹн сӹнзävӹдшät тьырге ӱлӹкӹ патькымла чучын колта...

Ленька нелороды гань лин, тьотяжы паштек оролы нӧртӹшкӹ пыра, мӱнгӹм юкым колеш, тӹдӹм пäлен ак керд дä пäлӹмжät ак шо. Тьотяжын котомка гӹц сыкыр лаштыквлäм кого стӧл вӹк йäстäрӹмӹм тӹтӹрä вашт ужмы гань ужеш. Сыкыр лаштыквлäжӹ олен дä чӹнь стӧл вӹк вилӹт...

Вара халык стӧл йӹр цицок погынен шагалеш, киндӹ лаштыквлä лошты тамам анжат, кӹчälӹт. Кого калпакан казаквлä костанланен анжат, тамам саслат, лӱдӹшлä кроват... Вара тьотяжы, тамам саслыкален, силан кок казак кидӹштӹ, аравалаок сäрнӹштäш тӹнгäлеш...

— Православныйвлä, такешок вет!.. Йымы ужеш, вуйнаматан ам ыл!..—тьотяжы царгата юкын сӹгӹрäл колта.

Ленька мägӹрäл колта, седӹрäшкӹ вален шӹнзеш.

Тӹдӹн докат ашкед толыт. Кӹньӹлтен шагалтат, олманга вӹкӹ шагалтат, изи käпӹштӹшӹ шӱкшӹ выргемжӹм вашток пыргет лäктӹт.

— Даниловпа, чорт папа, алтала!—тägӱ äнят шӹдешкен сӹгӹрäл колта. Ти кого юк Ленькан пӹлӹшӹжӹм шелӹн колтымлаок чучеш.

— Äнят иктä вäре таен коденӹт?—манын вес эдем эче когоракын сӹгӹрäл колта.

Тенге юквлä Ленькан вуйжым шимӹлä чучыт, пиш ко-

гон лӱдмӓшеш шамжат ямын — вуйта тидӹ тамахань пӹцкемӹш, келгӹ каремӹшкӹ шыралт вазын.

V.

Шамжы пырен шомыкы анжа — вуйжы тьотян пылвуйышты киӓлтӓ, лицӓжӹ туре тьотяжын вуй кымык лин. Тьотяжын лицӓжӹ эче когонрак кыптыргалт шӹнзӹн, пиш когон лӱдмӹлӓ анжа, сӹнзӓвӹдшӹ Ленькан лепкӓшкӹ тьырге йога дӓ шӹргӹ мычкыжы цӹгӹлтӓрен шӱшкӹжӹ вала...

— Ышет пырыш вара, изиэм?! Айда кенӓ тишецӹн. Проклятыйвлӓ колтевӹ.

Ленька кӹньӹлеш, вуйжы пиш когон лелем шӹнзӹн, намал кердтӹмлӓок чучеш, кенвазеш машана... Кок вецӹн кок кидшӹдон вуйжым кычалешӓт, олен кичкӹжӹн кок векӹлӓ кӓчӓйӓш тӹнгӓлеш.

— Вует каршта? Эх, яратымы ыныкаэм! Нӹнӹ мӓмнӓм мучыен шӹндевӹ... Зверьвлӓ! Кинжал ямын маныт, эче тамахань изи ӹдӹр вуйта савыцым ямден шуэн, седӹндон тевеш мӓмнӓм тавыклаш тӹнгӓлевӹ... Ох, господи!... Ма верц вӓл тенге наказет?!

Тьотян хыжге мырышы юкшы Ленькан шӱмӹм ыдыркалымла чучеш, шӱм кӧргӹштӹжӹ тыл ип постол шӹдӹ пижӹн кеӓӓт, тидӹн, тьотяжы гӹцӓт ӧрдӹшкӹрӓк карангмыжы шон колта. Тьотяжы гӹц ӧрдӹжӹшкӹрӓк карангалеш дӓ йӹр анжалеш...

Нинӹ станица гӹц лӓкмӓштӹ, какляка ошкы тӹнгӹштӹ шӹнзӓлтӓт ылын. Йыд лин, тӹлзӓт кузен, ши валган сотыжы цилӓ сӓндӓлӹк вӹлӓн вазын. Кечӹ сотышты степь пиш кымдан каеш, тӹлзӹ сотеш вуйта ӓнгӹсӹрем кен, охырын йыкыракан кайын колта. Мӹндӹрнӹ степь дон пӹлгом вӓш лимӹ вӓрӹштӹ пӹлвлӓ кузат, олен лыжге йогымла кеӓт, кынам-тинӓм тӹлзӹжӹмӓт мӱдӓлтен шӹндӓт. Тӹнӓм степь мычкы пӹцкӓтӓ шим ӹмӹлвлӓ эртен кеӓт.

— Айда, ыныкаэм, кенӓ!.. кеӓш келеш, — тьотя манеш.

— Эче изиш шӹнзӓлӓлӹнӓ!.. — олен Ленька пелештӓ.

Тӹдӹ степьым яратен шӹнзӓ. Сотыгечӹн кемӹжӹ годым, со анзыкылала анжаш ярата, пӹлгом пӹтӹмӹ вӓрӹшкӹ со анжен кеӓ ылын ... Тӹштӹ кого яжо халавлӓ лишӓшлык ылыт, — манын шана ылын, тамахань яжо пуры

эдемвлä тӹштӹ ӹлäт, нӹнӹ гӹц кӹчен кашташ ак кел, ӹшкеок ядтеок пуат — манын ӹрвезӹ шанен ... Тенгелä кеäткеäтäт, трӹк тамахань станицышкы миэн шот. Перви эртӹмӹ станица ганьышкок миэн шомыкы, Ленькан шанымжы алталымашеш лäктешäт, тидӹлäн ойхын, ясын чучеш.

Кӹзӹтäт тидӹ пӹлвлä олен лäкмӹ вärӹшкӹ тумаен анжен шӹнден. Пӹлвлäжäт тидӹ шанымы халаштышы тамазар тӹжем трува гӹц лäкшӹ шӹкшлä веле кайыт. Тенге шанен анжымашыжым тьотяжын кукшы кахыртышыжы äптӹртен шуа.

Ленька тьотяжым анжальы — тидӹ мägӹрен шӹнден, воздухым кӧргӹшкӹжӹ нелеш.

Тӹлзӹ сотемдäрен шӹндӹмӹ лицäшкӹжӹ калпак ланзыражы гӹц, сӹнзäхал пынжы гӹц, пандашыжы гӹц ӹмӹлкäвлä вазыныт. Тидӹ ышмам, сӹнзäм кäрен шӹнден, сӹнзäжӹ тамахань шӹлтен шӹндӹм сусудон йолгыжеш. Тенге ылмыжым Ленька анжалалешäт, тьотяжы тама пиш ӹжäллä, лӹдӹшлä, пиш сӹндӹмлä кайын колта. Ленька тамам шижӹнäт, тьотяжы гӹц ӧрдӹшкӹрäк карангал шӹнзеш.

— Яра ӹне, шӹнзäлäлӹнä, изиш шӹнзäлäлӹнä!.. — манын тьотяжы олен попа, пелородыла йӹрäлтäлӹн, тамам понгыштыжы пыргедеш.

Ленька тупынь сäрнäлешäт, эче ымбакылала анжаш тӹнгäлеш.

— Ленька!.. Анжал доко!.. — трӹк тьотяжы пиш сусу юкын, изи ӹрвезӹлä йышлалтен келесä, когон кахырымашток ыныкажылан тама кужикäм, тьолгыжшым виктäлтä дä: — Шин вет! ирса ши!.. вӹцлӹ тäнгäм стоя!..

Когон шыкланымашеш дä онгжы карштымашеш кидшät, тӹрвӹжät цӹтӹрäлтӹт, лицäжät шывшедäлтеш.

Ленька цӹтӹрäл колта дä тьотяжын кидшӹм шӹкäл колта.

— Йӹлерäк таен пишток!.. Ох, тьоти, таемä!..— тидӹ йӹржӹ анжалалешät, сарвален тьотяжылан келесä.

— Эх, ородишкäэм, ма гӹц тенге лӹдät вара?.. Мӹнь окня вашт анжальым, ужам кечä... выртоқ роалтен нäльӹм дä выргем лӹвäкӹ... вара тӹшкä лоэш пиштен кодышым. Станица гӹц лäкмӹ годым калпакем йори кенвазышым, калпак нäлмем годым тидӹмät лӹлтäл нäльӹм... Нӹнӹ ородывлä ылыт!.. Савыцымат нäльӹм — теве анжалок!..

Цӹтӹрӹш кидшӹдон шӹкшӹ выргем ложы гӹц савы-

цым шывшыл лыктеш дä Ленькан лицä анзылан шäрäлтен анжыкта.

Ленькан сӹнзä анзылны вуйта пӹц тӹтӹрä йонгешт кеä, техень картин кӹрäтеш каймылаок кайын колта. Нинӹ вуйта тьотяжы дон коктын кыце кердмӹн талашен, станица олицä мычкы ашкедӹт, вäш лимӹ эдемвлä вӹкӹ анжалашат лӹдӹт, вуйта нинӹм цилäн мыскылен, шин, вӹкӹштӹ шӹвен дä вырсен кердӹт... Заворвлä, пӹшäнгӹвлä мо-ло вуйта тӹтӹрä лоштышла кайыт, рашкыдын ак каеп, кого мардеж годшыла мыльгалтмыла чучыт... тамахань шӹдäн, костан юквлä нӹнӹ йӹрок мӹгӹрӹмлä шактат... Корны-жат пиш кужыла каеш, мыльгалтмыла чучшы томавлä ло-гӹц станица гӹц лäкшӹ корны пӹтӹдӹмлäок каеш. Тама-влää̈т вуйта нӹнӹ гӹц ӧрдӹшкӹлä тä каранг кеät; тä темден шуаш манын лишем толыт, окнявлäштӹш шим тамга-влäштӹдон нӹнӹм ваштылмыла чучыт... Трӹк ик окня вашт тьангыра юкдон:— „Шолывлä! Шолывлä! Изи шолы, шолы игӹ!.. "—манын сӹгӹрӹм юк вуйта шактен колта. Ленька тӹ векӹ анжалеиäт, лешäнгӹ мägӹрӹшӹ изи ӹдӹредӹм вуйта ужеш. Изи ӹдӹр Ленька докыла вуйта йӹлмӹжӹм лыктын анжыкта, кловой сӹнзäжӹдон туран, шӹдӹн анжа. Ленька вӹк изи ӹдӹрӹн тенге анжымыжы кашар имлäок шыралеш машанет.

Техень картин Ленькан ышышты ик выртеш кайын кол-та, вара тӹнäмок ямын, шӧрлен кеä. Тенге шаналтымжы паштек, Ленька тьотяжы вӹкӹ шӹдӹн анжал шӹндä.

Тьотяжы со тамам попыкала, кахыра, кидшӹдон раве-дӹлеш, вуйжым ӹрзä, пӹрӹнзӹкäн шӹргӹ мычкы йогыш пӹжвӹдӹм ӹштӹл-ӹштӹл колта.

Лӹдӹш шим пӹл тӹлзӹм äрен шӹндäät, Ленька тьотян цӹрежӹм яжонок ужын ак керд... Ышыштыжы веле тенге шаналталеш: мägӹрӹшӹ изи ӹдӹр дон тьотяжым йӹгӹре шагалтымла тӧрештäрäл шаналта. Силадымы, шык дä шӹк-шӹ выргемäн тьотяжым тӹ мägӹрӹшӹ, обижäйӹмӹ, здо-рова, цевер изи ӹдӹрдон шагалтымыкы, тьотяжы, лач тӹдӹлäн келтӹмӹ, ямакыштыш Кащейлä веле кайын колта. Пуры гыце тенгежӹ? Ма гишäн изи ӹдӹрӹм мägӹртен? Тидӹ изи ӹдӹрлäн родной агыл...

Тьотя со попаш цаца:

— Эх, шӹдӹ тäнгäм поген шоктышаш ылнежӹ!.. Вара тырынок колынем ӹлнежӹ...

— Ну!..— Ленькан кӧргеш вуйта тӹл пижӹн кеш,— Тырлемӓ ылнежӹ! Колынем, колынем ӹлнежӹ... Ӹшкежӹ со ат колы... Шолыштат!..— манын, Ленька вырвор кӹньӹл шагалешӓт, царгата юкдон сӹгӹрӓл колта.— Шонгы шолы ылат!.. Эх, тӹньӹм...— манын, изи мышкындыжым шӹп лишӹ тьотян нер анзыкок виктӓлтӓӓт ӹрзӓлӓлеш, вара эче вӓрӹшкӹжӹ шӹнзеш, пӱ ваштшы олен попаш тӹнгӓлеш: —Изи ӹдӹрӹньым шолыштынат... Ай-ай, яжом ӹштенӓт!.. Шонгы ылат вет, со шолышташ цацен каштат... Колет гӹнят, худа пӓшӓэдӹм ак простеп!..

Ти шамак паштек степь кловой сотеш кымдан шӓрлӓлтмӹлӓ кайын колта... Пӹцкемӹш цӹтӹрӓлт колта дӓ ик выртеш шӧрлен кеӓ... Кӹдӹртӹш юк турге мырен, степь кымдыкеш шӓрлен кеӓ, земляжӓт пӹлгомжат рӹшкӓлт кеӓт. Лудикӓ шим кого пӹлвлӓ аралалт толыныт дӓ тӹлзӹжӹмӓт ӓрен, мӱден шуэнӹт.

Пӹцкемӹшӓлт кеӓ: эче мӹндӹрнӹ валгынзышвлӓ кайын-кайын колтат, кӹдӹртӹш юк шакта. Варажы нигнамат пӹтӹдӹмӓш гань тыр лин колта.

— Тьоти!— Кӹдӹртӹш юк, вес пачаш шактымешкӹ Ленька пиш когон лӱдӹн, тьотяжылан олен манеш.— Айда, станицышкы кенӓ!

Пӹлгом эче рӹшкӓлт кеӓ, эче кловой тыл кайын колта дӓ рашкалтмы юк мӱгӹрӓлт кеӓ. Вуйта тамазар тӹжем кӹртни листӹ иктӹ-весӹ велен, земля вӹкӹ вилӹт машанет.

— Тьоти!..— Ленька сӹгӹрӓл колта.

Кӹдӹртӹш мӱгӹрӹмӹ юк лошты Ленькан юкшы, шелшӹ изи цанг юкла веле шакта.

— Ма вара... лӱдӓт...— вӓр гӹц тӓрванӹдеок шӹжгӓтӓ юкдон тьотяжы пелештӓ.

Шалдыра юр вилӓш тӹнгӓлеш, юр шужге вилмӓш тама лишӓшлыкым келесӹмӹ гань шакта... Мӹндӹрнӹ тидӹ кого шоткадон кукшы землям ӹштӹлмӹ юк гань шакташ тӹнгӓлеш. Ӹныка дон тьотя доныжы каждый патькалтышок земляш кенвазешӓт, вацмы юкшы мӱгӹрӓлтеок шӓрлӓ. Кӹдӹртӹш юк лишӹлемеш, пӹлгом шӹрен валгалтеш.

— Станицышкы мӹнь ам ке! Мӹньӹм шонгы пим, шолым... тишӓкенок юр мӱдӓ... кӹдӹртӹш пуштеш!..— шӱлӓлтен кердтымлӓ тьотя попаш тӹнгӓлеш.— Ам ке!..

Кеок ӹшкететок... Тӹвеш станицыжы... Ке!.. Сагаэм ит шӹнзӹ ылнежӹ... Ке!.. Ке, ке!.. Ке!..

Тьотя ӹнде сасленӓт ак керд, юкшы хыжге веле шакта.

— Тьоти!.. Простьы!.. — манын Ленька тьотяжы сага пӹзӹргӓлӹн, сарвала.

— Ам ке... Ам простьы... Шӹм и тӹньӹм анжен урденӓм!.. Цилӓ тӹлӓт... ӹлӓшӹжӓт... тӹнь верцет веле ӹленӓм. Мӹлӓмжӹ ма керӓл вара!.. Колемӹш... Колем вет... тӹнь эче — шолы манат... Малын шолыжы! Тӹнь верцет вет... цилӓ тӹлӓт... Нӓ, нӓл... ӹлӓшет, курымешет... погенӓм... теве седӹлӓн шолышташат шолыштынам моло...

Тьотяжы царгата юкдон саслаш тӹнгӓлеш дӓ Ленька ти юкеш пиш когон лӱдӹн колта.

Кӹдӹртӹш рашкалтым юк степь дон пӹлгомым цӹтӹртӓ, каждый кӹдӹртӹшок землялӓн тамам келесӹнештӹ машанет, дӓ нинӹ цилӓн иктӹ-весӹм эртен, цӓрнӓлтеок мӱгӹрӓт. Валгынзышеш кайшы пӹлгом цӹтӹрӓлтеш, степьӓт цӹтӹрӓлтеш, степьшы то кловой тылдон сотемӓлтеш, то валгынзышым ӓнгӹсӹремдӹшӹ ӱштӹ, лелӹ дӓ тор пӹцкемӹш лиэш. Юр эче чӹньрӓк юреш, валгынзыш сотеш юр патькалтышвлӓ вуйта вурс ваштырлаок кайын валат. Юр лоэш станицыштыш тылсотывлӓӓт ямын кеӓт.

Ленька ӱштӹ юреш кижен кеӓ, пиш когон лӱдӹн, тама кого ясым тьотяжылан ӹштен колтымы шекӹм шижӹн, сӹнзӓжӹм когоракын кӓрӓлтен анжал шӹндӓ. Вуйжы гӹц йоген валыш вӹд сӹнзӓшкӹжӹ чучеш гӹнят, пытят ак ӹштӹ, мӱгӹрӓлтшӹ юквлӓ логӹц цуц шактышы тьотяжын юк докыла сӓрнӓл шагалеш, колышт шокташ цаца.

Ленька, сӹнзӓдон ак уж гӹнят, тьотяжы тӓрвӓнӹдеок шӹнзӹмӹм шижеш. Тамалан ӓнят Ленькалан тьотяжым ӹшкетшӹмок шуэн кодаш керӓл лимӹлӓ чучын колта. Седӹнге шаналтымдон, тидӹ, ӹшке цаклыдеок, тьотяжы сагарак пӹзӹргӓлеш, кӹнервурдыжы тьотяжы велен тӹкнӹмӹкӹ, цӹтӹрӓл колта, лӱдӹнӹм вычышы гань лиэш...

Пӹлгом эче пачылт кеӓӓт, валгынзыш сотеш коктынат кайын колтат — нинӹ нӧрен, каклянен шӹнзӹнӹт, пушӓнгӹ вуй гӹц вӹкӹштӹ юр вӹд лужге вилеш, нинӹм нӧртӓ...

Тьотяжы кидшӹдон раведӹлеш, тамам со попыкалаш цаца, ӹшке попенӓт ак керд — пиш когон янгылен шӹнзӹн, шӱлештӹлеш веле.

Тьотяжын лицӓшкӹ анжалешӓт, Ленька пиш когон лӱ-

дӹн, сӹгӹрӓл колта... Кловой валган валгынзыш сотышты тьотяжы колышы эдемлӓок кайын колта, сӹнзӓжӹм йӱдӹш эдем ганьла сӓрӹкӓлӹлеш.

— Тьоти!.. Ӓлӹмӓ!.. — Ленька царгата юкын сӹгӹрӓлеш, вуйжым тьотяжын пылвуйышкы тӹкнӹктӓ.

Тьотяжы кымык лин, луан вӹцкӹж кидшӹдон ыныкажым цаткыдын элтӓлен шӹндӓ дӓ капканыш попазышы пирӹлӓок кужын, ясын урмыжмыла, царгата юкын урмыжаш тӹнгӓлеш.

Ленька ти юкеш ороды гань лин колта, тьотяжын кид гӹц сӹсӹрнен кеӓ, сӹнзӓжӹм кӓрӓлтен тагышкыла кыргыжеш. Тидӹн сӹнзӓжӹм валгынзыш йӹмӹктӓрӓ. Шам гӹц кешӹ ӹрвезӹ степьышкыла вуйсӓрӓ кыргыжеш, шыралт вазеш, эче кӹньӹлӓлеш дӓ пакыла кыргыжеш. Кыргыжмыжы годым Ленька валгынзыш сотышты то кайын колта, то ямын кеӓ.

VI.

Иргот кечӹн ирок станицыштыш ӹрвезӹвлӓ сола ӧрдӹш кыргыж лӓктӹт дӓ тӹнӓмок мӹнгеш сӓрнӓл толыт, станицышты тревогым тӓрвӓтӓт: — Ошкы тӹнгӹштӹ тенгечӹ каштшы кӹцӹзӹм тӓгӱ пуштын тама, сагажы кинжалым шуэн коденӹт, — манын келесӓт.

Когорак казаквлӓ йори анжаш лӓктӹт. Анжат — ӹрвезӹвлӓн келесӹмӹ статян тиштӹ лите. Тьотя эче колен шоктыде ылын. Лишкӹжӹ казаквлӓ толмы годым, тьотя кӹньӹлнежӹ ылын дӓ кердте. Йӹлмӹжӹ ямын, мӓгӹрӹшӹ сӹнзӓжӹдон толшывлӓ лошты анжылтеш, тамам яднежӹ — ак керд. Йӓлжӓт тӹдӹлӓн нимат ак келесеп.

Вадешеш тьотя колен, ошкы тӹнгешок, колым вӓрешӹжӹ таенӹт. Кладвищеш ӹш таеп — тидӹ ӹшкӹмӹн эдем агыл, шолы ылеш дӓ поведӓйӹктӹдеок колен, — манын. Ошкы тӹнгӹшток лявра лошты кинжал дон савыцым монын.

Кок, кым кечӹштӹ Ленькамат монын.

Станица гӹц мӹндӹрнӓт агыл, степьыштыш ик балка туре луды карак полкы саслен чонгештӹлӓш тӹнгӓлӹнӹт. Тӹшкӹ анжаш мимӹкӹ изи ӹрвезӹм монын, тӹдӹжӹ вишкӹдӹ лявраштӹ кымык киӓлтӓ, кидвлӓжӹм кок векӹлӓ шӓрӓлтен вазын.

Пӹтӓри тидӹм, изи ылешӓт, кладвищеш тайынештӹ ылын. Вара шаналтенӹтӓт, тьотяжы сагаок ошкы тӹнгеш таен

коденӹт. Вӹлӓнжӹ рокым йӧрен шӹнденӹт, кӱдон ӹштӹмӹ хрестым шагалтенӹт.

Максим Горькый.

Словарь.

Куба́нь — Северный Кавказыштыш река.
Конвойр — арестованныйвлӓм нӓнгешӹ эдем; конвой—оролы.
Ба́лка — изирӓк карем.

Ядмашвлӓ.

1. Тьотяжы дон Ленька ма гишӓн середӓлӹнӹт?

2. Тьотяжы савыцым шолыштмыкы Ленька малын тьотяжы вӹк когон шӹдешкен, ойхыраш тӹнгӓлӹн, изи ӹдӹрӹм ӹжӓлӓен колтен?

3. Тьотяжы малын шолыштын? Тьотяжын махань шамаквлӓжӹ гӹц тидӹ каеш?

4. Паян дӓ незервлӓ гишӓн тьотяжы кыце попен? Тьотяжын шамаквлӓжӹдонок келесӹдӓ. Паян дӓ незервлӓ гишӓн Ленька мам попен? Паян дӓ незер эдемвлӓ ӹлӹмӹ гишӓн Ленька малын изинекок пӓлӓш тӹнгӓлӹн?

5. Изи ӹдӹр дон шайыштмыжы годым Ленька кыце ӹшкӹмжӹм анжыктен? Изи ӹдӹрӹн ойхыжы гишӓн, тӹдӹм кыце Ленька ӹжӓлӓйӹмӹ гишӓн дӓ кыце тӹдӹлӓн Ленькан палшаш шомыжы гишӓн ти произведеништыш вӓрвлӓм лыдын лӓктӓ.

6. Изи ӹдӹр малын палшымаш гӹц отказен? Палшымаш гӹц отказымашыжы Ленькалан кыце чучын колтен.

7. Кӹчен каштмаштыжы Ленька махань обижӓйӹмӓшвлӓм дӓ ясывлӓм тырхен?

8. Ти произведенин кымшы главажым сирен нӓлӹн шайышт пуда.

Первый май

Первый май праздникым эртӓраш рабочийвлӓм ӱжшӹ листовкывлӓм йыд йӹде ганьок заворвлӓ воктен клейӓт; кынамжы эче полицейский правленин амасаэшӓт вӓк нӹнӹм сӓкӓт, фабрикыштат нӹнӹм кечӹнь мот ылын. Полицейскийвлӓ ирок йӹде шудалыт, слобода мычкы каштыт, заворвлӓ гӹц листовкывлӓм кышкедӹт, нӹжӹт, дӓ обед годым листовкывлӓжӹ эчеӓт олицӓшкӹ чонгештӓт, эртӹ-

шӹвлӓн ял лӹвӓкӹ вилӹт ылын. Хала гӹц сыщиквлӓм колтенӹт; нӹнӹжӹ оголвлӓ йӹде шалгат, обедаяш толшы дӓ обедаен кешӹ робочийвлӓ паштек оролат ылын. Полиции нимат ӹштен ак керд; тидӹм цилӓнок ужыт дӓ сусу лит. Ӹлӓлшӹрӓк рабочийвлӓӓт вӓк, йӹрӓлтӓл, икӓнӓ-иктӹштӹлӓн попат ылын:

— Мам ӹштӓт, ӓ?

Тыргыжландарышы ӱжмӓш гишӓн кытыраш эдемвлӓ цилӓ вӓре погынат. Ӹлӹмӓш шолаш тӹнгӓлӹн, ти шошым цилӓлӓнок интересный ылеш, цилӓлӓнок тама ум канда; иктӹвлӓлӓн — крамольниквлӓм шудалаш, тыргыжланаш вирӹм канден, весӹвлӓлӓн — тамахань лӱдӹшӹм дӓ ӹньянӹмӓшӹм, кымшывлӓлӓнжӹ, — сек чӹдӹн ылшывлӓлӓн, — цилӓм кӹньӹлтӹшӹ сила ылмы шам ярелӓ сусум канден.

Павел дон Андрей йыд йӹде ак амалеп ганьок. Нинӹ гудок саслым анзыцрак веле токышты толыт, коктынат янгылышы, ошем шӹцшӹвлӓ ылыт, юкыштат ямын шӹнзӹн. Шӹргӹ лошты, купышты погынымашвлӓм нӹнӹ ӹштӹмӹм Павелын ӓвӓжӹ пӓлӓ. Слобода мычкы йыд йӹде мыктешкӹвлӓ каштыт, сыщиквлӓ йывышталтылыт, иктӹн-иктӹн пасна рабочийвлӓм роалтат, погынен шагалшывлӓм поктылыт, дӓ кӱм гӹнят арестуен шӹндӓт. Тидӹмӓт ӓвӓ пӓлен. Эргӹжӹ дон Андрейымат арестуен кердмӹм ынгылаат, йыд йӹде тидӹм вычым гань, ти гишӓн шана, — арестуйымыкышты, нинӹлӓн лучирӓк ылмыла тидӹлӓн чучеш.

... Теве ӹнде тӹ кечӹ толын шо — Перый май.

Гудок молнамшы ганьок, тергӹмлӓ, чӹнь саслаш тӹнгӓльӹ.

Ошалгы-кловой пӹлгомышты ошы дӓ розвый пӹл лаштыквлӓ, гудок саслым юкеш лӱдӹн колтышы кого кеквлӓ гань чонгештӓт.

Сусун мадын, окняшкы аяр анжа. Павелын ӓвӓжӹ аяреш кидшӹм кычыш. Кечӹ аяр тидӹн кидӹш вазальы дӓ вес кидш дон тыдӹм ниӓлтӓльӹ дӓ шаныкалыл, ласкон йӹрӓлтӹш.

Кокшы гудок олерӓкӹн, тамахань ӹнянӹдӹмӹ, цӹтӹрӓлтмӹ юкдон сӹгӹрӓльӹ. Ти гудок ӓвӓлӓн молнамшы гӹц кужын сӹгӹрӹмлӓ чучеш.

Якшар пӓтмӓнг шӹцшӹ, веселӓ лицӓӓн Мазин Федя кыргыж тольы. Ӹшке сусужыдон сылыкын вычымашым тыдӹ лоештӓрен колтыш.

— Тӹнгӓлӓлтӹн! — тӹдӹ келесӹш. — Халык тӓрвӓнен! Олицӓш лӓктӹт, лицӓштӹ цилӓн тавар гань. Фабрик капка доны Весовщиков, Гусев Василий дӓ Самойлов шалгевӹ, речьӹм попевӹ. Шукы эдемӹм токышты колтевӹ! Кенӓ, веремӓ вет! Лу цӓш шон!..

Олицӓшкӹ лӓкмӹкӹжӹ, тыргыжланышы, тамам вычышы халыкын шужгым юкым ӓвӓ кольы. Тидӹн эргӹжӹ дон Андрейым тура анжалтышдон провожайышы эдемвлӓм пӧрт окнявлӓштӹ дӓ капка доны ӓвӓ ужат, сӹнзӓэшӹжӹ тӹтӹрӓ тамка кайын колтыш, тӹ тамкажы соталгыжаргын, пӹцкӓтӓ-лудын кайын вашталт миӓ.

Нинӹдон здороваят, дӓ здоровайымаштыжы тама айыртемӹн ылшы улы.

Огол шайылны, изи олицӓштӹ шӱдӹ эдем нӓрӹ халык погынен шагалын, эдемвлӓ лошты Весовщиковын юкшы шакта.

— Пӧчӹж гӹц вӹдӹм непцӹртен лыкмылаок, мӓ гӹцнӓ вӹрӹм шывшыт! — манмы шамаквлӓ эдемвлӓн вуйышкы вилӹт.

— Лачок! — таманяр юк икӓнӓштӹ сӹгӹрӓл колтевӹ.

— Ужат, старая иктӹнӓ! — Андрей келесӹш. — Тырлай, мӹнь кемӓт, тидӹлӓн палшалтем!..

Тӹдӹ пӱгӹнӓльӹ дӓ, Павел кыченӓт ӹш поспейӹ, пропкашкы штопыр пырымлаок, народ лошкы пырен кеш. Шукат ӹш ли, тидӹн юкшы шактен колтыш:

— Тӓнгвлӓ! Земля вӹлнӹ шукы йиш народ ӹлӓ маныт— еврейвлӓ, немецвлӓ, англичанвлӓ, тадарвлӓ. Мӹнь тидӹлӓн ӓм ӹнянӹ! Кок народ веле улы, пурем кердтӹмӹ кок племя— паянвлӓ дӓ незервлӓ. Эдемвлӓ шукы статян чиӓт дӓ шукы статян попат; тӹшлен анжыда доко, кыцелӓ паян французвлӓ, немецвлӓ, англичанвлӓ рабочий народ вӹкӹ анжат, дӓ тӹнӓм тӧрӧк ужыда — цилӓнок нӹнӹ рабочийвлӓлӓн башибузуквлӓ ылыт, логерешӹштӹ лу шӹцшӹ!

Халык лошты тӓгӱ вашты л колтыш.

— Вес вецӹн анжалмыкыжы, ужына — француз, тадар, турка рабочийвлӓӓт — мӓ ганьна рушын рабочий народлаок, пи• ӹлӹмӓшдон ӹлӓт!

Олицӓ гӹц когон дӓ когон народ погына; шӱштӹм виктен, изи олицӓшкӹ эдемвлӓ ял парня мычан пӹзӹргӓт...

Андрей пакыла попа.

— Полици! — тӓгӱ сӹгӹрӓл колтыш.

Кого олицӓ гӹц изи олицӓшкӹ, эдемвлӓ вӹкок, нагайкаштым лывшедӹл, нӹл мыктешкӹ полицейскивлӓ толыт, саслат:

— Шӓлӓнӹдӓ!

Эдемвлӓ турнан анжат дӓ, ак шо гӹнят, имнивлӓлӓн корным пуат. Кыды эдемжӹ завор вӹкӹ кузат.

— Имнивлӓ вӹкӹ саснавлӓм кузыктен шӹнденӹт, дӓ нӹнӹжӹ ньоиклӓт — теве мӓӓт воевода ылына! — тӓгӯн тянгра юк шактен колтыш.

Изи олицӓ покшалан Андрей ӹшкетшок шалген коды; тӹдӹн вӹкӹ, вуйыштым кӹшкӹлт, кок имни пырат. Андрей ӧрдӹшкӹрӓк карангы, тӹ нӯжвецок ӓвӓ тӹдӹм кидшӹ гӹц роалтыш дӓ, попен-попен, паштекшӹ нӓнгёш:

— Павел сага лиӓш сӧренӓт, ӹшкежӹ ӹшкететок йӹвш анзык пырет!

— Виноват! — Андрей йӹрӓлтен пелештӹш.

Гудок саслаш тӹнгӓльӹ, кого юкшыдон халык шужгымашым левед колтыш. Халык тӓрвӓнен кеш, шӹнзӹшӹвлӓ кӹньӹл шагалевӹ, минутеш цилӓ тырлен кеш, лицӓвлӓ шукыжок ошем кевӹ.

— Тӓнгвлӓ! — Павелын тянгыра дӓ пингӹдӹ юкшы шактен колтыш. Кукшы, шокшы тӹтӹрӓ ӓвӓн сӹнзӓжӹм йылатен колтыш, дӓ изиш тӓрвӓнӹмӓшешок, цаткыдем кешӹ кӓпшӹдон тӹдӹ эргӹжӹ шайылан шагальы. Цилӓн Павел докыла сӓрнӓл шагалевӹ, магнит лаштыкым кӹртни пыдыргывлӓ ӓрӹмлӓок, тидӹм йӹрвӓш ӓрен шӹндевӹ.

Ӓвӓжӹ тӹдӹн лицӓшкӹжкӹ анжальы дӓ чывань, лӯдтӹмӹ, вашт йылатарышы сӹнзӓвлӓм веле ужеш...

— Тӓнгвлӓ! Тагачы мӓ, кӯ ылмынам вӹкок пӓлдӹртӓш решеннӓ. Мӓ тагачы ӹшкӹмнӓн знамянам, правдан свободын знамям лӯлтӓлӹнӓ!

Кужы ош панды воздухышты кайын колтыш, халык лоэш выртеш ямын кеш, дӓ, шукат ӹш ли, эдемвлӓ вӹлнӹ рабочий народный знамяжы, кымда шылдыран якшар кеклӓок, выльгыжалт кеш...

— Шу лижӹ рабочий народ! — Павел сӹгӹрӓл колтыш.

Таманяр шӯдӹ юк тӹдӹн паштекшӹ сӹгӹрӓл колтевӹ.

Халык шолеш, кӯ ти знамян значенижым ынгылен шон, тӹдӹ халык логӹцок знамя докы эртӓш цаца; Павел сага Мазин, Самойлов, Гусев шагалевӹ. Вуйжым вуйстык ӹштӓлтенӓт, Николаят эдемвлӓм шӹкедӹлеш, дӓ тьолгыжшы

сӹнзӓӓн тамахань пӓлӹдӹмӹ ӹрвезӹ эдемвлӓ эче ӓвӓм шӹкедӹлӹт...

— Шу лижӹ цилӓ сӓндӓлӹк вӹлнӹшӹ рабочий халык! Павел сӹгӹрӓл колтыш. Силадон, сусудон кушкын, мишӹ халыкын юкшы седок мӱгӹрӓлтеш.

Ӓвӓжӹ йӹрен шӹнден, Мазин шайыц ашкедеш дӓ тӹдӹн вуйжы гач эргӹжӹ вӹкӹ дӓ знамя вӹкӹ анжа. Тидӹн йӹр сусу лицӓвлӓ, шукы цӹреӓн сӹнзӓвлӓ кайыт; иктӹн гӹцӓт анзылны тидӹн эргӹжӹ дӓ Андрей ашкедӹт. Тидӹ нӹнӹн юкыштым колеш — Андрейын пышкыды юкшы, эргӹжӹн кого, кӹжгӹ юкдон ярла.

— Вставай, подымайся, рабочий народ,
Вставай на борьбу, люд голодный!..

Якшар знамя ваштареш народ толеш, тамам саслат, ти цуцашкок ярлен, мӹнгешлӓ кеӓт дӓ нӹнӹн саслымышты мыры юк лоэш пӹсланӓ. Ти мырым тонышты олен мыренӹт, олицӓштӹжӹ кого силадон тидӹ коештӓлтеш. Ти мырышты нима гӹцӓт лӱдтӹмӓш юк шакта, эдемвлӓм анзыкылашы ӹлӹмӓшкӹ ӱжӹн, кӹзӹтшӹ лелӹ корны гишӓн цештон попа.

Теве ӹнде ӓвӓ халык пачышты, олен ашкедшӹ халык лошты ашкедеш; тыргыжланыдеок олен кешӹ, анзыкыла ладнан анжышы, пӹтӓртӹшӹжӹ махань лишӓшлык — тӹдӹм анзыцок пӓлен ашкедшӹ эдемвлӓ лошты кеӓ. Кеӓт, дӓ ӹнянӹн олен шайыштыт:

— Ик рота школа доны шалга, весӹ — фабрика доны.

— Губернатор толын...

— Лачок?

— Ӹшке сӹнзӓэмдонок ужым,— толын!

Тӓгӱ ӓнят, сусун вырсалтен колтыш дӓ, маньы:

— Хыть мам ман — мӓгыцнӓ лӱдӓш тӹнгӓлӹнӹт! Войскажат, губернаторжат...

— Туанвлӓэм! — ӓвӓжӹн шӱмӹштӹжӹ шиэш.

Шамаквлӓ тӹдӹн йӹржы ӱштӹн шактат. Ӓвӓ чӹньрӓк ашкедӓш тӹнгӓльӹ, ти эдемвлӓ гӹц карангмыжы шон колтыш, нинӹм — ялахайын ашкедшывлӓм эртӓшӹжӓт куштылгы.

Трӱк, халыкын анзыл рядывлӓ тервен миэн тӹкнымлӓ цилӓн мыгедӓлт кевӹ дӓ, халык шайыкыла цӓкнен колтыш. Мырым юкат лоэштӓрӓлт кемӹлӓ чучы дӓ вара чӹнь дӓ когонрак мӱгӹрӓш тӹнгӓльӹ. Юк эчеӓт ӱгӹц вален кеш,

шайыкыла цäкнäш тӹнгäльӹ. Иктӹ паштек весӹ, юквлä хор гӹц ямын миäт, мырымашым тошты ганьышкок лӱлтäл колташ, анзыкы тӹдӹм шӹкäл колташ цацышы пасна юквлä шактат:

Вставай, подымайся, рабочий народ,
Иди на врага, люд голодный!..

Ти мырын ӱжмäштӹжӹ пыток цаткыды ӹнянӹмäш ӹнде ак шакты, тӹдӹн вäреш лӱдмäш веле шактымла чучеш.

Нимат ужтеок, анзылны ма лиäлтмӹм пäлӹдеок, халыкым шӹкедӹл, äвä анзыкыла чӹнь пыраш тӹнгäльӹ. Тидӹ вашtареш эдемвлä цäкнät: кыдыжы вуйым кымык ӹштенӹт дä шӹдӹн анжат, кыдыжы тама самыньым ӹштӹшӹ гань йӹрäлтät, кыдыжы мыскылымла шишкат. Äвä нӹнӹн лицäштӹм ойхын анжа, тӹдӹн сӹнзäжӹ тамам сарвалымла, тагыш ӱжмӹлä анжа...

— Тäнгвлä! — Павелын юкшы шактен колтыш.— Салтаквлä — мä ганьна эдемок ылыт. Нӹнӹ мämнäм ак тӹкäлеп. Ма гишäн мämнäм шиäш? Цилäлäн керäл правда верц шалгымы гишäн ма? Вет ти правдажы нӹнӹлäнät келеш. Кӹзӹт эче тидӹм нӹнӹ ак ынгылеп, дä шукеш агыл, нӹнӹ мä сагана йӹгӹреок шагалыт, кравымаш дä пушмаш знамя паштек агыл — мämнäн свобода знамяна паштек кеäш тӹнгäлӹт. Мämнäн правданам нӹнӹ йӹлерäк ынгылышты манын, мä анзыкыла кешäшлык ылына. Анзыкы, тäнгвлä! Плоток анзыкы!

Павелын юкшы воздухышты пингӹдӹн шакта, шамаквлäжӹ рашкыдын дä ынгылдарымла шактат; тӹнге гӹнят, халык шäлäнä, эдемвлä шалахайыш, вургымлашкы иктӹ паштек весӹ карангыт, томавлä докы кеät, завор сага тӹкӹлäлт кодыт. Ӹнде ти халык цуца ишкӹ гань лин шӹнзӹ, ишкӹ мычашыжок Павел ылеш, тӹдӹн вуй мычаштыжы рабочий народын якшар знамяжы выльгыжеш. Ти халыкок, шим кек статяшкат эче миä,— шылдырвлäжӹм кымдан шäрäлтен шӹнденät, кӹньӹл кен, вуйта чонгештäш йämдӹлен шӹнден, Павелжы тӹдӹн нержӹ ылеш.

Олицä пӹтӹмäштӹ—äвä ужы—площадьыш лäкмӹ корным äрен шӹнденät, лицäдӹмӹ гань, эдем стеня шалга. Цилäштӹн пулш вӹлнӹ вӹцкӹж штыквлä йолгыжыт. Ти юкты-

мы, тӓрванӹдӹмӹ стеня дорц рабочийвлӓ докы тамахань лӱдӹш толеш, тӹдӹ ӓвӓ вӹкӓт толеш дӓ шӱмӹшкӹжок керӹлтеш.

Ӓвӓ шайыкылажы анжальы дӓ ужеш,— лёшӓнгӹ олицӓм темӹш халык вӓрӹштӹжок токтымактыл шалга дӓ знамядон айырлен кешӹ эдемвлӓ паштек анжа. Нӹнӹ паштек таманяр

лу эдем эче кевӹ дӓ, ашкыл нӓлмӹ йӹдеок, кӱ гӹнят ӧрдӹшкӹ тӹргештен карангеш, олицӓ покшалныш корныжы тылеш вуйта кален шӹндӹмӓт, ял пындашым йылата.

— Падет произвол...

Федян мырым юкшы шакта...

— И восстанет народ!..

Ӹнянӹн дӓ лӱдӹктен тӹдӹн юкыш силан мол юквлӓ пижӹт.

Икладын тӧр шактышы мыры юк лошток олен попымы шамаквлӓ шакташ тӹнгӓлевӹ:

— Камандывая...

— На руку! — чӹнь сӹгӹрӓлмӹ юк анзылны шактен колтыш.

Воздухышты штыквлӓ йыл-йол кайын колтевӹ дӓ, знамя ваштареш виктӓлт шӹнзевӹ.

— Ма-арш! — шактен колтыш.

Ӓвӓ, сӹнзӓжӹм пытят ак ӹштӹ, анжа. Салтаквлӓ тӓрвӓнен кевӹ, ши гань йӹлгӹжшӹ, шоэ шерге пӱлӓ кайшы вурсын штыквлӓм анзыкышты виктен, олицӓ кымдыкеш нӧ̈нӧ̈ толаш тӧ̈нгӓлевӹ. Кужынрак ашкылтен, ӓвӓ эргӹжӹ лишӓнрӓк шагалы, дӓ ужы: Андрей Павел анзык мишӓт, ӹшке кужы кӓпшӹдон тӧ̈дӧ̈м ӓрен шӧ̈ндӧ̈ш.

— Мӧ̈нь тӧрешем ашкед, тӓнг!— Павел сӹгӹрӓл колтыш.

Якшар знамян эдемвлӓ седок анзыкыла ашкедӧ̈т, дӓ луды эдемвлӓн ныгыды цепшӧ̈т тенгеок лишемеш.

Ӓвӓ ӹшке шайылныжы кыргыжшывлӓн ял юкыштым колеш. Лӱдшӹ, тыргыжланышы юквлӓ саслат:

— Шӓлӓнӧ̈док!..

— Власов, кыргыж!..

— Павел, ӓлок мӧ̈нгеш!

— Павел, знамям шу! — Весовщиков келесӧ̈ш. — Каи тишкӹ, мӧ̈нь таем!

Тӧ̈дӧ̈ знамя пандым роалтыш дӓ, знамяжы шайыкыла лывшалт кеш.

— Каранг! — Павел сӹгӹрӓл колтыш.

Николай кидшӧ̈м, йылатен колтым гань, шывшыл нӓльӹ. Мыры юк цӓрнӧ̈ш. Эдемвлӓ Павелым ӓрен шагалевӹ дӓ Павел мӧ̈нгешок анзыкыла лӓктӧ̈. Тыр лин колтыш; трӱк, икӓнӓшток тагышец кӱшӧ̈ц вуйта валышат, ире пӹллӓ, халыкым левед шӧ̈ндӧ̈ш.

Знамя лӹвӓлнӧ̈ коклы эдем гӧ̈ц утла агыл шалгат, кеш— нӧ̈нӧ̈ пингӧ̈дӧ̈н шалгат, нӧ̈нӧ̈н верц лӱдмӧ̈ шамдон ӓвӓм токышты шывшыт, дӓ ынгылен кердтӧ̈мӓшдон тамам келесӧ̈ктӓш тергӓт...

— Поручик, тӧ̈дӧ̈ гӧ̈ц нӓл тидӧ̈м! — кужы тьотян икладын попымы юкшы шактыш.

Кидшӧ̈м лӱлтӓл, знамя вӧ̈кӧ̈ тидӧ̈ анжыктыш.

Павел докы изи офицер кыргыж миш, кидшӧ̈дон знамя пандеш кечӓлтӧ̈ дӓ сӹгӹрӓл колтыш:

— Шу!

— Кидетӧ̈м нӓл! — Павел чӧ̈нь сӹгӹрӓл колтыш.

Якшар знамя кок век лывшалт, цӧ̈тӧ̈рӓлт кеш, дӓ эчеӓт тӧрӧ̈к шагальы,— офицер ӧрдӧ̈ш тӧ̈ргештӧ̈ш дӓ вален шӧ̈нзӧ̈. Ӓвӓ анзыц, кормештен шӧ̈ндӧ̈мӧ̈ кидшӧ̈м виктен, Николай эртен кеш.

— Нинӹм нӓлӓш! — ялжым ташкал, тьотя сӹгӹрӓльӹ.

Таманяр салтак янзык лӓктӹн шагалевӹ. Нӹнӹн логӹц иктӹ прикладдон ӹштӹлтӓрен колтыш,— знамя цӹтӹрӓлт кеш, ӱлӹкӹрӓк лин дӓ салтаквлӓ лоэш ямы.

— Эх! — тӓгӱ ойхын сӹгӹрӓл колтыш.

Ӓвӓ, зверь урмыжмыла, сӹгӹрӓл колтыш. Тӹдӹн ваштареш салтаквлӓ логӹц Павелын раскыды юкшы шактыш:

— Цевер ӓви! Цевер, туан ӓвием!..

— Живой! Ӓшӹндӓрӹш! — ӓвӓн шӱмӹштӹжӹ кок гӓнӓ севӓл колтыш.

— Цевер, ӓвиэм!

Ял парня мычан шагал, кидшӹм шалалтыл, ӓвӓ нӹнӹм ужаш цацыш дӓ, салтаквлӓ логӹц Андрейын йӹргешкӹ лицӓжӹм веле ужы,— тӹдӹ йӹрӓ, ӓвӓлӓн кымалеш:

— Эх, туанвлӓэм... Андрюша!.. Паша!.. — ӓвӓ сасла.

— Цевер кодта тӓнгвлӓ! — салтаквлӓ логӹц сӹгӹрӓл колтевӹ.

Нӹнӹлӓн ваштарешӹштӹ шукы пачаш эхо шактен колтыш. Тӹ эхо окнявлӓ гӹц, тагышецӹн, левӓш вӹлец шактыш.

Максим Горькый.

Словарь.

Крамо́льниквлӓ — царизм дӓ капиталистический строй ваштареш кредӓлшӹ революционервлӓм царский власть тенге манын.

Башибузу́ки — кравышвлӓ, разбойниквлӓ.

Ядмашвлӓ.

1. Ти произведеништӹ махань событим сирен анжыктымы? Рабочийвлӓ тидӹлӓн кыце йӓмдӹлӓлтӹнӹт? Полици мам ӹштен?

2. Олицӓштӹ Павел, Андрей, Весовщиков махань речьӹм попенӹт? Нинӹн речьӹштӹм лыдын пуда.

3. Рабочийвлӓн пасна попымывлӓ вӹлец рабочийвлӓн пӓшӓ условишты гишӓн махань выводвлӓм ӹштен кердӹдӓ?

4. Павелын вожак ылмы чертавлӓжӹм келесӹдӓ. Произведеништы ти гишӓн сирӹмӹм лыдын анжыктыда.

5. Горькый офицерым кыцелӓ сирен анжыктен? Произведеништы ти вӓрӹм лыдта.

6. Горькый махань класс велнӹ шалга?

7. „Кравымаш дӓ пуштмаш знамядон“ агыл, „свобода знамядон“ салтаквлӓ Павелвлӓ дӓ Андрейвлӓ сага иквӓреш кынам кенӹт?

8. Кӹзӹтшӹ веремӓштӹш Первый май праздникеш лозунгвлӓм сирӹдӓ.

Москвашты, Красный площадьышты Первый май демонстраци.

Упражненивлӓ.

1. Ошалгы кловой пӹлгомышты ошы дӓ розвый пӹл лаштыквлӓ, **гудок саслым юкеш лӱдӹн колтышы кого кеквлӓ гань, чонгештӓт.**

Пӧчӹж гӹц вӹдӹм непцӹртен лыкмылаок мӓгӹцнӓ вӹрӹм шывшыт! — манмы шамаквлӓ эдемвлӓн вуйышкы вилӹт.

Тӓнгӓштӓрӹмӓшвлӓм айырымы. „Первый май" рассказышты техень тӓнгӓштырӹмӓн примервлӓм эче кок-кымытым мода дӓ сирен нӓлдӓ.

2. Ӹлӹмӓш **шолаш тӹнгӓлӹн.**

Гудок, молнамшы ганьок тергӹмлӓ, **чӹнь саслаш тӹнгӓльӹ. Сусун мадын,** окняшкы аяр анжа.

Переносный значенян шамаквлӓм тиштӹ ыдыралмы. Произведеништы техень примервлӓм иктӓ кымытым ӓль вӹзӹтӹм мода дӓ сирен нӓлдӓ.

Школышты, олицӓштӹ, клубышты, тоныда Первый май праздник кыце эртен, сирӹдӓ.

Ӓвшӓтвлӓ.

Мӓ — ӓвшӓтвлӓ, шӱлӹшнӓ сӓмӹрӹк,
Мӓ цӓшӓн сравачым таптенӓ.
Лелӹ молотна, кӱшкӹ кузы,
Вурсым сирпӹн тӹнь севӓл!
Мӓ народлан корным шӱдӹнӓ,
Родинылан цӓшӓн ӹлӹмӓшӹм ӹштенӓ...
Сӧрӹмӹ свободам вацакешнӓ
Шокшы тылдон мӓ калена.
Вот каждый севӓлмӹ паштек
Пӹцкемӹш шӧрлӓ, пӹцкемӹш пӹтӓ,
Солавлӓ йӹде, ныр кымдыкеш
Мутялтшы народ кӹньӹлеш.
Шукеш агыл — тыл салыман
Когон лӹмлӹ бой лиэш,
Земля вӹлец проклятый врагвлӓм
Цилӓштӹм ӹштӹл шуэнӓ.
Грозный молот, кӱшкӹ кузы,
Вурсым сирпӹн тӹнь севӓл!
Мӓ — ӓвшӓтвлӓ, шӱлӹшнӓ сӓмӹрӹк,
Мӓ цӓшӓн сравачым таптенӓ.

Ф. С. Шкулев.

Ядмашвлӓ.

1. Кӱвлӓ гишӓн ти мырым сирӹмӹ?

2. Махань цӓш гишӓн, соты корны гишӓн ти стихотвореништы попалтеш?

3. **Когон лӹмлӹ бой лиэш,** — манмы шамаквлӓ мам пӓлдӹртӓт?

4. Махань **проклятый врагвлӓ** гишӓн тиштӹ попалтеш?

5. **Мутялтшы народ кӹньӹлеш,** — манмы шамаквлӓм кыце ынгылымла?

6. Ти стихотворени Великий пролетарский революци якте сирӹмӹ ылеш манын, стихотвореништыш шамаквлӓ мычыц ынгылдарен пуда.

Рабочий май.

Стучем, стучем мӹнь молотдон,
Сӓртем, сӓртем трува ломдон,
Тидӹн юкшы шӓрлен кеӓ
Воздух мычкы, дӓ пӧртӹш пыра.
Мӹнь кайыцдон пиш пӹчкедем
Кӹртнин пӹсӹ тӹржӹмок,
Кыйыр паштек кыйыр лӓктеш
Мӹньӹн кидем лӹвӓцок.
Тӱнӹш ӱштӹ эртӹм паштек
Тенгеок вет пӓшӓ кеӓ.
Ой, кынары май вӹд лаксы —
Кловой цинкы лаштыквлӓ!
Кого юкын патькыш патька
Шотке шимӹ юк ганьок!
Пецкӓ вӹкӹ дӓ ведрӓшкӹ
Тьорге тьорга утлаок!

В. В. Казин.

Кидеш тымдымы йӱксӹ.

Ирокок вет
Мӹньӹн ембӹл —
Кидеш тымдым мӹньӹн йӱксем,
Талаштарен,
Юкым ӹштен
Рекӓн корныш мӹнь колталтем.
Иок, иок,
Талашалок
Рекӓн каштра ӹрдӹ мыч.
Ыдыралок,
Ягылталок
Тӹнь кыйырым шукым лык.
Йӱксӹ йога
А кыйыржы —
Водопадын шонгла шолеш,
Йӱксӹ йога
Ош шонг лошты,
Вален кеӓ пиш вет иэш.

В. В. Казин.

Упражненивлӓ.

1. Пӹтӓриш стихотвореним сирен нӓлдӓ дӓ вес семӹнь келесен сирӹмӹ шамаквлӓм лӹвӓц ыдыралда.

2. „Кидеш тымдымы йӱксӹ“ заглавим кӹце ынгылымла?

3. Кокшы стихотвореним сирен нӓлдӓ дӓ „Кидӹштӹш йӱксӹн“ движенижым ынгылдарышы шамаквлӓм лӹвӓц ыдыралда.

Революци анзыц[1].

I.

Мӹньӹн ӓтям 12-шы Сибирский стрелковый полкыштыш салтак ылын. Ти полк германский фронтыштыш рижский участкышты шалген.

Мӹнь реальный училшын второй классышты тыменьӹнӓм. Мӹньӹн ӓвӓм, фельдшерица, соок шӓшӓштӹ ылешӓт, мӹнь ӹшкедурешемок кушкынам.

Икӓнӓ, сентябрь тӹлзӹн, мӹньдонем ик классышты тыменьшӹ Федя вады яктеок мӓ донына шӹнзӹш. Мӓ тӹдӹ дон коктын урокым тымень шӹнзӹшнӓ.

Мӓ урокнам пӹтӓрӹшнӓ веле, Федя токыжы кыргыжаш манын, книгӓвлӓм дӓ тетрадьвлӓм поген шоктышат, трӱк ваштыр гань юр юраш тӹнгӓльӹ, мӹнь, сад велнӹш окням чӱчӓш манын кыргыжым.

Мардежеш земля вӹлец кукшы ӹлӹштӓшвлӓ аранок кузен кевӹ; таманяр кого юр патькалтыш лицӓшкем шӓпнӓлт кевӹ. Мӹнь пел окняжым труднанок чӱчӹм дӓ вес пелжӹм чӱчӓш манын вуем тӱгӹ лыктымат, трӱк окня анзыкы кого шун маклака толын вазы.

„Ну и мардеж,— манын шаналтышым,— тенге гӹнь, цилӓ пушӓнгӹм тодын кода.

Федядон шӹнзӹмнӓ комнытышкы толмыкем, мӹнь Федялан келесӹшӹм:

— Пиш кого мардеж. Тӹнь кеӓш шагалынат? Юр кыце кӹшкӓ. Анжал доко, махань шун маклакам мардеж окняшкы намал канден.

Федя ӹняӊӹде анжальы.

— Тӹнь мам алталет? Техень маклакам мардеж шуэн кердеш райзы?

— Ну, вот эче,— мӹнь обижаялт колтышым.— Мӹнь

---

[1] А. П. Гайдарын „Школа“ лӹмӓн книгӓ гӹц нӓлмӹ.

тылат попемыш: окням чучаш веле тынгальым, шун маклака окня анзык рушток толын вазы.

Мынь шун маклака выкы анжальым. Лачокшымат иктажы йори шуте вал?— манам. Тышакенок мынь шаналтышымат, келесышым:

— Такеш веле! Ку вара кышка? Техень верман ку вара садышты каштеш? Конечно, мардеж.

Авам вес кыдежыштыы ырген шынза. Шыжарем амала. Федя тонына эчеат иктa пел цаш шынзыш. Пылгом иреэмы. Начкы окня вашт кыдежышкы тылзы анжальы, мардеж тырлаш тынгальы.

— Ну, мынь кыргыжам,— Федя келесыш.

— Кеок. Паштекет амаса кыл пишташ мынь ам ке. Тынь амасам чыньрак веле чуч, сыравач ышкеок сыралалтеш.

Федя картузыжым чиальы, книгавлажым, ынжыштыы нореп манын, понгышкыжы керылят, кеш. Амаса лучок чучылтмым мынь кольым.

Мынь ботинкым кыдашаш тынгальым, амалаш вазаш лим. Седырашкы анжальымат, Федя кенвазымы да монден кодымы тетрадьым ужым. Ти тетрадеш ма задачвлам самой решенна ыльы.

„Вот,— мынь шаналтышым,— иргодым алгебра пытариш урок ылеш ... Кычалаш тынгалеш. Сагаэм налаш келеш".

Выргемем кыдаш шушымат, одеял лывак пырен вазым. Сарналат эче шым шокты анзыл кыдежыштыы звонок юк шактен колтыш.

— Ку вара эче толеш?— цудеен колтышы авам яды.— Атят дорц телеграмма моло агыл вара? .. Агыл, почтальон амаса кылым чынь шывшеш. Йа, кеай, пачай.

— Ави, мынь кыдаш вазынам. Тидыы почтальон агыл, Федя векат, тыдыы керал тетрадьшым монден коден да корнышты ашындарен колтен сай.

— Вот эче, аль ирок пырен ак керд? Кышты вара тетрадьшы?

Авам тетрадьым нальы, цара ялешыжы туфльым чишат, кеш.

Туфлыжы ташкалтышеш тьовыштке мырымым мынь колам. Замок юк шолт шактыш. Тышакок ульц олен сыгырал колтымы юк шактен колтыш. Мынь кыньыл кешым.

Мӹнь пӹтӓри ӓвӓм вӹк разбойниквлӓ кечӓлтӹнӹт манын шаналтышым, стӧл вӹлец пӧдсвечникым роалтышымат, окням пыдыртен шуэн, олицӓ кымдыкеш саслаш тӹнгӓлнем ылыы. Тӹнге гӹнят, ӱлнӹ тӓ ваштылмы юк, тӓ шывшалмы юк шактен колтыш, сусун пӹжге попат. Вара кӱшкӹлӓ кузышы кок эдемӹн ял юкышты шакташ тӹнгӓльӹ.

Амаса пачылт кешӓт, мӹнь кӧргӹ тыгыр-ялашдонок дӓ подсвечник кидӓнок кравать сага пӹзӹрген шӹнзӹм.

Амаса доны, сӹнзӓвӹдӓн, счастливый дӓ ваштылшы ӓвӓм шалгалта, ӓвӓм сагажы — кушкын шӹцшӹ пандашан, шунеш льӓвӹрген шӹцшӹ, шӹртӹ дӓнгӹнь нӧрӹшӹ, мӹлӓм сек шергӓкӓн ылшы салтак — ӓтям шалгалта.

Икӓнӓ тӹргештенок мӹнь ӓтямӹн пангырген шӹцшӹ кидӹштӹжӹ лим.

Стеня шайылны, юкеш шижӹлдӓлшӹ шыжарем кравать-ышты тӓрвӓнӹлӓш тӹнгӓльӹ. Мӹнь токыжы кыргыжын кӹньӹлтӹнем ылят, ӓтям мӹньӹм цӓрӹш, изирӓк юкын мӹлӓм келесӹш:

— Борис, ак кел ... ит кӹньӹлтӹ ... дӓ когон идӓ ружгы.

Тӹ лошток ӓвӓм докыла сӓрнӓл шагальы:

— Варюша, ӹдӹрнӓ кӹньӹлмӹкӓт, мӹнь толмем ит келесӹ. Амалыжыш. Ти ким кечеш тидӹм кыш вӓл колтымла?

Ӓвӓм келесӹш:

— Иргодым ирокок Ивановскишкы мӓ тидӹм колтенӓ. Тагынамшенок папажы докы кенежӹ ылыы. Пӹлгомышты пӹлвлӓ шӧрленӹт векӓт. Борис ирокок тидӹм нӓнген кода. Дӓ тӹнь, Алеша, пӹжген ит попы, тидӹ пӹц амала вет. Кынамжы мӹнь докем йыдым больница гӹц толыт, седӹндон тидӹ привикнен.

Мӹнь ышмам кӓрен шуэнӓмӓт шалгем, колмемлӓнӓт ӹнянен ам керд.

Кеце?.. Изи Танюшым, кӓнӓлтӓш толшы ӓтямӹм ӹнжӹ уж манын, ирокок папам докы колтынештӹ. Тидӹ ма вара техень? Малын келеш?..

— Боря! — ӓвӓм мӹлӓм келесӹш. — Тӹнь мӹньӹн кӹдежешем вазат, ирок, иктӓ куд цӓшӹн Танюшам папат докы нӓнген кодет... Ӓтям толын манын, тӹштӹ иктӹлӓнӓт ит попы.

Мӹнь ӓтям вӹкӹ анжальым. Тӹдӹ мӹньӹм цаткыдын элтӓлен шӹндӹш, тамам келесӹнежӹ ыльы дӓ тидӹн вӓрешӹжӹ эче цатырак элтӓлӹшӓт, юкымат ӹш лык.

Мӹнь ӓвӓмӹн краватеш вазым, ӓтям дон ӓвӓм столовыеш кодевӓт, амасам чӱчевӹ. Шукы веремӓ мӹнь амален кен шӹм керд. Ик покан, вес покан, сӓрнӓлӓм, вӹцлӹ якте, шӱдӹ якте лыдам, эчеӓт ом ак шо.

Вуйыштем тамахань шанымаш ли. Ма лиӓлтмӓшвлӓ гишӓн шанаш, тӹнгӓлмӹкем, тӹнӓмок ваштарешлӓ шанымашвлӓ лиӓш тӹнгӓлӹт дӓ йӧндӹмӓш шанымашвлӓ иктӹ паштек весӹ вуйышкы пырат. Каруселььшты шукы сӓрнен шӹндӹмӹкӹ вуйым пӹзӹртӹмлӓок кӹзӹт пӹлӹш тӹнг дорц олен пӹзӹртӓш тӹнгӓльӹ.

Йӹд шукы лимӹкӹ веле амален кешӹм. Йочыр шактымы юкеш шижӹн колтышым. Чӱктӹм сарта кидӓн ӓтям кӹдежӹшкӹ пырыш.

Мӹнь пыйырт сӹнзӓэм пачым. Ӓтям кемтеок ыльы. Цылка яла олен ашкедӹн, Танюшан кравать докы мишӓт, сартажым валтыш. Амалышы ӹдӹржӹн ошалгы сары ӱпшӹм дӓ сары лицӓжӹм иктӓ кым минут анжен шалгыш. Вара тӹдӹн докы пӱгӹнӹш Ӓтямӹн кок чувствы кредӓлӹт: ӹдӹржӹм ласкайымы шомаш дӓ кӹнӹлтӹмӓш гӹц шеклӓнӹмӓш. Кокшыжок вӹлӓн ли. Пӹсӹн кӹньӹл шагальы, сӓрнӓльӹ дӓ лӓктӹ.

Амаса эче икӓнӓ йочыр шактыш дӓ кӹдежӹштӹ пӹцкемӹш ли.

II.

Шӹм цӓшӹм севӓльӹ. Мӹнь сӹнзӓэм пачым. Окня тӱнӹшӹ кугин сары ӹлӹштӓшвлӓжӹ логӹц кечӹ тӹылге каеш. Мӹнь пӹсӹн выргемӹм чишӹм дӓ вес кӹдежӹш анжальым. Тӹштӹ амалат. Амасам чӱчӹлдӓльӹмӓт, шыжарем кӹньӹлтӓш тӹнгӓльӹм.

— Ӓвӓмжӹ кышты?—манын тӹдӹ яды, пуста кравать вӹкӹ анжен, шӹнзӓжӹм пӹшкеш.

— Ӓвӓмӹм больницыш шӱденӹт. Ӓвӓм кемӹжӹ годым, тӹньӹм папам докы хыналаш нӓнгеӓш шӱдӹш.

Шыжарем ваштыл колтыш дӓ мӹлӓм парнӓжым цӹтӹртен анжыктыш.

— Ой, алталет, Боря! Папам тенгечӹ веле мӹньӹм шӱден ылыы, ӓвӓм ӹш колты.

— Тенгечы колтыде, тагачы колта. Чи йылерäк... Анжал, махань яжо игечы... Папам тыньым тагачы шыргышкы пызылмы погаш нангеä.

Ам алталы манын ынянышäт, шыжарем пысын кыньыл кеш, чиктäш палшымем лошты попалтыш:

— Тынге гынь, äвäм ынде колта? Ой, äвäм шанымашыжым вашталта гынь, мынь пиш яратем.

Шыжарем кравать гыц тыргештышät, амаса докы кыргыжы.

— Боря, амасам пачай. Тышты оголышты мыньын савыцем дä коляскем киät.

Мынь тидым мынгеш нангешымät краватеш шындышым.

— Тышкы кеäш ак ли, Танюша, тышты пäлыдым кугуза амала. Вадеш толын. Мынь ышкеок савыцедым кандем,— маньым.

— Махань кугуза?— шыжарем яды.— Икечшы ганьы?

— Ане, икечшы ганьы.

— Пу ялан?

— Агыл, кыртни ялан.

— Ой, Боря! Кыртни яланым мынь эче нигнамат ужтелам. Шелык вашт каи анжалам, о-о-олен. Мынь ял парня мычкы кеем.

— Анжалам вот мынь! Тырын шынзы.

Кыдежышкы олен кешымät, савыцым кандышым.

— Коляскыжы?

— Шанен лыктат эче, малын коляскыжым нангемылä? Тышты Егор кугуза лачокшы араваэшок тыньым катая. Ивановскишкы кемы корны Тешь рекä тыр мычкы кеä. Шыжарем анзыц кыргыжеш, минут йыдеок то сäвым луктäлäш, то выдышты шувыльталтышы комбывлäм анжалаш, то эче иктä-мам анжалалаш шагалеш. Мынь шайыцынжы олен ашкедäм. Ирокшы йонгата, шыжышы саралгы ыжар ныржы дä кытäш лыкмы вольыкын йынгыл юкшы—тидывлä цилäок мыньым латнагдарат.

Кызыт ынде, йыдым мыньым ясыландарышы шанымаш вуешем пингыдынок шынзын шон, дä мынь ти шанымаш гыц карангашыжат ам цацы.

Окня анзыкы шумы шун маклакам мынь äшындäрен колтышым. Пäлымäн, тыдым мардеж шуте. Важ ярелä пижын шыцшы техень шун маклакам кыце вара мардеж йыран гыц тарвал лыктын кердын? Мыньым шижтäраш манын, тидым

ätям шуэн. Федя торцем кен колтымым вычен, тидӹ ätям юрышты, штурма годым шӹнзен. Шыжарем ӹнжӹ уж манын тидӹ шанен, вет шыжаремжӹ изи ылеш, ätям толмы гишäн келесен кердеш... Отпускыш толшы салтаквлä иктӹн гӹцät ак шӹлеп... Коктелä шанымаш лин ак керд — ätям дезертир ылеш.

Мӹнгеш толшылаэм мӹнь училшыштыш инспектордон вäш лин шагальым.

— Гориков,— тӹдӹ строгын келесӹш,— тидӹ эче ма техень?.. Малын тӹнь урок веремäн школышты ат ыл?

— Мӹнь хвораем,—манын, келесӹшӹм, техень ответын йӧнтӹмӹ ылмыжым шаналтенät шӹм шокты.

— Хворает? — инспектор сäрäл яды. — Мам такешӹм понгат! Хворойвлä тонышты киät, олицä мычкы ак кашеп.

— Мӹнь хвораем,— манын мӹнь турнан келесӹшӹм,— дä мӹньӹн температура.

— Кыждый эдемӹнок температура,—тӹдӹ шӹдӹн маньы.

— Такешӹм шанаш ак кел, äл сагаэм школышкы...

„Вот тык на!—Хвораем манынжы малын алтален пушым. Школышты ылтымемӹн лачокшы причиныжым келесӹдеок, ӹнянäш лимӹм иктä-мам весӹм шанен лыктын ам керд ыльы гыце?“

Шонгы тьотя, училшыштыш — доктор, лепкäэм кычалят температурым висӹдеок келесӹш:

— Ялахай ылмашдон хворая. Лекарство вäреш поведеним нӹлӹтӹм шӹндäш дä урок эртӹмӹкӹ кок цäшеш обедте кодаш келеш.

Инспекторжы, учоный аптекарь ганьок, ти рецептым ярыктыш. Семен оролым сӹгӹрäлят, мӹньӹм классышкы нängеäш шӱдӹш.

Ти кечӹн ик эксӹк паштек вес эксӹк лиäлтӹ.

Классыш пырышӹм веле, немка Эльза Францисковна Торопыгин гӹц ядышт пӹтäрӹш дä урок годым пырымем ӹш яратат, келесӹш:

— Гориков, коммен зи хер[1]! Тетрадедым кадай.

— Мӹнь тетрадьым монден коденäм. Эльза Францисковна, урокым цилä йämдӹленäм, книгävлäм дä тетрадьвлäм веле монден коденäм. Перемен годым мӹнь кандем.

---

[1] Тол тишкӹ.

— Цилӓ книгӓм дӓ цилӓ тетрадьым кыце вара монден кодаш лиэш!— немка шӹдешкен келесӹш.— Тӹнь мондыделат, тӹнь алталет. Ти гишӓн урок пӹтӹмӹк ик цӓшеш кодат.

— Эльза Францисковна,— мӹнь орланен келесӹшӹм,— мӹньӹм тӹтеӓт инспектор тагачы кок цӓшеш коден. Эче ик цӓшӹжӹ кышкы вара? Ма, йыд яктеок мӹлӓм шӹнзӹмлӓ ма?

Тенге келесӹмӓшешем учительница немец йӹлмӹдон кужы шаям келесӹш, ялахайланымашым дӓ алталымашым наказаш келеш манмым мӹнь изиш ынгылышым дӓ кымшы цӓшӹм мӹлӓм шӹнзӓш вӓрештмӹм яжонок ынгылышым.

Перемен годым токем Федя тольы.

— Тӹнь ма вара книгӓтеок ылат, дӓ классышкы малын тӹньӹм Семен кандыш?

Тамам ӓнят алтален пушым доко.

Географи урок годым, остатка урок ылы, мӹнь пеле амалышы ганьы шӹнзӹшӹм. Учитель мам попыш, тӹдылӓн мам отвечаевӹ — пылӹшӹшкем нимат ӹш пыры, звонок юк шактен колтымыкы веле шижӹн колтышым.

Дежурный молитвам лыды. Парта левӓшвлӓм лучке мырыктен, ӹрвезӹвлӓ иктӹ паштек весӹ амаса тӱгӹ лӓктевӹ. Класс охыремӹ. Мӹнь ӹшкетемок кодым.

„Роквашт кемӓ,— манын мӹнь шаналтышым,— эче кым цӓш... тонына ӓтям, цилӓ тамахань йывырт ылмы годым кым цӓш.“

Мӹнь ӱлӹк валышым. Тӹштӹ, учительски доны, кужы, ӓнгӹсӹр дӓ лык кӹзӹдон пӹчкеден шӹндӹмӹ олманга шӹнзӓ. Тӹштӹ кымытын шӹнзӓтӓт уш. Иктӹ первый классыштышы, тӓнгжӹ вӹкӹ пырын шӹндӹмӹ пумага маклакам шуэн шелӹнӓт кодымы ылеш, весӹжӹ — шиэдӓлмӹ гишӓн, кымшыжы — ма гишӓн ам ӓшӹндӓрӹ.

Мӹнь олмангаэш шӹнзӹмӓт, шанаш тӹнгӓльӹм. Мӓ лишӹцнӓ, сыравачдон цонгырген, оролы Семен эртен кеш.

Веремӓн-веремӓн наказымвлӓм анжалшы, дежурный надзиратель лӓктӹ дӓ ялахайын омештӓлят, мӹнгеш кеш.

Мӹнь олен кӹньӹльӹмӓт, учительскин амаса гӹц цӓшӹм анжальым. Ма вара? Цилӓжӓт пел цӓш веле эртен, мӹнь цӓш нӓрӹ шӹнзем машанышым.

Трӱк ышышкем худа шанымаш пырыш.

„Тидӹ ма вара лачокшымат? Мӹнь шолы ам ыл, мӹ-

ньӹм иктӓт ак оролеп. Тонына ӓтям, тӹдӹм кок и ужтелам дӓ кӹзӹт ӹнде техенъ йывырт ылмашты ужшашлык ылам. Мӹньжӹ, инспекторын дӓ немкын вуйышкышты техень ыш пыренӓт веле, арестант гань тиштӹ шӹнзӹшӓшлык ылам".

Мӹнь кӹньӹл шагальым, дӓ тӹшӓкенок шеклӓнен колтышым. Кодымы ылмы вӹлецок кен колтымаш — мӓ донына школыштыш сек кого преступлени ылеш.

„Уке, вычалам," — манын решӹшӹм дӓ олманга докы кешӹм.

Тенге гӹнят, мӹнь когон шӹдешкен колтышым, „Соикток вет, — мӹнь шаналтышым, — тӹве ӓтям фронт гӹц шӹлӹн .. — мӹнь мыскылен йӹрӓлтӹшӹм, — мӹньжӹ тишец кеӓш лӱдам".

Мӹнь вешалкы докы кыргыжым, шинелем пелек-турек шынгальым, дӓ амасам лучок чӱчӹн коден, олицӓшкӹ кыргыж лӓктӹм.

III.

Тӹ вадын ӓтям шукым мӹлӓм ынгылдараш цацыш.

— Ӓтй, — мӹнь ядым, — фронт гӹц шӹлмет анзыцын тӹнь вет смелый ылынат, тӹнь вет лӱдӹн шӹлтелат?

— Мӹнь кӹзӹтӓт лӱдшӹ ам ыл. — Ӓтям ладнан келесӹш. Мӹньжӹ окня докыла вуем сӓрӓльӹмӓт, цӹтӹрӓл колтышым.

Олицӓ вес велдон мӓмнӓн томана докы полицейский толеш. Олен ашкедеш. Олицӓ покшакы шоат, вургымла векӹ сӓрнӓльӹ, мостовой мычкы пазар площадьыш ашкедӹ.

— Тидӹ... токына агыл... — мӹнь паснан-паснан, слогдон келесӹм ганьракок, маньым дӓ шӹрен шӱлӓш тӹнгӓльӹм.

Иргод кечӹн вадешӹжӹ ӓтям мӹлӓм попа:

— Боря, тагачы-иргодым токыда хынавлӓ толын кердӹт. Пингӹдӹн кычы. Ужат тӹнь мӹньӹн махань кого ылат. Мӹнь гишӓнем школышты тӹлӓт яжо ак ли гӹнь, цилӓ вӹк шӹвӓл дӓ нима гӹцӓт ит лӱд. Йӹрӹм-йӹр малиӓлтмӹм яжон тӹшлӓлтӹ, тӹнӓм вара мӹнь попымвлӓэм ынгылет.

— Мӓ эче ужына, ӓти?

— Ужына. Мӹнь тишкӹ кынамжы толаш тӹнгӓлӓм, толькы токыда агыл.

— Кышкы ӹне?

— Вара пӓлет. Керӓл лимӹкӹ, тӓлӓндӓ келесӓт.

Яжонок пӹцкемӹшӓлтӹн ылнежӹ, дӓ капка анзылныш олмангашты кем ыргызы кармоньым шактен шӹнзӓ, тӹдӹн йӹржӹ ӹдӹржӹ-ӹрвезӹжӹ шукын шалгат.

— Мӹлӓм кеӓшӓт веремӓ ылнежӹ,— кайынок тыргыжланен, ӓтям пелештӹш,— поздаяш ӹнжӹ ли.

— Ӓти, нинӹ йыд шукы лимешкок ак кеп векӓт, тагачы вет кукшыгечӹ.

Ӓтям шаналтальы.

— Вот эче бедаэт. Иктӓ вӓре завор гач ӓль йӓлӹн сад вашт лӓктӹн кеӓш ак ли вӓл, Боря? Шаналталай йӓ... Тӹнь вет цилӓ ыражымок пӓлӹшӓшлык ылат.

— Уке,— мӹнь келесӹшӹм,— йӓлӹн сад вашт акли. Шалахай велнӹ, Аглаковвлӓн садышты, заворжы пиш кӱкшӹ дӓ пыдавлӓ улы, вургымла вецӹн лиэш ылнежӹ дӓ тӹштӹ пи, пирӹ гань, костан ылеш. Вот ма... Тӹнь кеӓш шанет гӹнь, ӓл пуӓ докы валенӓ, тӹштӹ мӹнгӹн шалем улы. Мӹнь тӹньӹм садвлӓ шайыц карем докы төрӧк лыктам. Кӹзӹт пӹцкемӹш, иктӓт акат пӓлеп, дӓ вӓржӓт тӹдӹ эдем митӹмӹ ылеш.

Ӓтям кого кӓпӓн ылешӓт, шална вӹдӹш вален шӹнзӹ, ялна вӹдеш нӧрӹш. Ӓтям тӓрванӹдеок шалга. Шална шимӹн кайшы вӹд мычкы юктеок кеӓ. Илӓн вӹд пындашеш равы пижӹн-пижӹн шӹнзеш, ӓмен шӹцшӹ вӹд гӹц лыкташ ясы.

Сир тӹреш кок гӓнӓ шагалаш цацышым, кок гӓнӓжӓт статяш ӹш тол — карем пындашыжы лап дӓ начкы ылеш. Тӹнӓм вара вургымлашкырак кычышым дӓ остатка сад тервен чӓльӹшӹм. Ти садыш эдемвлӓ ак каштеп, иктӓт ак оролы, дӓ заворжат пыдыртымы ыльы.

Каремӹшкӹ лӓктӹн кеӓш лимӹ ыраж якте мӹнь ӓтямӹм ыжатышым. Тиштӹ мӓ прошайышна.

Мӹнь тамазар минут эче шалгышым. Ӓтямӹн лелӹ ашкылтыш лӹвӓлнӹжӹ сӓвӹн цыдырт-цыдырт мырымы юшы со изиэмеш дӓ изиэмеш.

IV.

Кым кечӹштӹ ӓвӓмӹм полицишкы шӱдевӹ. Тӹштӹ тидӹлӓн — тӹньӹн марет часть гӹц шӹлӹн манын,— келесенӹт. Ӓвӓм гӹц техень подпискым нӓлӹнӹт: „Маремӹн

ӹлӹм вӓржӹм ам пӓлӹ, пӓлӹмӹкем төрӧкок полицилан келесем".

Мӹньӹн ӓтям дезертир ылмы гишӓн иргодешок училшышты полицеймейстерын эргӹжӹ гач пӓлӹмӹ ли.

Закон божий урок годым священник кугижӓлӓн, отечествылан верный лимӹ гишӓн, присягы пумашым пыдырташ литӹмӹ гишӓн проповедьым попен пуш.

Кок кечӹштӹ мӹлӓм келесевӹ: школ гӹц шӹлӹн кыргыжмы гишӓн учительский совет мӹньӹн поведенемлӓн тройкым шӹндӓш решен.

Тройкан ученикым, пӹтӓри гӓнӓ замечани лимӹкок, училшы гӹц лыктын колтат ылын.

Кым кечӹштӹ мӹлӓм повесткым кандевӹ. Повесткеш тенге сирӹмӹ: пӹтӓриш пел ин тӹменьмӓшеш ӓвӓм оксам цилӓгеок тӱлӹшӓшлык ылеш. Перви, салтак эргӹ ыламат, пелжӹм веле тӱлӹмлӓ ылыы.

Лелӹ кечывлӓ толевӹ. „Дезертир эргӹ" манмы мыскылым лӹмдон мӹньӹм лӹмдӓш тӹнгӓлевӹ. Шукы ученикшок мӹнь донем тӓнглӓ ӹлӓш пырахевӹ. Кыдыжы мӹнь донем попат моло гӹнят, тагыцелӓ ӓнят вес статян мӹнь донем обращают, вуйта мӹньӹн ялем пӹчкӹн шуэнӹт ӓль тонына покойник улы. Изин-олен мӹнь цилӓштӹ дорцск карангым, сагашты мадаш дӓ тӓнгвлӓ докы хыналаш кашташ пырахышым.

Шӹижӹшӹ кужы вады кыт мычкы мӹнь тонына шӹнзӹшӹм ӓль Штукин Тимоша докы миэн, тӹдӹн кеквлӓжӹ доны ылыым.

Ти веремӓ лошты Тимоша дон пиш яжо тӓнг линӓ. Тӹдӹн ӓтяжӹ, кладбищаштыш церкӹ оролы, мӹнь донем ласко ылыы. Тӹнге гӹнят, мӹнь иктӹм веле ам ынгылы ылыы, кынамжы вӹкем ӧрдӹж гӹц пыт анжа-анжаат, вара токем толеш, вуем гӹц ниӓлтӓ дӓ сыравачвлӓжӹдон цонгырген юк лыктеок карангеш.

Ӓтям дорц нимахань уверӓт уке ылыы. Тиды Нижний-Новгород[1] доныш Сормовышты лишӓшлык манын шанем ылыы. Тенге шанымашемжӹ мӹньӹн теве ма гишӓн лин: атям кемӹжӹ анзыц ӓвӓм гӹц шоляжы Миколай гишӓн цилӓок ядышты, тӹдӹжӹ вагон стройымы заводышты ровотая.

---

[1] Кӹзӹт Горький хала маныт.

V.

Икäнä, телӹм, школышты Штукин Тимоша мӹнь докем мишäт, мӹньӹм парнядон олен сӹгӹрäльӹ. Тенге йывырт ӹштӹмäшешӹжӹ, интересуйымы гӹц утла, мӹнь өрӹн колтышымат, паштекшӹ оголышкы ашкедӹм.

Йӹр анжалят, Тимоша мӹлäм пӹжген келесӹш:

— Тагачы вады векӹлä токына ми. Äтям хыть ма дä миäш шӱдӹш.

— Малын тӹдӹлäн керäлжӹ ылам, мам тӹнь шанен лыктынат вара?

— Шанен лыктелам. Хыть ма дä ми, тӹнäм вара пäлет.

Тимошан лицäжӹ серьезный ылеш, изишӹжӹ эче лӱдӹн колтымыла каещ, дä шутям ак ӹштӹ манын, мӹнь ӹнянӹшӹм.

Вадеш мӹнь кладбищашкы кешӹм. Йожан ылыы, лымдон мӱден шӹндӹмӹ фонарьвлä олицäм воксеок ак сотемдäреп ганьок. Изи шӹргӹшкӹ дä кладбищашкы вäрештäш манын, изи ныр гач кемӹлä. Йож лицäм пӹчкедä. Мӹнь воротникем кӱшкӹрäк лӱктäльӹмät, йоштен шӹндӹм ял корныдон кладбища капка анзылан чӱктӹмӹ ыжар тыл докы ашкедӹм. Кладбищаштыш плитäэш шӹртнялт вазымат, выргемем ирсä лым веле лин шӹнзӹ. Оролы пӧрт тӹкӹлӹмӹ ылыы. Мӹнь стучальым гӹнят, йӹлеок ӹш пачеп, эче вес гäнä стучаш вäрештӹ. Амаса шайылны ял юквлä шактен колтевӹ.

— Кӱ тӹштӹ? — оролын пäлӹмӹ кӹжгӹ юкшы строгыйын шактен колтыш.

— Федор кугуза, тидӹ мӹнь ылам, пачок.

— Боря, тӹнь ылат гыце?

— Мӹнь ылам йä... Пачок йӹлерäк.

Шокшын олтен шӹндӹмӹ оролы пӧртӹш мӹнь пырышым. Стӧл вӹлнӹ самовар, мӱ цäшкä шӹнзä дä сыкыр киä. Тимоша, молнамшылаок, клеткам тӧрлен шӹнзä.

— Йожан? — мӹньӹн якшарген, нӧрен шӹцшӹ лицäэм ужын, тӹдӹ яды.

— Махань йожшы! — мӹнь маньым. — Ялем шушыртышым. Нимат ужаш акли.

Тимоша ваштыл колтыш. Малын ваштылмыжым мӹнь шӹм ынгылат, вӹкӹжӹ өрӹн анжальым. Тимоша эче чӹнь-

рäк ваштыл колтыш, дä тӹдӹн анжалтышыжы вӹлец мӹнь ынгылышым—тидӹ мӹньӹм ак ваштыл, мӹнь шайылнем ылшым ваштылеш.

Сäрнäл анжалмыкем оролым, Федор кугузам дä ӹшке ätямӹм ужын колтышым.

— Ätят кок кечӹ уш тонына,— чäй йӱäш шӹцмӹкӹнä мӹлäм Тимоша келесӹш.

— Кок кечӹ... анзыцырак мӹлäм нимат келесӹделат. Тидӹн паштекшӹ тӹнь махань тäнг ылат вара, Тимоша?

Тимоша виноватанла пӹтäри ӹшкӹмжӹн ätяжӹ вӹк, вара мӹньӹн ätям вӹк, нӹнӹ гӹц палшыкым вычымыла, анжальы.

— Кӱ гань,— эргӹжӹм лелӹ кидшӹдон ӹнгӹжäжӹ вӹлец севäлят, оролы келесӹш.— Техень чыникä ылмыжым тӹнь ит анжы, тидӹлäн ӹнянäш лиэш.

Ätям военный выргемäн агыл ылы. Пиш веселä, хытыра. Училшыштыш делаэм гишäн мӹнь гыцем ядышты, минут йӹдеок ваштыльы, мӹлäм попыш:

— Нимат уке... нимат уке... шӹвäл цилä вӹк. Веремäжӹ махань толеш, шижät вет?

— Äти,— мӹнь ядым,— малын тӹнь техень веселä ылат дä ваштылат? Тиштäкен тӹнь гишäнет батюшка проповедьым лыды, цилäнät колышеш шотлат, тӹньжӹ ыжат махань ылат!

Ätям сага лимем годшен шайышташыжат мӹнь вес статян шайышташ тӹнгäлӹнäм: ӹшке гӹцем когорак эдемдон дä икäнь ылшыдон шайыштам. Мӹнь ужам, тидӹ ätямлäн яра.

— Веремä техень веселä толешät, веселä ылам. Ситä мäгӹреннä. Ну яра, кеок токына! Скоры, эчеät ужына.

Йыд шукы лин. Мӹнь прошаяльым, шинелем чиäльӹмät, пӧртанзыкы кыргыж лäктӹм. Оролы паштекем вэлен тӹкӹленät эче ӹш шокты, тäгӱ äнят мӹньӹм ӧрдӹшкӹ пиш чӹнь шӹкäл колтыш, мӹнь лымшуашкы вуйын-вуйстык шыралтым. Тӹнämок пӧртанзылны ял юквлä, свисток юк, саслым юк шакташ тӹнгäльӹ. Мӹнь кӹньӹл шагальым дä анзылнем городовойым ужын колтышым.

Икманяр минутыштыты оролы пӧрт гӹц ätямӹм дä оролым виден лыктевӹ. Нӹнӹ паштек шинелäн, калпак читӹмӹ Тимоша ашкедеш. Тимоша ак мäгӹрӹ, тагыцелä äнят цӹтӹрäл-цӹтӹрäл веле колта.

— Тимоша!—оролы строгын келесӹш.—Кумӓтят доны амалы, дӓ тӹдӹлӓн келесӹ, обыск паштек нимат ямын ӹнжӹ ке манын томам анжалжы.

Ӓтям юк лыктеок ашкедеш, вуйжым кымык сӓкӓлтен. Кидшӹм шайыкыла ялштен шӹнденӹт. Мӹньӹм ужат, тӧр шагальы, кид-ялым лӱлтӓлмӹлӓ сӹгӹрӓльӹ:

— Нимат уке, эргем! Кӹзӹтеш цевер! Ӓвӓтӹм шывшал, Танюшымат. Когонжок ит ойхыры: веремӓ, эргем, сусу толеш!

VI.

1917 ин коклы кокшы февральын кудымшы армейский корпусын военный судшы, 12-шы Сибирский стрелковый полкын рядовой салтакшым, Гориков Алексейым, война гӹц шӹлмӹ гишӓн дӓ правительство ваштареш вредный, пропагандым видӹмӹжӹ гишӓн лӱӓш суен.

Коклы вӹзӹм ӹ февральын ӓтямӹм лӱэнӹт.

Кокшы мартын Петроград гӹц техень телеграмма то-

лын. Восстаним тӓрвӓтышы салтаквлӓ дӓ рабочийвлӓ кугижӓн Зимний дворецым нӓлынят.

Революци тӓрванымашын якон ужаш лимы салымжым мынь Полутинвлӓн барский усадьба йылым пожарын валгалтмашты ужым. Тыл салымын мардежым мыскылен йылымыжым мынь пӧртвуй гыц йыдпел якте анжен шалгышым. Кышанышты кишы, атям гыц кодшы сек шергӓкӓн ашындарымашын, маузерын ырен шыцшы вургыжым ниалтылын, „веселӓ верема“ толмылан сусу лин, кого ойхы пштек кошкен шотым сынзавыддон ваштылам.

А. П. Гайдар.

Словарь.

Дезертир — фронт гыц шылшы.

Реальный училище — кугижӓн Российышты ылшы средний учебный заведени.

Инспектор — тошты школышты директорын помошникшы.

Диагноз — церым пӓлымаш.

Полицеймейстер — халаштыш полици начальник.

Ядмашвлӓ.

1. Ти рассказышты махань верема гишӓн сирымы?

2. Фронт гыц атяжын шылмыжы гишӓн Борис пятари ышкымжым кыце ынгылдарен?

3. Борисын революционер-атяжым кугижӓн правительство мам ыштен?

4. Борисын атяжы малын дӓ ма гишӓн фронт гыц шылын.

5. Борис тыменьмы школ махань ылын? Мамнӓн советский школна мажыдон тошты школ гань агыл?

6. Борисым атяжы кыце ладнангдарен? Прошайымыжы годым атяжы эргыжылӓн мам келесен?

7. Борисын характержым тӓ кыцелӓ пӓлдыртедӓ? Кого лимыкыжы Борис кӱ лиэш манын тӓ шанедӓ?

8. Борисын атяжым казныымыкы шукыштат агыл махань кого событивлӓ линыт?

Упражненивлӓ.

1. Гайдарын „Школа“ лыман книгажым кӱ лыдын гынь, Борисын пакыла ылымашыжы гишӓн класслан шайышт пуда.

2. „Шал выльы“ мамы изложеним сирыдӓ (Борис атяжылӓн полици гыц кыце шылаш палшен, тиды гишӓн).

Якшар бакен.

I. Иктӹнӓт агыл.

Максим возы вӹлӓн кытӹырген шӹнзӹнӓт, колышы гань ӓтяжӹ дон ӓвӓжӹм аравашкы пиштӹмӹм дӓ брезентдон левед пиштӹмӹм ладнан анжен. Нинӹ колат. Йыл тӹр гӹц ирок йӹде ясы эдемвлӓм нӓнгеӓт. Мӹнгешӹжӹ иктӓт эче толтелыт.

Йыл тӹрӹшты, хала лапышты беженецвлӓ тӹлзӓт утла табордон шалгат. Степ ышты ш хуторвлӓ гӹц, казаквлӓ наступайымаш гӹц кышкы гӹнят, Йыл вес сирӹшкӹ, нинӹ шӹлӓш тӓрваненӹт.

Йыл нинӹм ӓрен шалга. Ваштен колтымашым шукершен вычат. Ваштен колташ Исполкомым ядыныт. Вашташ сӧренӹт дӓ кынам вара лу тёжем возым ваштен шоктет! Йыл сир вӹлнӹш заворвлӓм, сарайвлӓм беженецвлӓ пыжат, цӹтӹрен-цӹтӹрен йыдвашт тылым олтат...

Максимымат цӹтӹрӹктӓ. Ӓтяжӹ дон ӓвӓжӹм нӓнгешӹвлӓлӓн: „Мӹньӹмӓт нӓнгемӓдӓ“— манын, тӹдӹн сӹгӹрӓл колтымжы шоэш. Керек сӹгӹрӹ, соиктоқ ак нӓнгеп ылыы. Тидӹ ӹшкетшок коды.

Игнат кугуза тагышкы ӓнят кеш. Максимжы возы вӹлец валашат лӹдеш. Ӳшкӳжвлӓштӹн лушты дон каваштышты веле кодын, худаланен шӹнзӹнӹт гӹнят ӹшкӹмӹн ылыт—пуры вуян дӓ шим ойхан сӹнзӓӓнвлӓ. Охырым веле янгыжат. Йӹрвӓш пӓлӹдӹмвлӓ.

Панежшӹ кечӹ аярыштет ӹрвезӹ пиш пингӹдӹн амален кеӓ. Ӳштӹмыж кычымыжы омешок эртӓ. Кечӹвӓл эртен кемӹкӹ, понгыжалты. Омжы лошты тидӹ тӓгӳ попымы шамаквлӓм колын колта.

— Ӹрвезӹжӹ кӳн?..

Игнат кургузажы отвеч я:

— Кӹ ӹт цилӓ ӹрвезӹжок иктӹнӓт агылеп. Кӳ пӓлӓ, кӳн ылеш?

II. „Ермак".

Максим пристаньышкы олен пыра. Пристань тӹрӹштӹ кужы кӓпӓн, кого пандашан, сӧдӧй тьотя шалга. Вӹлнӹжӹ — ваткан пинжӓк, ялыштыжы — мижгем. Сагажы шим кыйыр пандашан, кужы кидӓн, кем ялан, машина шӹрӹышеш тагыльгышы шарга пинжӓкӓн, мытыкырак, тазарак — вес эдем шалга.

Ӹрвезӹм ужешӓт, тотя ядеш:

— Кышкы тӹньӹ, пнеигӹ? — манеш. Весӹжӹ Максимым кӹнер вурдыжы гӹц кӱшӹцӹрӓк кычаат, каштарен ижӹ кормештӓ.

Максим тьотя вӹкӹ анжалешӓт, тӧрӧк цакла: шӹдӓн, тура анжалтышан гӹнят, тидӹ пуры ылеш. Бахча оролы тьотяла тидӹ чучын колта.

— Тьоти, мӹньӹм сагаэт нӓлӹмӓ... — Максим манеш.

— Кышкы тӹньӹ? Мамнӓн — военный пӓшӓ, — манын тьотя пелештӓ.

— Тьотя, нӓлӹмӓ, — Максим эче манешӓт, мӓгӹрӓл колта.

Тьотя шим эдемлӓн келесӓ:

— Леонтий, сагаэт нӓл, масленщикеш ярал лиэш. Пуры ӹрвезӹ ылеш, — манеш.

Шим эдем, ӓзӹр гань пингӹдӹ парнявлӓжӹдон ӹрвезӹм кычылт анжа дӓ манеш:

— Ӹрвезӹ яра, пиш тоша гӹнят, цаткыды.

— Тӧрлӓнӓ... пукшенӓ.

— Лӹметшӹ кыце?

— Максим.

— Ужат, ӹрвезӹ, техень дела. Тӹнь ганеток ӹрвезӹ масленщикнам пуля пушты. Мӓмнӓн пӓшӓнӓ боевой. Ат лӱд?

— Ам лӱд.

— Тӹнге гӹнь, пароходышкы пыры... Мӹнь кӹзӹток миэм.

Максим, пароходышкы пырымыжы годым, арава левӓш вӹлӓн пароход лӹмӹм сирӹмӹм лыдеш: „Ермак".

Тупышкышты кого намалтышвлӓм пиштен, Максимым крючниквлӓ эртен-эртен талашен кеӓт дӓ ваштареш толшывлӓлӓн сӹгӹрӓт:

— Позволь! Позволь! — манып.

Нинӹлӓн ӓптӹртӓш ӹнжӹ ли манын, Максим стеня

сага пызырнялт шагалеш дя выча. Шукат ыш ли, Леонтий тольы. Ырвезым пулышыжы гыц цаткыдын кычыш, амасам пачы дя анзыкы шыкял колтыш. Максим анзылан пыцкемыш шокшы йям пачылт кеш; тыштыжы тыл сотывля цытыралтыт, мадыт, йылгыжшы кыртнивля тьолгыжыт. Ульыкы яклака вурс кычеман кыртни ташкалтыш вала. Лудмы паржыдон Максим укшен кеш вяк: улыкы, кыртни седыряшкы портын валыш.

Машина доны, винтвля винтылымы кого сыравач кидя, ныжмы пандашан эдем кызымактылеш. Тиды пугынен шагалын гынят, Максим тидым тор.к цаклыш: ти эдем кого капан —пылвуйжы каклыргышы, кидшы кужы... „Тиды ангыремшы гань, ылеш“—манын ырвезы шаналтыш.

Рабочий докы Леонтий мишят, пылыш тынгешыжок сыгырял колтыш:

— Алексей тянг, мынь тыланет у масленщикым канденям,— манеш.

Тыдыжы вуйжым Максим выкы луктялешят, анжалеш дя эче машина доны пытыркялаш, шуткаш тынгялеш... Вара кыньыл шагалеш — выцкыж, тоша ылеш. Ырвезым яратыдымла анжалеш дя Леонтий гыц ядеш:

— Техень шукшы выргеманжым кышты вара монат?— манеш.

— Йыл тырыштыы,— манеш тыдыжы.

— Командир тиды гишян мам келеся?

— Мам келеся? Масленщиктежы мялянна нигыцеят кеяш акли...

— Ышкеок пялет, анжы...

Леонтийым Алексей шукы гяна „механик тянг“ маньы. Люк гыц ку янят тыдым кушкы сыгыряльы. Максим сага ангыремшы Алексей, тыдя машина шырышым масленкыш циц олташ, луды ойльдаг нунжыкым банкывлящкы пиштяш дя банкывлаштым машинан ыраж выкы кымыктен шынден пытырен пырташ Максимым тымда.

Цанг юк гань чынь шактен колтымашеш Максим цытырял кея вяк. Тышякенок Алексей вуйжым полт луктял колта дя йыргешкы цяш гань кок ош круг докы кыргыж мия. Ти цяш ганьвлаштыы шим буквавлядон шамаквля сирымы ылыт, эче стрелкавля пижыктымы ылыт. Эче цанг юк шактыш, цяш ганьышты шы стрелка цытыралты дя „Готово“ манын сирымы шамак туре шагальы.

Кругыштыш ручкам звонялт-звонялт кок гäнä Алексей сäрäлят, стрелка круг йӹр сäрнäльӹ дä цӹтӹрäлтӹ, эчеät „Готово“ шамак туре шагальы.

Тьолгыжшы кого арава доны Алексей шалга, кругышкы анжа. Звонялтмы паштек,— стрелка „Вперед тихий“ — шамак туре шагальы.

Пӹлӹш цара шелӹн кемӹлäок Алексей „шоть“ шишкалтен колтыш дä Максимлан вуйжым мыкик ӹштӹш. Максим лӹдӹн колтен, трюм стеня сага пӹзӹрген шагалын дä ужеш: звонен Алексей келесӹш—„Вперед тихий“.

Акексей кого аравам сäрäлмӹкӹ, машинан цилä частяжӹ икäнä ик монгырышкы шолтке кäчäйялт кевät, ик ладын сäрнäш тӹнгäлевӹ. Звонок юк шактыш.

III. Машина.

Шукы кечät ӹш эртӹ, пароходышты Максим пäлäш, привикняш тӹнгäлят. Ӱлнӹ, машинашты ма малан ылеш, тӹдӹм цӹлт ынгылаш тӹнгäльӹ. Леонтий механик тидӹм шукы тымдэн. Олтышеш перегäлтшӹ кечӹ силадон пароход кеä; шӱлӹш лäктӹмӹ падышты йылатымаш шокшешет вӹд гӹц силан пар лиэш, ти пар трувавлä мычкы кеä дä машинан поршеньвлäм шӹкä манын, Максимым Леонтий тымда. Падыштыш вӹд висӹмӹ стьоклам, падым темдӹшӹ пар анжыктымы манометрым дä падышкы вӹд кäчäйӹмӹ насосым Максимлан Леонтий айыртемӹнок ынгылдара. Вӹд висӹмӹ стьоклан изи трувашты вӹд топлоток мадшашлык ылеш. Ти изи трувашты вӹд каяш цäрнä гӹнь, манометрын стрелкажы вургымла монгырышкы, якшар чиäдон ыдыралмы корны гач ванжа гӹнь, — падышты вӹд уке лиэш. Вара, изиш лимӹкӹ, пад пыдештäлт кердеш. Пад пыдештäлтмӹкӹ, сек пӹтäриок ӱлнӹшӹвлäм пардон дä шокшы вӹддон йылатен колта, пароходшат коктеш шелӹн кен кердеш дä пароходыштышвлä цилäн ямын кердӹт.

Машина кӧргӹштӹ керäл силаат дä лӹдӹш силаат ылмым ӹрвезӹ пäлäш тӹнгäльӹ. Леонтийлäок äль Алексейлäок машина колтымы арава доны тидӹн шалгымыжы шоэшät, паровой вентильым (пар колтышы ыражым), когоракын äль изирäкӹн пачын, мӹнгешлäät, анешлäät машинам тидӹ колтынежӹ. Ылымыжӹ семӹнь эче весӹвлämät ӹрвезӹ пäлäш тӹнгäльӹ. Тиштӹ цилäн тидӹм „тäнг“

маныт. Ӹшкӹмӹн эдем иктӓт укеӓт, тӓнг манмышытылан пӹтӓри тидӹ ӹш ӹняны, ваштылыт машаныш. Вара, масленкывлӓшкӹ мазутым дӓ машина шӹрӹшвлӓм опташ тӹнгӓлмӹкӹжӹ ижӹ пӓлӹш: цилӓн ик семӹнь, ик ышын яралын пӓшӓм ӹштӹмӓштӹ „Ермакын„ ӹлӹмӓшӹжӹ ылеш. Ӹрвезӹ ӹнде ӹнянен: тидӹм мыскылен агыл, лачокшымок ӹшкӹмӹштӹнеш шотлен тӓнг маныт.

Эче Максим тидӹмӓт ужеш: „танг“ манмашты пурын ӹлӹмӓш веле агыл, кынамжы пӓлдӹртӹдӹмӹ шӹдӹмӓт цаклаш лиэш. Шамак толшы, механик Леонтий дон тидӹн помошникшы Алексей лоштат цилӓок ярымыла ак кай. Пароход шалгымы годым, Максимлан машинан устройствыжым Леонтий шайыштмы годым, Алексей мыскылен йӹрӓлтӓ дӓ шамак лошкы пыра.

— Тӹньӹлӓэт гӹнь, Леонтий тӓнг, цилӓок машина ылеш. Пароходат машина, землӓӓт машина дӓ цилӓ сӓндӓлӹкшӓт машина ылеш. Эдемжӹ вара?

Алексейлан агыл, Максимлан попымыла, — нима тыргыжланыдеок Леонтий манеш:

— Эдемӓт машина. Тӹдӹ машина гӹцӓт эче кого ылеш. Эдем машина веле агыл, машинист эче ылеш.

Алексейжы турнаем шӹнзӹнӓт, со ӹшке шаяжым попа:

— Мӹнь — манеш, — машина ылам гӹнь, кӱ врагем, мӹлӓнем соикток.

— Машина веле ылат ылгецӹ, тенгеок лиэш ылын. Тӹньжӹ вет эче машинист ылат. Машинаэт — кид-ялет яжон ровотайышты манын, порядкыдон, ирен кычылташ — нинӹм тӹлӓнет ӹнянен пумы.

— Кӱлӓн вара яжон ровотаяшыжы?

— Общий пуры делалан...

— Пурылан? Хм!..

Алексей шӹдӹн ваштыл колта. Ти ваштылмаштыжы Максимлан тама анят помынялты. Максим тӹлец варажы Леонтийын помошник паштек пыт анжаш тӹнгӓльӹ, ӱлнӹшӹ мол команда вӹкӹжӹ, слесарьвлӓ дӓ кочегарвлӓ вӹкӹжӹ пишок акат анжал.

Пароходын командиржы штурман Ждан ылеш.

Максимым Ждан акат цаклы машанет, икӓнӓӓт тӹдӹндон ик шамакымат пелештӹде. Максимжат тӹдӹн лишкӹ миӓш шеклӓнӓ, ӧрдӹштӹрӓк веле лиӓш цаца. Тагачы Ждан

воксеок вес статян лин колтен. Максимым вäш линät, тидӹн вуйышкыжы тангыла кидшӹм пиштен, вуйжым комдыкла ӹштä дä ӹшкӹмжӹн шим сӹнзäжӹдон Максимын сӹнзäшкӹ лач аярлаок ӹвӹртен анжа. Жданынат сӹнзäжӹ сусун анжал мыштымым Максим тагачы ижӹ пäлӹш. Малан Жданын сусу лимӹжӹм, шукат ӹш ли, цилäн пäлевӹ. Ӱлӹц Царицын (кӹзӹт ти халам Сталинград маныт) дорцын Деникинын флот наступаяш тӹнгäлмӹ гишäн дä кӱшӹц, Сызрань дорц, Чехо-словаквлäн флот наступаяш тӹнгäлмӹ гишӥн радио мыч Ждан уверӹм плучаен. Йылыштыш Красный флот кок тыл лошкы вäрештӹнät, кӱшкӹлä, „Сорок братьев“ островвлä докы кеäш „Ермак“ приказым плучаен. Малан техень приказ лимӹжӹм эче иктät ак пäлеп.

Радио-телеграф каютышкы Максим йывырт анжалешät, ужеш: тамахань пäлӹдӹмӹ шамаквлäм телеграфистлан Ждан попен миä, телеграфистшы шолтке веле шотка, телеграф ручкам пäрен миä. Пäрäлтӹмӹжӹ йӹдеок кловой тыл ипвлä лäктӹт. Радион устройствыжы гишäн Леонтий шайыштмы гӹц Максим нигыцеät ынгылен ак керд. Йыд йӹде сотемдäрӹшӹ трюмыштыш электрический машина гӹц вес машинавлä гач тамахань сила кузен-кузен каютышты кловой тыл ипвлäм лыктын, воздухым коэштäрä дä „Ермак“ вӹлнӹш кок мачта шывшыл шӹндӹмӹ кӹртни ваштырвлä мыч мӹндӹркӹ кеä. Мол вäре тенгеок шывшмы ваштырвлäшкӹ ко штäрäл миэн тӹкнä дä приемникышкы пыра. Ждан попымым Саратов хала пристаньыштыш штабышты техень телеграфисток, наушникым чиэнät „Ермакын“ сигналжым колыштеш дä Жданын шамаквлäжӹм пумагаэш сирä.

„Ермак“ радио телеграф мычкы Парижский башня гӹц кечӹвäл йӹдеок веремä гишäн сигналзлäм плучаен миэн. Äнгӹсӹр Йыл корнышты керäл агыл гӹнят, Ждан кӹзӹтät, первзи тангыжыштышлаок, хронометржым проверäйä. Каждый кечӹнь сигналым колтышы халажы мӹндӹрнӹ, мä ужын кердтӹмӹнä Франция государствышты ылмым Максим телеграфист гӹц колын. Тӹшкевек кен шоаш гӹнь, коклы сутка келеш; радио мычкыжы сигнал выртышток миэн шоэш. Кӹртни ваштырвлädон плетен шӹндӹмӹ радио мачтывлä доны вуйжым комдык шуенät, Максим такешӹмок анжен шалга, сигналвлä кемӹм соикток тидӹ цаклен

ак керд. Кӱшнӹ, пуста кловой пӹлгомышты, Йыл туре, вӓрӓшвлӓ веле чонгештӹлӹт.

IV. Разведка.

Пӹц йыд лимӹкӹ, шокшы, шоэ юр шӹведӹлӓш тӹнгӓльӹ. Кок вахтенный гӹц (дежурный гӹц) пасна цилӓ команда амала. „Ермак“ ӹшкежӓт, тура сир доран шагалынат, амален кен машанет. Арава лӹвӓц пар лӓкмӹ юкшым амалышы пароходын шӱлӹшӹжӹ машанет.

Кормашты, руль доны, Ждан, Пармен Иванович эче Максим ружгыдеок ӹшке пӓшӓштӹм ӹштӓт. Штурман дон тьотя бударкам (пышым) пароход гӹц вӹдӹшкӹ колтевӹ. Тьотя охыр мешӓквлӓм, сыкыр котомкам, вӹцкӹж кужы керемӹм, кок вешлӓм дӓ корма вешлӓм пышышкы шуш. Вара Пармен Иванович дон Максим ташкалтыш мычкы бударкыш валевӹ. Ждан бударкым ыравыдон шӹкӓл колтыш. Пыш кеӓш тӹнгӓльӹ. Вешлӓэш ыдыраш тьотя шӹнзӹ; вӹлнӹжӹ сӹгӹдӹмӹ ыжга ылеш, ялыштыжы кем гӹц пӹчкӹн нӓлмӹ пашмак.

— Цевер! — пыш паштек, пел юкдон Ждан манеш.

— Цевер кодток, — картузыжым кыдашы дӓ Пармен Ивановичат олен маньы.

Воложка вес сирӹштӹш ошмашкыла пышым төрӧк тидӹ виктӓрӓ. Пел цӓш эртӹмӹкӹ, пындашыжы дон ошмаэш шӹдӹрнен пӹцкемӹш сирӹшкӹ пыш олен шыралты. Сиржӹм коэвлӓ ласкон лывшат.

Вӹдӹшкӹ лӓктӹн бударкым ошма вӹкӹ шывшылят, Пармен Иванович Максимым ӹшке докыжы сӹгӹрӓльӹ. Ӹрвезӹм элтӓлӹшӓт тенге келесӹш:

— Эргем, когылянна теве махань пӓшӓ вӓрештӹн, — манеш дӓ „Сорок братьев“ островвлӓ кӱшӹл монгырышты чехо-словаквлӓн вооруженный пароходвлӓ кок сир вокгенӓт мӓ вӹкӹнӓ наступаяш йӓмдӹлӓлтӹт манын, летчиквлӓ нӹнӹм ужмыштым Максимлан тидӹ ынгылдарен пуш.

„Сорок братьев“ островвлӓ ӱл монгыреш чехо-словаквлӓ „Ермаклан“ ловушкым—вӹд лӹвӓлӓн минвлӓм—шӹндӓт. Ӹшкӹлӓнӹштӹ отступаяш (мӹнгеш шӹлӓш) ӓнят попаза манын дӓ минвлӓм шӹндӹмӹ вӓрвлӓм пӓлӓш манын, ӹшкӹлӓнӹштӹ пӓлӹвлӓм ӹштӓт. Жданжы ти мин шӹндӹмӓн вӓрдонок „Ермакым“ кӱшкӹлӓ кузыкташ лин. „Сорок

братьев" островвлä лоштыш ӓнгӹсӹр келгӹрäк вäреш тӹдӹм шӹлтен шӹндäш лий. Вара, противникын флотшы эртӹмӹкӹ, веремä шомыкы, тидӹ вӹкӹ шайыцын попаздараш тидӹ решен.

Минвлä логӹц кеäш лиäш кодымы йонгы корным пäлен нälӹн, вара пӹц йыдым ти корныдон пароходым нäнген лач ик Пармен Иванович веле кердеш.

— Ӹнде мä тӹньдонет мешочниквлä ылына. Пристанной гӹц, Йыл тӹр мычкы пышым керемдон шывшын, киндӹлäн кенä. Ынгылышыц? Тӹнь, кыце ылынат, тӹнгеок Максим ли, мӹньжӹ — Пармен Иванович. Керемедӹм шӱтät, пулыш гач нä ӹн, лямкädон пышым шывш,— манын Пармен Иванович Максимлан келесä.

Максим керемӹм шӱтä, керем вуеш онгым ӹштä дä ӹнгӹжä гач чиä. Пармен Иванович пышым сир гӹц шӹкälеш дä кормаэш виктäräш шӹнзеш. Пышым шывшаш пӹтäри андак ӹрвезӹлäн куштылгыла чучы, кырыжынат путайыш, дä яштыра ошмаштет ял вала. Вара тӹшкävлään тура сир тӹнгälьӹ. Тура сир воктен вӹд мышмашеш, важвлä лäктӹн шӹнзӹнӹт. Ӹрвезӹлäн шӹренок уала тӹшкävлä гач керемӹм шуэн-шуэн колташ, пижӹн шӹцшӹ керемӹм кедäräш, важ гач ванжаш, рокым вӹдӹшкӹ урыктен-урыктен тура ял корнывлä мычкы ыдыркалыл кузаш, сир тӹрӹшкӹ мӹнгеш валаш дä ил мыч кеäш вäрештӹ.

Сотемäш тӹнгälьӹ. Ӹрвезӹ моч гӹц кен. Тӹнге гӹнят, Пармен Иванович тидӹм изишät ак ӹжäläйӹ, шамакдонат кид-ялым ак лӱлтӹ, кынам-тинäм веле керем пижӹн шӹцмӹкӹ, кыце кедäräш келеш, олен юкым пуа — пыш гӹцшӹ тӹдӹлäн яжон каеш...

Тура сир пӹтӹш. Яжонок сотемӹ. Эчеät ошмаан сир тӹнгälьӹ. Тиштӹ вӹд йогымы ӹрдӹ сир тӹр дорцын эртä, дä вӹд чӹньräк йога. Керем кäрш кӹл гань шывшылт шӹнзӹ, Максимын пулышым пӹчкеш веле. Максим ялжымат чуч-чуч вашталтылеш, моч гӹц кен, кен вазеш веле машанет...

Пармен Иванович сӹгӹрäл колтыш:

— Ну, эргем, ситä!.. Шагал!..

Сирӹшкӹлä ыдырен толят, пышым ошмашкы шывшыл лыкты. Максимжы вӹдеш нӧрен дä ошма яре туртанг шӹцшӹ керемӹм погыш.

— Ӓлок, эргем, кенӓ. Пышым иктӓт ак тӹкӓлеп сай...

Ошма гач уала неркӓшкӹлӓ тьотя ашкедӹ. Вӓрвлӓжӹ пӓлӹмвлӓ векӓт, уала ваштырвлӓм кидшӹдон кок векӹ шӓрӓлтен-шӓрӓлтен корныдым вӓрдонок ашкедеш, тидӹ лыт ӹнянен кеӓ. Паштекшӹ Максим, имештӹ ромы кашар

тангатавлӓэш шӹртнялт-шӹртнялт, кеӓ. Уала вес монгырышты кого, кымда алык кайын колтыш. Алык вес монгырышты, кӱкшӹрӓк вӓрӹштӹ, карагач тӹшкӓвлӓ шӹрен кушкын шагалыныт. Тьотя нӹл яла тӹшкӓ лошкы пырыш, тьотя паштек ӹрвезӓт пырен кеш.

Пармен Иванович шагальы. Тидӹ Максимым токыжы сӹгӹрӓльӹ, тӹшкӓ укшвлӓм шӓргӓльӹ дӓ келесӹш: „Анжы“.

— Ӹрвезӹ анжалят, ужеш, — тӹшкӓ шайылны, тура сир ылеш; шолын, шонгештӹн Йыл вӹд йога. Йыл торешӹжӹ пышвлӓ, пароходвлӓ, моторный пышвлӓ...

— Ужат, минвлӓм шӹндӓт.

Тьотя тьолгыжшы вӹдӹм дӓ сир тӹрӹм шукы анжыш.

— Анжалай, тӹве, покшалны якшаргы дон ош бакеным шӹндӹмӹ. Нӹнӹ лоэшӹжӹ пароходвлӓлӓн кашташ йонгым коденӹт. Минвлӓм шӹнден пӹтӓрӹмӹкӹштӹ, ти бакенвлӓм карангдат. Бакенвлӓ шалгымы вӓрӹм яжон ӓшӹндӓрӹ, мӹньӹм пуштыт гӹнь — ӹшкеок цаклет. Тӹнь ышан ӹрвезӹ ылат. Тӹве ужат, вес сирӹштӹ пушӓнгӹм

роэн шуэныт,— минвлä выкы вара ышкылäнышты шыралташ ынжы ли манын, нины пäлым ыштеныт, — манын, Пармен Иванович Максимым ынгылдара.

Тидым манмыкы, молы пäлыквлäмät Максимлан тьотя анжыктен-анжыктен ынгылдара. Пäлыквлäм äшындäрен веле якшар бакен дон ош бакен шалгымы вäрым пäлäш лиэш дä вара минвлäэш шыралтеок ти вäрым эртен кеäш лиэш.

Йылым эче икäнä тусарен анжалят, Пармен Иванович келесыш:

— Älок мынгеш!

Толмышты корны донок, пытäри алык гач, вара уала лодон мынгеш ашкедевы.

Кечывäл шомашеш „Ермакыш“ мынгеш миэн шоэвы.

V. Беда.

Иргод кечын вады векылä „Ермакыштыш“ радио мыч раскыдын, шырен дä тамахань пäлыдымы попымашвлä шакташ тынгäлевы.—Ныны ышкымыштын телеграммвлäм принимаяш äптыртеныт. Тиды гыц Ждан тидым ынгылыш: кушыц „Сорок братьев“ островвлä докыла белыйвлäн флотышты, силашты толеш. Пароходыштыш командым погышат, Ждан ышке ыштäш сорымäшыжым шайышт пуш. Тидын шаяжым ик юк лыктеок колыштевы дä ик такеш ядмашымат ыш тäрвäтеп. Колыштевät, вäрäн вäрышкыштыы кевы. Пылäн кечы. Кечывäл эртымыкы, ушты шыре юр тынгäлыы, йырвäшок тытырä постол нäлын шындыш. „Ермаклан“ техень игечыжы пиш яра: тиды пыцкемыш йыдымет минвлäм кодымы вäр дорц эртен кен кердеш. Мин шындыман вäр доныжы кок сирыштät векät противникын моторный пышвлä оролен шалгат.

Пыцкемыш лимыкы, „Ермак“ йäкырым луктыш, дä кушкылä, „Сорок братьев“ островвлä докыла чынь кеäш тäрвäныш.

Пармен Иванович ышкымжын помощникшым Максимым ужäш улыкы колтыш. Ышкымжын сынзäжы äнят алтала манын, Максимын äшындäрымäшлäн тиды ынянä. Машинашкы тырхен кердмäш нäры парым колташ шудымы. Камакаштыш тылсалым туре йылымы юк, электрический машина ружгым юк, пар шишкым юк, шыкш пыш, „Ерма-

кым“ тышманвлäлäн ӹнжӹштӹ пäлдӹртеп манын, форсункывлäм йӧртäш динамомашинам цäрäш шӱдӹмӹ. Тавакым шывшаш, юкын попаш Ждан воксеок цäрен. Звонок ӹнжӹ шакты манын, кӱшӹц трюмышкы телеграф мычкы командым ак пу, рупордон олен попа. Улнӹ, борт шайылны, пушкавлä доны дä кӱшнäт пулеметвлä доны, юреш витӹдӹм плащвлäм артиллериствлä чиэн вазыныт. Юр ак цäрнӹ. Совсемок пӹцкемӹш ылеш, дä „Ермак“ Йыл тореш миным шӹндӹмӹ вäрӹшкӹлä йывырт кеä. Ждан дон Пармен Иванович ӹшке лоштышты пӹжген попат.

— Эртен кенä вäл? — манын лӱдӹнрäк Ждан ядеш.

— Нимат лӱдӹш уке. Мӹнь ужам,— лоцман манешät, Максимым токыжы сӹгӹрäлеш.

— Тӹве тура сирӹм ужат? Тӹштӹ эче ошкы роэн пиштӹмӹ ылыы. Накыс анжал доко, тӹштäкен якшар бакен лишäшлык,— Пармен Иванович манеш.

Максимжы олен пелештä:

— Ужам, — манеш.

Тӹнге маныы гӹнят, тӹдӹ сӹнзäжӹдон агыл, ышыжыдон ужеш. Сӹнзäжӹм керек маняр кäрä гӹнят, юр гӹц пасна нимат ак уж.

Таманяр минут юк лыктеок эртӹш. Анзыкыла пӱгӹнälӹн, лоцман пароход рульым олен шалахай векӹлä сäраш тӹнгäлыӹ. Максим тидӹлäн палша. Изиш лимӹкӹ Пармен Иванович ладнан шӱлäлтä дä Жданлан келесä:

— Эртен кешнä. Ик порадкан кеäш камандым пу.

— Ир агыл вара?

Пел километр нäрӹм эртеннä. Ынде уала сиран ерикышкы пароходым нäнгеем,— манеш.

— Кышты техень вäржӹ?

— Тӹвеш, вургымла векӹ анжал доко, каеш,— манеш.

Ждан дон Максим коктынат техень вäрӹм ужын ак кердеп. Цаклашыжат пиш ясы: ерикын кок сирешät юр вӹд нälӹн шӹнденät, вӹд лӹвäц шоткала веле уала вуйвлä кайыт.

— Кышак йӹменä вара? — лоцман гӹц Ждан ядеш.

— Мӹнь „Ермакым“ пиш яжо шелӹкӹшкӹ пыртен шӹндем. Вара ӹшкежät рäклä веле лäктӹн кердӹнä лиэш...— манеш.

Шукы веремäät ӹш эртӹ, „Ермак“ кок монгырышты

кужы пушäнгӹвлä каяш тӹнгäлевӹ. „Ермак“ эчеät олен кеäш тӹнгäльӹ. Ждан пароход бортвлä воктен матросвлäлäн пагыр кидä шагалаш шӱдӹш. Машинам цäревӹ. Мачтыжыдон укшвлäм пыдыртен-пыдыртен вӹд нäлмӹ ошкер лошкы „Ермак“ пырен шагальы.

— Ӹнде тиштäкен амаленä,— Пармен Иванович маньы. —Сотеммешкӹ Йыл покшакы лäктӹн шоаш келеш. Максим, амалаш кеок: ирок вады гӹц ышанырак ылеш,— маньы.

Юр лошток ӹрвезӹ трюм докы кыргыж миш дä ташкалтыш мычкы машинный трюмышкы, вален кеш. Трюмышты тидӹ ӹшке вäрӹшкӹжӹ, паклъы ара вӹкӹ виäлт вазы. Трюмышты, пад доны, стьокладымы ик изи крäсин лампы веле йылалта. Пародиномо ходышкы колтымы агыл. Верстак анзылны Леонтий дон Алексей олен попен шалгат. Ӹрвезӹ колыштеш. Алексей шӹдешкен попа:

— Пармен Иванович дон коктынжы перви хозалан служендä, кӹзӹт „тангвлäлäн“ служедä. Раб ылында, кӹзӹтät рабок ылыда.

— Шаяэт яралеш ак тол, Алексей. Ти машинам мӹнь Коломенский заводышты ӹшке кидемдон ӹштенäм. Седӹндон тидӹлäн мӹнь хоза ылынам, кӹзӹтät хозаок ылам. Ти пäшäштӹ Бугров купец нимат ынгылыде, Жданат машина елашты ак ынгылы. Пармен гӹц пасна тӹдӹ слöпöй ылеш. Йыл, „Ермак“, цилä мämнäн ылыныт, кӹзӹтшат мämнäнок ылыт. Бугроват, Жданат, иктät нинӹм мäгӹцнä нälӹн ак кердеш.

— Чехвлäжӹ?

— Чехвлäжӹ ма? Пленныйвлä ылыныт, бунтым тäрвäтенӹт. Нӹнӹм цäräш келеш. Ӹшке земляштӹнä мä ӹшке хоза ылына. Вуйлалтен кердӹнä.

— Тӹнь вуйлалтет ма? Вес кугуза вуйлалташ.

— Тидӹ нимат уке. Паштекшӹ мӹнь анжалам. Елашкы шомыкыжы, тӹньжӹ гӹнь лӱдӹн колтенät. Бойышкы кемäш—лодочниквлäн крупчаткам отнимайымаш агыл видны...

Алексей шӹдешкен шӹнзӹнät, ик юкымат ак лык. Кӹрӹлтеок парым кычаш манын, каждый пел цäш йыде вӹц минутеш форсункым пижӹктäш Леонтий шӱдӹш дä ӹшкежӹ кӱшкӹ лäктӹн кеш. Алексей трюм тореш, падвлä анзылны, пыштымактыл-пыштымактыл каштеш. Шӹдӹ паржыдон молотым, äль машина сравачым оголышкы шуэн шельӹ. Кӹнервурды мычан кӹньӹлят, машинист паштек Максим лӱ-

дӹн-лӱдӹн анжа. Лампы анзылны Максим докыла тупын шалгаат, Алексей тидӹм ак цаклы. Пиш худа шамаквлӓдон шудал-шудал Алексей вуйжым манометр докы лӱлтӓ. Вара пӱгӹрнӹш дӓ форсунка вентильым пачы,—тӹшӓкенок тылсалымын йылаш тӹнгӓльӹ.

Ӹрвезӹ пиш когон янгыленӓт, нӹж лин колтыш. Амалымы лоштыжок шижеш: форсункывлӓ йӧревӹ, вара изиш лимӹкӹ эче йылаш тӹнгӓлевӹ дӓ тигӓнӓкшӹ тама ак йӧреп...

Тревогеш лӱдӹн колтымашеш, Максимын омжат понгыжалт кеӓ. Паклыы аражы гӹц кӹньӹл кеӓ дӓ насос воктен, пародинамо воктен йӹмен падвлӓ докы миӓ. Камакашты йылышы тыл сотышты Максим ужеш,—пад шайылан Алексей пӱгӹрнен шӹнзӹнӓт, вӹдӹм лыктын колтымы вентильым мӹнгешлӓ сӓрен пачеш. Краным пачмыкыжы, Алексей ӹрвезӹ лишӹцок ташкалтышым кыргыж куза дӓ люкым чӱчӹн шӹндӓ. Ӹрвезӹ, цаклен колтаат, падвлӓ докы трӱк кыргыж миӓ. Манометрын стрелкажы якшар чертам эртен. Вӹд висӹмӹ стьоклашты вӹд вала веле. Максим форсункывлӓм йӧртен шуа, йӧртӹмжӹ годым цӹтӹрӹш кидшӹмӓт йылатен колта. Ынде падвлӓ пыдештӓлт кеӓт, „Ермакым“ ямдат манын шаналтен, пад гӹц вӹд колтымы трува докы тидӹ кыргыж миӓ. Лӱдмӹ пардон дӓ парнявлӓ карштым нӱжвецок мӓгӹрен, цаткыды вентильым питӹрӓш тӹнгӓлеш. Пӹтӹрӓш литӹмӹ якте аравам пӹтӹрӓлешӓт, манометрышкы ӹрвезӹ анжалеш. Давлени когоемеш веле. Предохранительный клапанвлӓжӹ малын пачылтелыт вӓл? Тенге лимӹ годым парым колталташ керӓлӹм Максим пӓлӓ. Тидӹм ӹштӓш кӱшкӹ кузаш келнежӹ дӓ тидӹ соикток парым колтенжӹ, ак мышты. Максим ташкалтышым кыргыж куза дӓ ужеш — амаса питӹрӹмӹ. Кемӹжӹ годым Алексей амасам сырален коден. Максим пакльым нӓлеш, кидшӹ йӹр пӹтӹрӓлешӓт, окням пыдыртен шуа. Иктӓ-мам пӹчкӹн колташ ӹнжӹ ли манын, кодшы охоницӓ тӹрвлӓжӹм пыдырта дӓ окня ваш палубышкы тӹргештӓ. Леонтийын каюта докы миӓ дӓ амасам ӹрзӓш тӹнгӓлеш. Амаса пачылтеш. Ӹрвезӹ сӹгӹрӓл колтынежӹ дӓ шӱлӹшӹжӹ кӹдештӓлтеш, ямшы юкдон веле келесен кердеш.

— Пад! Алексей... Клапан... Сейчас пыдештӓлтеш!..

Самынь лимӓшӹм Леонтий тенге попымаш гӹцок цакла.

— Ит саслы! Форсункывлäм йöртенäт?
— Мане.
— Молодец. Нимат ак ли. Ит лӱд, ӹрвезем.

Тенге манмыкыжы, Леонтий падвлä вӹлнӹш кӹртнин шим левäш (кожух) докы кыргыж миä. Левäшӹм пачын шуа, спичкäм ыдыралеш, шӹдӹн сӹгӹрäл колта: предохранительный клапанвлä телеграфный проволокыдон цаткыдын ялштен шӹндӹмӹ ылыт. Вентильым пачын, парым öрдӹшкӹ тидӹ колта. Максимым манометр докы анжалаш колта. Шукат ак ли, ӹрвезӹ кыргыж толеш дä келесä:

— Манометр стрелка якшар черташты.
— Вӹдшӹ?
— Вӹдшӹ ӱл кранышты.

Леонтий шӱлäлтä дä вӹд колтым краным цаткыдын пӹтӹрäлеш. Пыдештäлтеш манмы лӱдӹш ӹнде эртӹш. Тӹнге гӹнят, Леонтийын лицäжӹ ӹш сусуэм. Тидӹ Максимым командир кӹньӹлтäш колтыш, ружгаш ӹш шӱдӹ. Амасам олен севäлмäшешок командир трӱк кӹньӹл шагальы. Максимын лицäжӹм карманный фонарьдон сотемдäрӹш дä нимат ядыштеок кӹтӹкӹн келесӹш:

— Кышты!
— Машинашты.

Ӹрвезӹ дон Ждан машинä трюмышкы валат. Ма лимäшӹм Жданлан кӹтӹкӹн тидӹ шайышт пуа.

— Тӹдӹжӹ кышты? — Ждан Алексей гишäн шӹдешкен ядеш.

— Нырышты мардежӹм кӹчäлок... — Леонтийжы манеш.

Цилäн кӱшкӹ кузат. Кормашкы кеätät, ужыт — пыш уке, тӹдӹм вӹдӹшкӹ валтенät, Алексей шӹлӹн.

— Дела худа, — Ждан манеш: мам ӹштӹмӹжӹм пäлä вет тидӹ. Вес сирӹштӹ нӹнӹн телефонышты улы. Тӹшкӹ кыргыжын векät — варажы мämнäм äрät. Падвлä йämdӹ ылыт?

— Мане.
— Лоцманым дä командым кӹньӹлтӹдä!

VI. Тылышты.

Кок монгырыштыжат ошкер дон шапкер кушкын шагалшы ӓнгӹсӹр Воложка мычкы „Ермак“ шайыкыла цäкнен чуч-чуч олен лäктäш тӹнгäльӹ. Йонгаташкы лäк-

мӹкӹжӹ, улы-уке силажыдон анзыкыла кеӓш веле ылнежӹ дӓ — сотемӓлтӓш тӹнгӓлӹн, пӹлвлӓ эртӓт, йонгы лоштышты ӹжерӓ шӹдӹрвлӓ валгалтыт. Тенге гӹнят, мол статян нимат ӹштӓш акли: Алексей шӹлмӹ паштек тишток шӹнзӓш, йыд лимӹм вычаш толкеш ак тол.

Ждан сотышток кеӓш решӹш. Минвлӓ лоштыш корныдон ӱлӹкӹлӓ мӹнгеш „Ермак“ кеӓш ли. Тидӹ шӹлмӓш агыл, керӓл шотдон цӓкнӹмӓш (отступайымаш) лиэш. Лач керӓлок лиэш гӹнь, бойышкат „Ермак“ шагал кердеш. Кормаштыш мачтышкы якшар флагым лӱктевӹ. Машинам улы-уке силажыдон колтымы лижӹ манын, Ждан приказым пуш. Йылышты, пустин гань, иктӓт ак кай. Минвлӓм шӹндӹмӹ вӓрӹшкӹ ик километр нӓрӹ веле кодмыкы, кырык сирӹштӹ пушка юк рунг шактыш. Пушкан снарядшӹ кӱшӹц „Ермак“ шайыкы пӱлӓ вӓрӹшкӹ тӹкнӹш дӓ пӧрт ара гань вӹдӹм шуж-ж кӱшкӹ лӱктӓл колтыш. Шукат ӹш ли, тура кырык сир лӹвӓц дӓ алык сир ошма шайыц, кок нужгол гань, левӓшӓн кок кужы моторан пыш „Ермакым“ ӓраш лӓктевӹ. Моторан пышвлӓ гӹц, пулеметвлӓдон лӱлӓш тӹнгӓлевӹ. Пӹтӓри „Ермак“ анзыкы вӹдӹшкӹ пульывлӓ вилӓш тӹнгӓлевӹ, вара „Ермак“ корпусыш шолемлӓ шодыге тӹкнӓш тӹнгӓлевӹ. Кӹртни корпусеш тӹкнӹмӹштӹ годым, ӓвшӓт кудышты молотвлӓдон шит машанет, пульывлӓ мӹнгеш шӓпнӓлтӹт. Орудивлӓ гӹц дӓ пулеметвлӓ гӹц моторан пышышкы лӱӓш Ждан приказым пуш. Снарядвлӓ „Ермак“ йӹр вилӓш тӹнгӓлевӹ. Наводчиквлӓжӹ опытный агылепӓт, цельышкы ак чучеп: кыды снарядшы „Ермакым“ ак шоэп, кыдыжы эртен кеӓт. Моторан пышыштышвлӓ прицельыштым кӱшкӹрӓк нӓлевӓт, „Ермакын“ кӱшӹл кӹдежӹм шактелӓок пульывлӓ чучаш тӹнгӓлевӹ. Окнявлӓ тьонге веле шактат пыдырген-пыдыргеп шӓпнӓт, шушыргышвлӓ саслат, охлат. Шалахай монгыр бортышты шалгышы канонирвлӓ орудиштым шуэн кодевӓт, йӹмен-йӹмен, мӹшкӹрӹн люк докы шоэвӓт, трюмышкы вален кевӹ. Вургымла монгырыштыш орудижы лӱлӓш ак цӓрнӹ. Икӓнӓ лӱэн шелевӓт, моторан пышын аражат ак кай, вӹд шӓпнӓлт кузен кеш. Моторан пыш вален кеш машаналты пӹтӓри, лӱлӓшӓт тӹшец пырахевӹ. Вара Ждан ужеш, пыш виктӓрӓлт веле ак керд, дӓ вӹд йогымы семӹнь минвлӓм шӹндӹмӹ вӓр докыла кеӓ. Пыш гӹц эдемвлӓ вӹдӹшкӹ тӹргештӹмӹ дӓ сирӹшкӹлӓ имӹ каеш. Шалахай борт монгырыштыш

моторан пышыжы „Ермак“ паштек тӹдӹн корнидонок Йыл мычкы кеäш сäрнäльӹ. Лоштышты пел километр нäрӹк веле лимӹкӹ пыш гӹц кок пулеметдон шелӹштäш тӹнгäлевӹ, „Ермак“ шалахай велнӹш бортыштыш пулеметчикым пуштын шуэвӹ. Пулемет шайык виäлт вазат, Ждан ӹшке лӹлäш тӹнгäльӹ. Шалахай монгырыштыш оруди доныш прислугывлä цилäн коленӹт. Кормаштыш пулеметат лӹлäш цäрнӹш. Лач Ждан веле ӹшке пулеметшы гӹц цäрнӹдеок лӹлеш. Пыш „Ермак“ гӹц ак код. Минвлäм шӹндӹмӹ вäрӹм „Ермак“ паштек эртен кеäш манын, пыш лишемеш веле. „Ермак“ лишкок шоэш. Ти веремäн, Пармен Ивановичын палшышыжы рубкы гӹц кыргыж лäктеш дä трюмышкы мӹшкӹрӹн вален кеä. Лоцман машинный рупордон Максимым ӱлӹц токыжы шӱдä.— „Яра, Максимым колтенä“,— манын Леонтий ответым пуа. Ик минутышты штурвал кӹдежӹшкӹ Максим кыргыж пыра.

— Пуры лижӹ, эргем,— Пармен Иванович маньы.— Шагал.— Якшар бакен кыштакен ыльы, анжал. Äшӹндäрет? Мӹнь иктä ма лиäм гӹнь, якшар бакен гӹц шалахайышкырак виктäрӹ. Вуетӹм перегӹ, кӱшкӹ ит лӹктӹ,— манеш.

Штурвал кӹдежӹн ӱл пел стеняжӹ кӹжгӹ кӹртни листӹдон сӹрӹмӹ ылеш. „Ермакышты“, Жданын пулемет гӹц пасна пулеметвлä дä орудивлä лӹäш цäрненӹтät, пышышты прицелым кӱшкӹлä нälевӹ. Штурвал кӹдеж левäшӹм, трувävлäм лӹлӹт. Ик окняат кодте, цилä шин шälätӹмӹ.

— Тӹнгеок виктäренä вара, эргем? Кадай анжалам,— Пармен Иванович маньы дä кӹртнидон сӹрӹмӹ стеня кӱшкӹлä трӹк вуйжым лӹлтäл анжальы. Тӹшäкенок руль кычыкым колталтен колтыш дä кымык пырен вазы... Тьотя вӹкӹ Максим анжалят, ужеш,— тьотян шӱжӹ вӹр веле. Пармен кидшӹм олен шалалтыш, Максимлан рульым вур-

гымлашкыла сӓрӓш шӱдӓ. Максимын силажы ак ситӓт, араван кӹлжӹ кидшӹ гӹц колталтеш, мӹнгешлӓ веле куза. Пульывлӓ гишӓн Максим акат тумайы. Арава ялым ташкалын, арава вӹкӹ вазеш дӓ ӹшке кӓпшӹ лелӹцдон аравам вургымлашкыла сӓрӓ. Анзыкыла, якшар бакен перви шалгымы вӓрӹшкӹлӓ ӹрвезӹ анжа. Шӱмжӹ кылтке веле шиэш. „Ермак“ керӓл корнидон кеӓ, манын ӹшкедурешӹжӹ тидӹ шаналта. Ти веремӓн вургымла бортым тама ӓнят пиш когон рӹшкӓлтӓрен колтыш дӓ вӹд кузен кеш, цилӓ палубым нӓлӹн колтыш вӓк. Тӹнге гӹнят, „Ермак“ Йыл мыч ӱлӹкӹлӓ кеӓ. Кӹртни стеня вӹкӹ пульывлӓ тӹкнӓш пырахевӹ. Ӹрвезӹ цӱдейӓ веле. Шайыкылажы анжалешӓт, ужеш: моторан пыш, шӹкш веле шалга, шайыкыла сӓрнӓлӹнӓт, алык сир тӹрӹшкӹлӓ кеӓ. Ждӓн пулеметшы гӹц лӱлӓш пырахышат, штурвал кӹдежӹшкӹ кыргыж пырыш, руль арава доран шагальы.

— Тишкӹ толай!— ӹрвезӹлӓн тидӹ манеш.

Максим тидӹн докы миш, Ждан пӱгӹнӓлят, тидӹм шыпшал колтыш.

— Тьотятым анжал! Ӹлӓ? Фельдшерым ӱжӓш ӱлӹкӹ йӹле кыргыж!— маньы.

С. Т. Григорьев.

Словарь.

Ба́кен — суднавлӓ кемӹ годым лӱдӹш вӓрвлӓм анжыктыш лапыла. Тидӹн вӹд вӹлнӹш частяжӹм якшар чиӓдон ӓль кловойдон чиӓлтӓт.

Трюм — караплы көргӹшкӹ машинавлӓм шӹндӹм вӓр дӓ шывштым грузым оптым вӓр.

Люк — суднан палубыштыш йонгы вӓр, ти вӓр гӹц ӱл частяшкӹ пырат ӓль суднашкы грузым оптымы годым каштыт.

Ва́хта — дежурымаш.

Хроно̀метр — пиш тӧр каштшы цӓш; тидӹм анжен тангыж вӹлнӹш карапльын ылмы вӓржӹм пӓлӓт.

Буда́рка — кужы, ӓнгӹсӹр пыш.

Ёрик — рекӓн, йогышы ӓнгӹсӹр ялжы.

Форсу́нка — нефтым йылатым прибор: пар ӹфӹлӓлмӓшеш пыч мыч йогышы нефть пыракла шапнен миӓ дӓ цилӓ йылен кеӓ, чугун камакашты йылымыжы годым пиш кого тыл салыман лин колта.

Ядмашвлӓ.

1. Разведкышты ылмыжы годым Максимын рольжы махань ылын? Максим кыце пароходым ытарен? Максимын ти пӓшӓжӹм кыце манаш лиэш?

2. Кышецӹн Максим пароходышкы попазен? Мам тидӹ пароходышты ӹштен?

3. Советский власть лимӹкӹ, мазар иштӹ тидӹ ылын? Кышты тидӹ ылын?

4. Кӱ пароход командышты революци пӓшӓм ӹштен? Кышец ти пӓшӓжӹ каеш? Кӱ контрреволюци пӓшӓм ӹштен? Кышец тидӹ каеш? Алексейын тупынеш ӹштӹмӹжӹм кыце лӹмдӓш лиэш? Мӓлӓннӓ чуждый, враждебный ылшы шанымашвлӓм Алексей попен, уке? Врагвлӓ семӹнь Алексейын попымывлӓжӹм модаат, малын мӓллӓнӓ ярдымы ылыт, ынгылдарен шайышт пуда.

5. Максимым Гаврош дон тӓнгӓштӓрӹдӓ.

Ленин гишӓн дӓ Ли-Чан гишӓн.

Пекинышты эдемвлӓ шукы сӓндӓлӹквлӓ гӹц ылыт. Пекинышты олицӓжӓт пиш шукы. Ли-Чан, пӹзӹртен урдымы китайский кули, олицӓвлӓ мычкы шукы веремӓ каштеш.

Вара нырышты ровотая. Тӹштӹ шӹдешкӹшӹ надсмотрщик: тӹдӹ каждый кечӹн Ли-Чаным карштарен шиэш. Нырышты ровотаяш тӹнгӓлмӹжӹ годшен Ли-Чанын тупшы тупат агыл, шушыр веле лин шӹнзеш.

Яжо пышан чӓй нырышкы икӓнӓ шокшы мардеж ӹфӹлӓлеш. Ныреш кымда ӹнгӹжӓӓн прохожий, тагыцелӓ самынь, газетым ямден коден.

Ик рабочий, ясы, шин шӹндӹмӹ, ти газетым мон дӓ лыдын. Газетеш свободный страна гишӓн сирӹмӹ; тӹштӹ ӹшкеок сӓндӓлӹкӹштӹм виктӓрӓт, мандаринвлӓ агыл, куливлӓ.

Цӹтӹрӹш пылвуеш пиштӹмӹ тырыжалтшы газетышты свободный народвлӓн старшыйышты рисуйымы, лӹвӓлӓнжӹ лӹмжӹм сирӹмӹ: „Ленин“.

Чӓй нырышты ровотайышы куливлӓ тӹнӓмшен каждый кечӹн, йыдым газетым лыдыныт; кыце нинӹм Ленин ытарен кердеш моло, таманяр лу яжо сказанивлӓм слагаенӹт.

Мандаринвлӓм пӹтӓрӹмӹ гишӓн попенӹт. Мятежный Пекинышкы Китайыштыш цилӓ куливлӓм рис дӓ чӓй нырвлӓ гӹц Ленин постара манынут.

Сотыгечӹн—кечӹ аярышты, сотыгечӹн соок нахаткадон нинӹм шит. Йыдым иквӓреш погынат, пылвуйтен шӹнзӹт дӓ олен пӹжгӓт, Российыштыш Ленин гишӓн попат.

Тошты, тырыжалтшы газетыштыш, пӹсӹ сӹнзӓӓн портретышкы анженӹт. Тырыжалтшы газетышкы шукы анженӹт, нинӹм лывшышы нахатькавлӓмӓт монденӹт.

Ли-Чаным ныр ровота гӹц поктыл лыктыт. Ли-Чан эчеӓт Пекинышкы вӓрештеш. Шукы олицӓ. Народ шолын шолеш, пиш шукы. Ли-Чан пӓшӓм ак мо, шужен каштеш.

Олицӓ мычкы кемӹжӹ годым Ли-Чан газетчикын тыргыжланен саслым юкшым колеш: Российышты сек кого большевик Ленин колен.

Ли-Чан тӹрӹнялт кеӓ. Ли-Чан ошем кеӓ, Ли-Чанын сӹнзӓэшӹжӓт пӹцкемӹш веле каеш. Ли-Чан томан ташкалтышеш шӹнзеш, тидӹн сӹнзӓэш тӹтӹрӓн веле каеш.

Лепин колен. Кыце нинӹжӹ? Кыце китайский куливлӓжӹ? Неужты курымок нахатька лӹвӓлнӹ дӓ пульыдон лудӹктӹмӓштӹ ӹлӹмлӓ?

Ленин колен. Тӹдӹ, кыды газетышты восстаним ӹштӓш ӱжӹн, нинӹлӓн восстаним ӹштӓш шӱден. Ли-Чан нахатькадон шимӓшеш нигнамат мӓгӹрӹде, а кӹзӹт Ли-Чан мӓгрӓл колтен.

А. Исбах.

Словарь.

Ку́ли — чернорабочий китаецвлӓ.
Мандари́н — китайский кого чиновник.

Ядмашвлӓ.

1. Ли-Чан кӱ ылеш? Ли-Чан махань условишты ровотаен?
2. Куливлӓ ма гишӓн шаненӹт? Малын нӹнӹ „таманяр лу яжо сказанивлӓм слагаенӹт“?
3. „Сек кого большевик“ колымы гишӓн колмыкыжы, Ли-Чан ма лин колтен, тӹдӹм анжыктышы предложенивлӓм сирен нӓлдӓ.
4. Ли-Чанын ӹлӹмӓштӹжӹ сек кого ойхыжы ма ылын? Ти ойхы кышец каеш?
5. Ленин колымыкы китайский рабочийвлӓн угнетательвлӓ ваштареш кредӓлӓш кӱ палша?

Ц. 1939 г.
Акт № 10
Вкладн. л. _____

ОГЛАВЛЕНИ.

Ямаквлä 3
Мужик дон барин . . —
Иван-дурачок 8
Поп дон мужик 11
И. А. Крылов 13
Куку дон Äптäн (басня) 14
Луды карак дон Ырвыж (басня) 15
Кок пецкä (басня) . . . 16
Хресäнь дон работник (басня) 17
А. С. Пушкин 19
Поп гишäн дä Балда работник гишäн ямак . 20
Шыжы (стих.) 26
Тел (стих.) 28
Узник (стих.) 29
А. В. Кольцов
Шошымшы юр (стих.) . 30
Ф. И. Тютчев
Шошым выд (стих.) . . —
И. С. Никитин
Ирок йäр тырышты (стих.) 31
Н. А. Некрасов 33
Хресäнь тетявлä (стих.) 34
Солаштыш кулак (стих.) 40
И. А. Гончаров 43
Обломовын омжы . . . —
В. М. Гаршин
Сигнал 61
А. П. Чехов 70
Ванька . . . . . —
Эми-Сяо
Äзä рывшымы шанхайский мыры (стих.) . . 77
Л. Н. Андреев
Петька дачышты . . . 81
Виктор Гюго 90
Гаврош . . . . . —
Максим Горький . . 101
Пепе 102
Архип тьотя дон Ленька 108
Первый май 126
Ф. С. Шкулев
Äвшäтвлä (стих.) . . . 136
В. В. Казин
Рабочий май (стих.) . . 137
Кидеш тымдымы йӱксы (стих.) . . . . . —
А. П. Гайдар
Революци анзыц . . . 138
С. Т. Григорьев
Якшар бакен 152
А. Исбах
Ленин гишäн дä Ли-Чан гишäн 170

Акшы 95 коп.
Цена

625 Мар. г.
3-24/2

КНИГА ДЛЯ ЧТЕНИЯ

Для четвертого класса начальной школы

ЧАСТЬ II

Составили:

С. М. Брайловская и
М. А. Рыбникова

На горно-марийском языке